

SCIENTIFIC MULTIDISCIPLINARY MONOGRAPH

"SCIENCE AND INNOVATION
IN THE MODERN WORLD"

International
Center for Science
and Social
Transformation

WWW.ISST.CO.UA

COLLECTIVE MONOGRAPH

**SCIENTIFIC MULTIDISCIPLINARY MONOGRAPH
«SCIENCE AND INNOVATION IN THE MODERN WORLD»**

The collective monograph is a scientific and practical publication containing scientific articles by Doctors and Candidates of Sciences, Doctors of Philosophy and Arts, postgraduate students, applicants for higher (professional pre-higher) education, student researchers and practical worker from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in the development of world science.

Recommended for printing and publication on the Internet
(Decision No 06-2024/1)
www.isst.co.ua

Published by Primedia eLaunch
<https://primediaelaunch.com/>

©Text Copyright 2024 by the International Center for Science and Social Transformation (www.isst.co.ua) and authors.

©Cover art: International Center for Science and Social Transformation (www.isst.co.ua).

©All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. When using and borrowing materials, reference to the publication is required.

Reviewers: Olena ARSHA, Maksym KAISTRO

The texts of scientific materials are published in the author's version with minor corrections (without changing the meaning). The authors and their supervisors are responsible for the accuracy of the information provided.

UDC 001.1

ISBN – 979-8-89660-392-4

The materials are approved by the scientific and metrological base:

TABLE OF CONTENT

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ	6
СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: СУТНІСТЬ ЗНАЧЕННЯ МЕЖІ, ОБМЕЖЕННЯ ТА ФАКТИ.....	11
ПРОБАЦІЯ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ПРОБЛЕМАТИКА.....	22
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ В ПЕРІОДИ ЗНАЧНИХ ПСИХО-ЕМОЦІЙНИХ ЗБУРЕНЬ В КОНТЕКСТІ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ОГЛЯД ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИХ ЗАСАД.....	26
КОНЦЕПЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ КАРТИНИ ЗДОРОВ'Я.....	30
ВПЛИВ СТРЕСУ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВИХ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	39
МОДЕЛЮВАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНОГО БЛОКУ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОБІЛЬНИХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	48
МОВНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІЙ ВЗАЄМОДІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОМС З ГРОМАДСЬКІСТЮ.....	56
ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ: НОВА ПАРАДИГМА В ОСВІТІ	60
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	70
ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ПРАВНИКІВ ТА ФАХІВЦІВ В ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	87
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	90
АНАЛІЗ СТАНУ ПОЗИКОВИХ ТА ЗАЛУЧЕНИХ ДЖЕРЕЛ ЯК СКЛАДОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	94
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ЧАС	106
EKONOMICZNE SKUTKI SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI BIZNESU DLA PRZEDSIĘBIORSTWA	115
ВИКОРИСТАННЯ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА.....	121
ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ БЕЗПЕКИ ЛЕГКОВОГО АВТОМОБІЛЯ НА МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ ТА МОРФОЛОГІЮ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ У ВОДІЯ ТА ПАСАЖИРІВ.....	127

РОЛЬ ТЕРАПЕВТИЧНОЇ ВПРАВИ ХАТХА-ЙОГИ (СУПТА ВІРАСАНА) ДЛЯ АКТИВАЦІЇ РЕФЛЕКСОГЕННИХ ЗОН ТІЛА ЛЮДИНИ.....	133
КУЛЬТУРА МИРУ ЧЕРЕЗ МИСТЕЦТВО: ТВОРЧІ ІНІЦІАТИВИ.....	142
GENERATIVE ART BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A NEW STAGE IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL DESIGN	149
МІКІНДІВЦІ – ОСЕРДЯ МИСТЕЦЬКОЇ КОГОРТИ УМАНЩИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	156
НІМЕЦЬКА ІСТОРИЧНА ДУМКА СЕРЕДИНИ ХІХ ст. У РОЗВ’ЯЗАННІ ЗАВДАНЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ТА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ОБ’ЄДНАННЯ КРАЇНИ МАЛОНІМЕЦЬКИМ ШЛЯХОМ	181
EDUCATIONAL AND CULTURAL SPACE CREATED BY MUSEUMS: WESTERN UKRAINE OF THE 19 TH CENTURY.....	203
ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ БІОТЕСТІВ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ТОКСИКОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КОМПОНЕНТІВ ДОВКІЛЛЯ.....	214
ТРАДИЦІЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АГРЕСІЇ В ІСТОРИЇ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ВІД ШИЛЛЕРА ДО ГАУСГОФЕР.....	219
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІСПАНСЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ.....	227
THE AUTHOR’S WORDS IN UKRAINIAN AND ENGLISH LITERARY TEXTS	236
ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО ГОСПОДАРСТВА.....	267
THE DIFFICULTIES OF IMPLEMENTING OMNICHANNEL MARKETING STRATEGIES BY ENTERPRISES ENTERING INTERNATIONAL MARKETS	273
POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RECOMMENDER SYSTEMS OF E-COMMERCE PROJECTS.....	280
ANALYSIS OF ADVANCED TECHNOLOGIES AND SOLUTIONS IN TURBINE GENERATOR CONSTRUCTION.....	285
ПРИКЛАДИ ТА АНАЛІЗ АНТИУКРАЇНСЬКИХ НАРАТИВІВ У ФІЛЬМАХ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА	297

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАУКИ

Телефанко Богдан

кандидат юридичних наук, професор

Львівський національний університет

ветеринарної медицини та

біотехнологій імені С.З. Гжицького

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Домашнє насильство – це різновид насильства, який може проявлятися у формі фізичного, сексуального, психологічного та економічного насильства. Домашнє насильство це суспільно-небезпечне діяння, що посягає на найважливіший соціальний інститут – сім'ю. Протидія насильству в сім'ї є сьогодні одним із важливих напрямів суспільного розвитку. Вона розглядається не лише як соціальна проблема, а, насамперед, як проблема захисту прав людини і, перш за все, прав жінок, що вимагає вироблення належних правових засобів її вирішення.

Не можна заперечити той факт, що насильство в сім'ї посягає не лише на відносини у самій сім'ї, а й стає першочерговою причиною виникнення протиправних настроїв у соціумі. Кожна держава, яка визнає права своїх громадян, повинна прикладати зусилля для створення безпечних умов існування для свого народу, у тому числі, в розробці різноманітних методів, що унеможливають поширення такого явища як домашнє насильство, створити систему, яка буде справедливо карати кривдників та захищати осіб, які стали жертвами. У ст. 28 Конституції України враховані міжнародні стандарти прав людини й закріплена норма про те, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню

чи покаранню¹. Ці положення Конституції України відповідають ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 р. і ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., ратифікованих Україною. Право на свободу від насильства – одне з головних прав людини. Тому проблема насильства щодо жінки є надзвичайно актуальною в Україні.

Відповідно до норм Конвенції Ради Європи, «домашнє насильство» – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання, або між колишнім чи теперішнім подружжям або партнерами незалежно від того чи проживає правопорушник у тому самому місці що й жертва чи ні, або незалежно від того чи проживав правопорушник у тому самому місці що й жертва чи ні. Поряд з категорією «домашнє насильство», є доречними і такі тотожні правові категорії як «насильство в сім'ї», «гендерне насильство» (у значній частині випадків насильство в сім'ї стосується стосунків між статями), «сімейне насильство» тощо². В Україні дуже погана статистика щодо насильства над жінками. За останніми дослідженнями 70% жінок піддаються різним формам знущань та принижень, та понад 20% жінок потерпають від насильства постійно. Щороку в Україні від домашнього насильства гинуть 600 жінок. Лише 10-15% постраждалих звертаються до поліції. Щорічно 1,1 мільйон українок стикаються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї, та лише 10% жінок, які піддаються насильству, вирішують говорити про це³.

У Європі 74 % опитаних вважають, що домашнє насильство щодо жінок є поширеним у їх країні. Натомість лише 2 % респондентів вважали його

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

² Галай А. О., Гречанюк С. К., Шамрук Н. Б. Взаємодія суб'єктів протидії насильству в сім'ї: монографія. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2013. 174 с.

³ Добробут і безпека жінок, звіт ОБСЄ. Organization for Security and Cooperation in Europe, 2019. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/8/440318_0.pdf.

невисоким⁴. Щодо поживлення інтересу населення з приводу подолання даної проблеми в Україні свідчить закінчений збір підписів електронної петиції на сайті Президента України із закликом ратифікувати положення Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульська конвенція) від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII до Кримінального кодексу України була внесена, зокрема, ст. 126-1 «Домашнє насильство», під яким розуміється умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Криміналізація домашнього насильства підтверджує курс кримінального права на реалізацію завдання правового забезпечення запобігання злочинам у сфері насильства в сім'ї⁵.

Домашнє насильство – це вид насильства, який наділений певними особливостями, що вирізняють його з-поміж інших видів. Зокрема тим, що домашнє насильство виникає лише між тими особами, що перебувають у тісних стосунках, чи це шлюбні, емоційні, інтимні або кровні, тобто між тими особами, які пов'язані між собою та є близькими один до одного. Не можна вважати домашнім насильством насилля, яке вчинене сторонніми, незнайомими людьми.

⁴ Public perception of domestic violence against women in the European Union (EU) in 2016. URL: <http://www.statista.com/statistics/665758/perception-of-frequency-of-domestic-violence-against-women-in-eu/>.

⁵ Кримінальний кодекс України (БВР) України, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Що ж до причин виникнення домашнього насильства, то конкретної відповіді дати неможливо, адже ними можуть бути різноманітні фактори, такі як: вживання алкоголю, наркотичних речовин, непорозуміння у стосунках, ревнощі, фінансові труднощі, неосвіченість тощо. Слід визнати, що потерпілим від домашнього насильства може бути не тільки жінка та неповнолітня дитина, але й чоловіки, незалежно від матеріального становища, суспільного стану, раси та ін. Відповідно до статистичних даних, які наводить І.М. Ткаченко, найчастіше потерпілими від насильства в сім'ї є дружина (співмешканка) (48,1 %), діти (15,6 %), а також батьки (14,2 %) винного. Крім того, зазначені злочини вчиняються проти чоловіків (співмешканців) (5,1 %), рідних сестер і братів (3,8 %), а також інших родичів або близьких винного – дідусів, бабусь, онуків, дядьків, тіток, племінників, батьків і рідних братів (сестер) чоловіка і жінки (співмешканців) тощо – (13,2 %)⁶.

В залежності від того, як саме проявляється домашнє насильство та тяжкість його вчинення, дії особи, яка його вчиняє можуть кваліфікуватись як кримінальне або адміністративне правопорушення. Важливе значення має відмежування домашнього насильства від конфлікту інтересів та побутової сварки, адже саме це дасть змогу правильно кваліфікувати діяння не порушуючи принципу справедливості. Позитивним кроком у напрямі приведення вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів у сфері боротьби з явищем домашнього насильства, стало внесення змін до п. 7 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України внесені зміни, відповідно до яких кримінальне провадження не може бути закрито, якщо провадження стосується злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Як зазначає І. В. Гловюк, такий підхід загалом відповідає положенням ст. 55 Конвенції стосовно

⁶ Ткаченко І.М. Теоретико-кримінологічна характеристика факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї / І.М. Ткаченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 80–83.

того, «щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу»⁷.

Як висновок, необхідно сказати, що в діяльності нашої держави у запобіганні цьому явищу спостерігається позитивна тенденція. Однак потрібно і надалі досліджувати явище домашнього насильства, причини його утворення, розробляти сучасні методи його викорінення та впровадження єдиного алгоритму, який дасть змогу належним чином захищати жертв та справедливо притягувати до відповідальності кривдників. Основним засобом протидії насильницькій злочинності є сприяння формуванню у особи такої культури взаємовідносин між людьми, котра проявлялась би у повазі до фізичної і психічної недоторканності людини, визнанні її найвищою цінністю у суспільстві. Для формування такої культури є релігійне просвітництво, а також питання гендерної освіти молоді.

Органи місцевого самоврядування також повинні боротися з домашнім насильством, готувати фахівців для надання їм соціальних послуг. Важливим аспектом є належний рівень підготовки поліцейських з цих питань, бо на них покладено обов'язок здійснювати комплекс превентивних заходів і заходів примусу та виявлення фактів насильства в сім'ї, бо воно є дуже латентним правопорушенням. Ще необхідно вдосконалювати сімейне виховання, забезпечувати психічне здоров'я населення, протистояти алкоголізації, пропаганді жорстокості у засобах масової інформації. Зокрема перспективним є створення єдиного реєстру осіб, засуджених за домашнє насильство (домашніх насильників) і це буде запобігати насильству. Без вирішення проблеми домашнього насильства неможливо говорити про Україну як демократичну, правову державу, яка визнає та захищає основні права та основоположні свободи людини і громадянина.

⁷ Гловюк І. В. Із приватного в публічне: Коли відмова потерпілого від обвинувачення є недостатнім аргументом. Закон і Бізнес : веб-сайт. URL: <http://zib.com.ua/ua/print/136156>.

Дашко І. М.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління персоналом і маркетингу
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: 0000-0001-5784-4237

Михайліченко Л. В.

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 051 «Економіка»
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3545-0805

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: СУТНІСТЬ ЗНАЧЕННЯ МЕЖІ, ОБМЕЖЕННЯ ТА ФАКТИ

Війна в Україні є одним із найбільших світових злочинів щодо мирних громадян, права та свободи яких були не те, що порушені, вони були вщент розбиті. Російські військові не жаліють ні дітей ні жінок, а їх агресія не має жодних кордонів, про що свідчать численні заяви жертв та очевидців. Ми не можемо та не будемо мовчати про злочини, які вчинила та продовжує чинити Росія проти українців, убиваючи кожного дня десятки мирних жителів. Висвітлення теми порушення прав громадян допоможе знайти правовий інструмент покарання винуватців, якого на жаль до сьогодні так і не знайшли, адже російські солдати, які чинили свавілля в Грузії, Південні Осетії, Афганістані так і залишились не наказаними, а їхні звірства назавжди закарбувались у п'яті жертв та свідків. Не можна допустити щоб це сталося із українцями, світ має знати та покарати винних, адже злочини, які роблять

російські солдати проти мирних жителів заслуговують на найвище покарання. Винуваті мають бути покарані найжорстокішим способом, а Росії як суверенної держави не повинно існувати, адже те, що зробила Росія пробачити та забути просто неможливо.

Дослідження фактів порушення прав та свобод громадян України були здійснені наступними науковцями та дослідниками як: Берк-Уайт В.¹, Мюллер Д.², Кхан К.³, Сантора М., Соломон Е., Галл К.⁴ та іншими. Дані напрацювання демонструють є лише початком розкриття жахливих злочинів російських військових, від яких кров завмирає в жилах та волосся стає дибки.

На жаль темі порушення прав людини під час війни не приділялось багато уваги до моменту розкриття звірств в Бучі. Саме викриття злочинів, які робили та роблять російській військові на окупованих територія стало початком пильної уваги до прав громадян під час війни.

Вищим пріоритетом сучасної держави, безперечно, є забезпечення безпеки людини та громадянина, суспільства та країни. Будь-яка демократична, правова, соціальна держава визнає безпеку своєї країни основним пріоритетом. При цьому безпека має бути забезпечена як для кожної людини, так і на національному рівні. Вважаємо, що ці відносини є двоспрямованими: порушення прав людини не лише порушують правові обмеження та становище людини в

¹ Burke-White W. W. 2004. Human Rights and National Security: The Strategic Correlation. Harvard Human Rights Journal, no. 17, pp. 254. URL: <http://surl.li/mjxqn> (дата звернення 20.10.2024).

² Julia Mueller, 'Ukraine Prosecutor Says it has Documented 34,000 War Crimes, Including Genocide' (Yahoo news, 18 September 2022). URL: <http://surl.li/mjxsd> (дата звернення 21.10.2024).

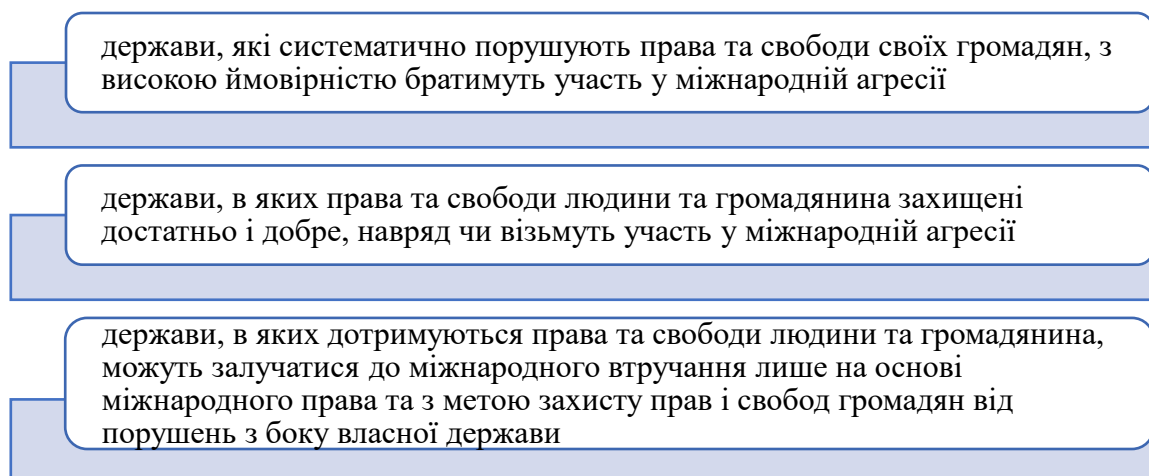
³ Karim AA Khan QC, 'Statement of ICC Prosecutor, Karim AA Khan QC, On the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation' (International Criminal Court, 2 March 2022) , URL: <http://surl.li/mjxtl> (дата звернення 21.10.2024).

⁴ Marc Santora, Erika Solomon, & Carlotta Gall, 'Clear Patterns' of Russian Rights Abuses Found in Ukraine, Report Says, N.Y. TIMES, April 13, 2022. URL: <http://surl.li/mjxui> (дата звернення 22.10.2024).

суспільстві, а й негативно впливають на інші елементи системи національної безпеки: суспільство, в якому порушення прав та свобод не може вважатися надійним та відповідальним, а держава, в якій порушуються права її громадян, не може вважатися правовою та демократичною. Коли йдеться про забезпечення прав і свобод людини та громадянина – це є найважливішим елементом системи національної безпеки.

Для підтвердження можна використати, як приклад, положення Конституції України. Так, стаття 3 Конституції України говорить: «Людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та напрямок діяльності держави. Права та свободи людини, а також їх гарантії визначають сутність та порядок діяльності держави. Держава відповідає перед особою за свою діяльність. Твердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»⁵.

Примітну наукову аналогію двостороннього зв'язку між державною безпекою та правами людини пропонує У. Берк-Уайт. Він сформулював три обґрунтовані гіпотези, що пов'язують ступінь порушень прав людини з проявами міждержавної агресії (рис. 1).

Мал. 1 – Характеристика гіпотез, які пов'язують ступінь порушень прав

⁵ Конституція України. 1996. Відомості Верховної Ради України, вип. 30, ст. 141.

людини з проявами міждержавної агресії⁶.

Таким чином, можна зробити висновок, що права та свободи людини сьогодні є найважливішою цінністю, яку держава має забезпечити у всіх сферах життя, включаючи безпеку. Інакше держава не може вважатися законною і потенційно здатною взяти участь у міжнародній агресії. Саме такою і є Росія, яка не зважає на права та свободу власних громадян, а з 24 лютого 2022 року почала безжальні дії проти мирного українського населення, ці жахливі вчинки російських військових викликають страх та паніку у всієї світової спільноти.

Після вторгнення Росії в Україну репортери та слідчі з прав людини задокументували численні жорстокості, які були вчинені російськими військовими на території України. Мета Путіна – повернути Україну до складу Росії, і російські сили вживають усіх необхідних заходів для досягнення цієї мети. Росія нападає в саме серце України, прагнучи скинути її законно обраний уряд, несучи реальний і потенційно величезний вплив на життя, безпеку та благополуччя мирних громадян⁷. Росія не тільки орієнтована на українські збройні сили, а і її насильство не знає кордонів, спричиняючи заподіяння шкоди цивільному населенню.

Війна, що триває в Україні, є свідченням того, що міжнародне право являє собою систему, яка насамперед визнає принцип сили. Хоча система міжнародного права визнає рівність держав, вона також і має на увазі, що деякі держави мають більший ступінь рівності а, отже, право застосовувати силу для підпорядкування неслухняних урядів суверенних націй. Це явна ознака спроби підірвати принципи міжнародного права і звести його до концепції, в якій немає різниці між добрими та поганими діями, а скоріше баланс сил. Використання

⁶ Burke-White W. W. 2004. Human Rights and National Security: The Strategic Correlation. *Harvard Human Rights Journal*, no. 17, pp. 254. URL: <http://surl.li/mjxqn> (дата звернення 20.10.2024).

⁷ Amnesty International. “Russia/Ukraine: Invasion of Ukraine is an act of Aggression and Human Rights Catastrophe.” Amnesty International. 2022. URL: <http://surl.li/mjxqu> (дата звернення 20.10.2024).

односторонньої сили за таких обставин дестабілізує систему міжнародних відносин та забезпечує легітимність застосування сили для досягнення геополітичних цілей. Зрештою, це підриває цінності та принципи, на яких заснована система міжнародного права.

Аналізуючи вищесказане, необхідно сказати, що міжнародним інститутам правосуддя не вистачає засобів примусового виконання, оскільки правоохоронні органи існують виключно у межах національних правових систем. Зокрема, діяльність Міжнародного кримінального суду (МКС) повністю залежить від готовності державних правоохоронних органів та військових структур проводити розслідування та проводити арешти. Крім того, цей міжнародний інститут правосуддя не є фінансово автономним, оскільки його фінансування залежить від щорічних членських внесків держав-членів та добровільних внесків. Ці фактори сприяють тому, що масштаби та здійснення міжнародного правосуддя визначаються діями та зусиллями міжнародних суб'єктів, які вважаються суб'єктами міжнародного права та надають йому змісту та значення. Таким чином, функціональність інститутів міжнародного правосуддя залежить від згоди та співробітництва держав, які підписали угоди, що їх заснували.

Застосування сили без належного юридичного обґрунтування може призвести до дестабілізації миру та безпеки в усьому світі. Це також може призвести до порушення прав людини та гуманітарного права, переміщення цивільного населення, економічних санкцій та інших форм покарання міжнародного співтовариства. 16 жовтня 2022 року міністри закордонних справ Естонії, Латвії та Литви опублікували спільну заяву, яка закликає закрити «правову лазівку» та притягнути до відповідальності винних у злочині агресії проти України⁸. Організація Об'єднаних Націй та Міжнародний кримінальний

⁸ The Ministers of Estonia, Latvia and Lithuania Call to Establish a Special Tribunal to Investigate the Crime of Russia's Aggression: Joint Statement' (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania, 16 October 2022). URL: <http://surl.li/mjxrl> (дата звернення 20.10.2024).

суд входять до інститутів, які відповідають за дотримання міжнародного права і можуть вживати заходів проти держав або окремих осіб, які його порушують.

Притягнення до відповідальності осіб, обвинувачених у скоєнні злочинів на території України, є серйозною проблемою. Уряд України несе основну відповідальність за проведення розслідувань та притягнення винних до відповідальності у межах своєї територіальної юрисдикції. Нещодавні події продемонстрували прогрес у цій галузі, зокрема: завершився судовий процес, на якому солдат Російської Федерації визнав себе винним у вбивстві українського мирного жителя під час початку агресії. Крім того, двох інших солдатів було визнано винними у скоєнні злочину, який полягає у нападі на мирних жителів з використанням артилерії. Головний прокурор України визнав, що наразі на розгляді перебувають 80 подібних справ за участю полонених російських військовослужбовців⁹. У найближчому майбутньому ще 34 000 повідомлень про ймовірні злочини будуть піддані подальшому розслідуванню¹⁰. Крім того, розпочато розслідування нещодавнього рішення самопроголошеного суду Донецької Народної Республіки, за яким двоє британських громадян і один громадянин Марокко був засуджений до смертної кари¹¹.

2 березня 2022 року Генеральна прокуратура (МКС) оголосила, що розпочинає розслідування злочинів, що підпадають під її юрисдикцію, які були скоєні на території України, після звернення кількох держав щодо ситуації в Україні¹². Прокурор МКС тепер буде вимагати у суддів МКС дозвіл на початок

⁹ Ukraine Identifies 600 Russian War Crime Suspects: Prosecutor' (Al Jazeera, 31 May 2022). URL: <http://surl.li/mjxru> (дата звернення 20.10.2024).

¹⁰ Julia Mueller, 'Ukraine Prosecutor Says it has Documented 34,000 War Crimes, Including Genocide' (Yahoo news, 18 September 2022). URL: <http://surl.li/mjxsd> (дата звернення 21.10.2024).

¹¹ Ed Upright and others, 'June 9, 2022 Russia-Ukraine News' (CNN, 9 June 2022). URL: <http://surl.li/mjxta> (дата звернення 21.10.2024).

¹² Karim AA Khan QC, 'Statement of ICC Prosecutor, Karim AA Khan QC, On the Situation in

офіційного розслідування¹³. Україна та Росія не є членами Міжнародного кримінального суду, а це означає, що вони не можуть вимагати розслідування. Однак МВС має юрисдикцію розслідувати військові злочини, злочини проти людяності та геноцид, але не злочин агресії¹⁴.

Роль МКС у розслідуванні та судовому переслідуванні міжнародних злочинів в Україні є важливим кроком у забезпеченні відповідальності тих, хто вчинив огидні дії. Однак важливо також зазначити, що МКС є судом останньої інстанції, а це означає, що він може розслідувати злочини та здійснювати судове переслідування лише тоді, коли національні суди не можуть чи не хочуть цього робити. Тому вкрай важливо, щоб Україна продовжувала зміцнювати свою власну судову систему та робила кроки для забезпечення того, щоб особи, відповідальні за міжнародні злочини, були притягнуті до відповідальності та на національному рівні.

В ході війни російськими військовими було здійснено тисячі злочинів, які порушують не тільки всі норми міжнародного права, але й людські. Наведемо констатацію фактів порушення прав та свобод українських громадян. 4 березня Human Rights Watch задокументувала випадок під Києвом, коли, за словами свідка, російські солдати «зігнали п'ятьох чоловіків, змусили їх стати на коліна на узбіччі дороги, потім натягнули їм футболки через голови та застрелили одного чоловіка у потилицю»¹⁵. Інший свідок повідомив, що 6 березня російські військові у Ворзелі «кинули димову шашку у підвал, потім застрелили жінку та

Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation' (International Criminal Court, 2 March 2022) , URL: <http://surl.li/mjxtl> (дата звернення 21.10.2024).

¹³ Situation in Ukraine ICC-01/22 (International Criminal Court, 2 March 2022). URL: <http://surl.li/mjxto> (дата звернення 21.10.2024).

¹⁴ Rome Statute of the International Criminal Court (adopted 17 July 1998, entered into force 1 July 2002) pt 2, art 5. URL: <http://surl.li/ddban> (дата звернення 22.10.2024).

¹⁵ Human Rights Watch, Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas, Human Rights Watch, (April 3, 2022). URL: <http://surl.li/mjxuc> (дата звернення 22.10.2024).

14-річну дитину, коли вони виходили з підвалу, в якому вони ховалися. Чоловік, який був з нею в одному підвалі, розповів, що жінка померла від ран через два дні, а дитина померла відразу»¹⁶. Застосування насильства російськими силами проти українського громадянського населення є кричущим та варварським. Жоден українець не застрахований, російським військовим байдуже стоїть перед ними дитина чи вагітна жінка, для них це однозначно «укрнацист» – придуманий ворог Кремля, якого без роздумів потрібно вбивати, як би жаливо це не звучало, проте це є правдою. Найгучнішими випадками, які доводять безжальність військових РФ є підлив театру та пологового будинку у місті Маріуполь. Знаючи, що там знаходились тільки жінки та діти, Росія завдала ракетного удару без жодних роздумів та коливань¹⁷.

Відомі численні випадки причетності російських сил до розграбування цивільного майна, включаючи продукти харчування, одяг, техніку, дрова тощо. Величезним порушенням всіх норм та правил війни є зґвалтування, про випадки якого свідчать численні заяви постраждалих, які це пережили. В пресі можна знайти наступні повідомлення: «Жінка, яка неодноразово зґвалтована російським солдатом після того, як її чоловіка було вбито під Києвом. Мати чотирьох дітей зґвалтовано російськими солдатами у Херсоні. Тіло українки знайшли мертвим – оголене та затавроване свастикою. Жінка, зґвалтована російським командиром того дня, коли танки увійшли до села Калита»¹⁸. На війні зґвалтування – звичайний злочин, який «майже завжди залишається безкарним. Прийнята природа зґвалтування змушує багатьох упускати з уваги справжнє значення злочину, адже зґвалтування – це стратегічний метод приниження та травмування жертв. Зґвалтування використовувалося як тактика геноциду – для

¹⁶ Human Rights Watch, Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas, Human Rights Watch, (April 3, 2022). URL: <http://surl.li/mjxuc> (дата звернення 22.10.2024).

¹⁷ Marc Santora, Erika Solomon, & Carlotta Gall, 'Clear Patterns' of Russian Rights Abuses Found in Ukraine, Report Says, N.Y. TIMES, April 13, 2022. URL: <http://surl.li/mjxui> (дата звернення 22.10.2024).

¹⁸ Laurel Wamsley, Rape has reportedly become a weapon in Ukraine. Finding justice may be difficult, NPR, April 30, 2022. URL: <http://surl.li/mjxuo> (дата звернення 22.10.2024).

формування майбутнього країни за допомогою примусового запліднення.

Держсекретар США Ентоні Блінкен зазначає: «Те, що ми бачили не є випадковою дією військового підрозділу, це навмисна кампанія з убивств, тортур, зґвалтувань та скоєння злочинів, а докази доступні усьому світу»¹⁹. Справді, світ може бачити, наскільки огидними є ці злочини. Саме зараз міжнародне співтовариство має шукати засоби правового захисту за злочини Росії.

23 березня 2022 року держсекретар США Ентоні Блінкен заявив: «Щодня, коли російські сили продовжують свої жорстокі напади, кількість убитих і поранених безневинних мирних жителів, включаючи жінок і дітей, зростає». Станом на 22 березня офіційні особи обложеного Маріуполя заявили, що лише у цьому місті було вбито понад 2400 мирних жителів, проте фактичні втрати набагато вищі²⁰.

13 березня 2023 року The New York Times повідомила, що Міжнародний кримінальний суд має намір порушити дві справи про військові злочини, пов'язані з вторгненням Росії в Україну, і добиватиметься ордерів на арешт кількох людей. Перша справа пов'язана із повідомленнями про широкомасштабне викрадення українських дітей, від малюків до підлітків, які були забрані з України та поміщені до дитячих будинків Росії або відправлені у літні табори для перевиховання²¹.

В другій справі головний прокурор Міжнародного кримінального суду висуне звинувачення, які ґрунтуються на нападах Росії на цивільну

¹⁹ U.S. Secretary of State Antony Blinken speaks to members of the media, before departing for Brussels from Joint Base Andrews, in Maryland, U.S. April 5, 2022. REUTERS/ Evelyn Hockstein/ Pool, URL: <http://surl.li/mjxuv> (дата звернення 22.10.2024).

²⁰ War Crimes by Russia's Forces in Ukraine, Statement by Secretary Antony J. Blinken, U.S. Dept. of State (March 23, 2022). URL: <http://surl.li/mjxva> (дата звернення 23.10.2024).

²¹ Marlise Simons, The International Criminal Court prosecutor fast-tracks an investigation of possible war crimes in Ukraine, N.Y. TIMES, March 3, 2022. URL: <http://surl.li/mjxvd> (дата звернення 23.10.2024).

інфраструктуру, включаючи системи водопостачання, газо- та електростанції, які знаходяться далеко від бойових дій і не вважаються законними військовими цілями²².

Першою справжньою дією МКС став ордер на арешт Путіна, який був у п'ятницю, 17 березня 2023 року. Даний ордер передбачає арешт Путні за викрадення та депортацію українських дітей, тисячі з яких було відправлено до Росії після вторгнення. МКС також видав ордер російській уповноваженій з прав дитини Марії Львовій-Беловій, публічній особі спонсорованої Кремлем програми з вивезення дітей з України²³.

Так як МКС не має права екстрадиції, це робить малоймовірним те, що Путін чи Львова-Белова постануть перед судом найближчим часом. Однак ордери на арешт можуть призвести до обмеження поїздок Путіна та Львової-Белової, а також на бажання інших лідерів бачитися з ними²⁴.

Росія відкинула звинувачення у згвалтуваннях та інших злочинах, скоєних її солдатами в Україні. Дмитро Песков, прес-секретар Кремля, заявив, що «оповідання однієї української жінки про те, як російські солдати застрелили її чоловіка, а потім неодноразово гвалтували її», було відвертою брехнею, без надання будь-яких доказів на підтримку його тверджень, що безумовно є брехнею²⁵. Це лише початок спроб Росії заперечувати, відхиляти, применшувати та перешкоджати будь-яким спробам розкрити правду про злочини в Україні, адже Путіну не звикати використовувати дезінформацію та брехню як захист.

Від себе хочеться додати, що попри численні злочини, які були виявлені на території України, і які порушують права та свободи українців, покарання

²² Marlise Simons, The International Criminal Court prosecutor fast-tracks an investigation of possible war crimes in Ukraine, N.Y. TIMES, March 3, 2022. URL: <http://surl.li/mjxvd> (дата звернення 23.10.2024).

²³ Mark Landler, A World Court Accuses Putin of War Crimes, N.Y. TIMES, Mar. 18, 2023. URL: <http://surl.li/mjxvh> (дата звернення 23.10.2024)

²⁴ Daniel Michaels, Jess Bravin & Isabel Coles, International Court Seeks Putin's Arrest, WALL ST. J., Mar. 18-19, 2023 at A7.

²⁵ Russia invades Ukraine – live updates from Suspilne 3.0 (2023). URL: <http://surl.li/mjxvq> (дата звернення 23.10.2024)

отримали лише десятки російських солдатів, а тисячі і далі продовжують чинити безжальне свавілля проти мирних жителів. Не потрібно думати чи проводити різні розслідування та збирати паперові архіви, а діяти, бо в той час коли світ і далі мовчить російський солдат вбиває дитину, гвалтує жінку, знущається з пенсіонера і це є неприпустимим, адже для когось це син чи дочка, дружина чи чоловік. Хоч на секунду потрібно уявити себе на місці тих, хто постраждав і тоді не буде слів, а будуть дії, які вкрай потрібні українцям, адже тільки разом із світовою спільнотою та її підтримкою ми можемо знищити ворога та викоринити його назавжди як з України так і з Планети Земля.

Отже, досліджено, що в умовах війни міжнародна правова система не є ефективною саме в аспекті захисту прав людини. Адже, ті злочини, що вчинені російськими солдатами порушують всі закони, як права так і моралі, проте головний винуватець сидить собі спокійно в Кремлі і далі продовжує надавати накази. Саме тому так важливо придумати механізм покарання, який би був ефективним і винуватці били б покарані, а не вільно жили на свободі. Нами пропонується притягти до міжнародної відповідальності очільника Кремля і його поплічників і засудити їх до смертної кари, адже іншого вироку за заподіяні злочини просто навсього немає.

Росія і так порушила вже всі міжнародні договори та конвенції з прав людини, а дії її військових засуджує весь світ. Те, що роблять російські військові з мирними жителями просто знаходиться за гранню мислення будь-якої здорової людини. Такі дії мають бути не тільки засудженні, але й відповідно покарані, та так жорстоко, як тільки можна!!! Ніхто ніколи і ні за яких обставин не має права вбивати мирних жителів, ми живемо в 21 столітті, середньовіччя вже давно позаду, ми закликаємо весь світ повстати проти Росії та зробити державі повну ліквідацію як економічну так і моральну. Росії як держави не повинно існувати, адже це найменше, що може зробити світова спільнота, щоб хоч якось помститися за смерті невинних українських дітей та людей.

Наумик Антон Сергійович

здобувач вищої освіти

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Дніпровського гуманітарного університету

Науковий керівник: **Борисенко Світлана Ігорівна**

викладач кафедри права

Дніпровського гуманітарного університету

ПРОБАЦІЯ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ПРОБЛЕМАТИКА

Сучасні умови соціально-економічної невизначеності, значне погіршення фінансово-економічного становища держави, дія правового режиму воєнного стану, збільшення рівня злочинності в Україні стали передумовами до запровадження та підсилення принципово нового інституту сучасної правозастосовної діяльності – інституту пробації.

Пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого¹.

Питання розвитку держави і права, вдосконалення існуючих механізмів покарання та розвитку правоохоронної функції держави вивчала велика кількість провідних науковців України. Зокрема такі: Н. Сидоренко, В. Шаблистий, О. Юнін, О. Беца, Н. Крилова, Т. Денисова, Р. Гура, Д. Ягунов та інші, що підтверджує актуальність зазначеного дослідження.

¹ Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробацію». за заг. ред. доктора юрид. наук., проф., академіка НАН Копиленка О. Л., доктора юрид. наук., проф. Бараша Є. Ю. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2019. 114 с.

Актуальність пробаційного нагляду з кожним роком збільшується, адже соціальна адаптація осіб, що внаслідок відповідних судових рішень були звільнені від відбування покарання в місцях позбавлення волі – один з пріоритетних напрямів профілактики та протидії вчинення нових злочинів.

Ефективність державного управління завжди вимірюється можливістю організації певного виду суспільно-корисної діяльності людини², не виключенням стали й особи, що притаються до відповідальності. Саме тому запровадження інституту пробації є одним з ефективних елементів системи, що використовує держава для перевиховання засуджених.

При здійсненні дослідження сутності, змісту та проблематики інституту пробації доцільно розрізнити його повноваження від державної кримінально-виконавчої служби, функцією якої є покарання, що не пов'язані з позбавленням волі, а саме позбавлення права обіймати певні посади та/або займатися певною діяльністю, громадськими роботами тощо.

Аналізуючи теоретико-прикладний аспект пробації можна вбачати таку мотивацію суду при застосуванні цього соціального інституту. Суд дає можливість особі розібратися у скоєні свого злочину, та зробити все можливе, щоб це не повторилося в майбутньому. В європейських країнах є спеціальні програми інтенсивної пробації: для водіїв, котрі скоїли злочини в нетверезому стані; соціально-психологічний тренінг сексуальних злочинців тощо³.

Сучасні європейські рекомендації в сфері правоохоронної та правозастосовної діяльності дають змогу зрозуміти, що пробацію, як соціальний

² Наумик А. Побудова ефективної структури державного управління. Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації. матеріали III міжнар. студент. наук. конф., м. Луцьк, 16 груд. 2022 р. С.66–67.

³ Устюжанінова О.Т., Спиця О.В. Пробація в Україні: актуальні питання та її перспективи. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів*: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м.Херсон, 26 лют. 2021 р. С. 306–309.

інститут доцільно розглядати не як альтернативу тюремному ув'язненню, а як ефективні та належні заходи кримінально-правового реагування.

Інноваційна концепція «сервісної держави» проголошує важливими соціальними компонентами існування громадянського суспільства в Україні та світі, бажання громадян впливати на політико-адміністративні процеси, що відбуваються в державі; створювати незалежні професійні спілки та об'єднання; активізувати громадські ініціативи; здійснювати вплив на окремі рухи, що виражають інтереси певних соціальних груп чи прошарків населення⁴, що і дозволяє зробити саме інститут пробаційного нагляду.

Хоча в Україні наразі і відбувається реформування пенітенціарної системи, але і надалі залишається актуальним питання її подальшого реформування та внесення деяких коректив у вже здійснені заходи. Основні проблеми: застаріла матеріальна база, позаяк більшість будівель і споруд перебувають у незадовільному стані, а окремі – в аварійному, чим не забезпечуються умови тримання засуджених та ув'язнених^{5/6}, що вкотре вказує на необхідність розвитку інституту пробації в Україні.

Таким чином, можна зробити висновки, що застосування інституту пробації в Україні та світі є досить дискусійним явищем, що потребує

⁴ Сидоренко Н., Наумик А., Брагіна К. Особливості функціонування інститутів громадянського суспільства в контексті переходу України до впровадження концепту «сервісної держави». *Theoretical and practical aspects of modern scientific research*. 2023. URL:<https://doi.org/10.36074/logos-24.11.2023.13> (дата звернення: 08.06.2024).

⁵ Sydorenko N., Pakulova T., Naumyk A. Theoretical and applied approach to reforming the system of administrative services as a key factor in the transition of Ukraine to the concept of a «service state» implementation. *Grail of science*. 2023. № 31. С. 64–67. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.09> (дата звернення: 08.06.2024).

⁶ Кутепов М. Ю. Пробація: сутність та проблематика запровадження в Україні. *Встановлення позитивних взаємин із правопорушником як принцип пробації*: Матеріали науково-практ. онлайн-«круглого столу», м. Харків, 18 груд. 2020 р. С. 27–30.

додаткового вивчення, як з боку провідних науковців, так і фахівців в галузі кримінального судочинства та правоохоронної діяльності задля впровадження ефективних механізмів запобіганню і протидії злочинам.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Мельничук Ірина Іванівна

здобувачка вищої освіти спеціальності 053 «Психологія»

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ В ПЕРІОДИ ЗНАЧНИХ ПСИХО-ЕМОЦІЙНИХ ЗБУРЕНЬ В КОНТЕКСТІ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ОГЛЯД ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИХ ЗАСАД

Сучасні умови суспільної життєдіяльності людини, активна взаємодія між громадянами, значна кількість психо-емоційних збурень в останні роки та період дії правового режиму воєнного стану зумовлюють необхідність здійснення наукового дослідження та обговорення в контексті психологічного захисту організму людини. Психо-соціальні наслідки війни, що наразі відбувається на території України, для кожного є достатньо гострими протягом сьогодення, а також можуть здійснювати значний вплив на психічне здоров'я та добробут у довготривалій перспективі, навіть після закінчення війни.

Теоретико-методологічний та організаційно-практичний дискурс зазначеного питання досліджувала велика кількість провідних науковців України, а також фахівців-практиків. Зокрема такі: Н. С. Сидоренко, Н. А. Липовська, О. С. Ядловська, В. М. Савіщенко, М. М. Слюсаревський, А. С. Наумик, Л. В. Григоровська та інші, що підтверджує актуальність обраної теми роботи.

Участь у війні, психічне та фізичне насильство щодо громадян України, вимушене переселення та інше – це все негативні фактори, що детермінують виникнення значних проблем в контексті психічного здоров'я громадян.

Зазначені фактори можуть провокувати таку негативну симптоматику у людини, як: хронічний стрес, гостре відчуття тривоги, безнадії, дратівливості, смутку та інших нав'язливих станів. Відповідно чим довше тривають бойові дії, тим вірогідніше, що така негативна симптоматика з'явиться, відповідно виникає необхідність у здійсненні належного та ефективного психологічного захисту людини.

З урахуванням психо-фізіологічної складової людини можна дійти до висновку, що найбільш уразливою категорією громадян на територіях, де не ведуться активні бойові дії є здобувачі вищої освіти. Це пояснюється тим, що у них вже наявний «базовий (мінімальний) стрес» у зв'язку із здобуттям вищої (фахової передвищої) освіти. В контексті цього необхідно належним чином здійснити дослідження щодо психологічних захистів, а також навести конкретні методи самозаспокоєння та саморегуляції.

На думку науковиці О. П. Сергеєнкова, психологічний захист – це зазвичай неусвідомлюваний процес усунення або послаблення психікою людини негативних, травмуючих або неприйнятних емоційних переживань¹. Тим не менш, сучасній психологічній науці відомі ефективні засоби й методи саморегуляції і самозаспокоєння, які також необхідно використовувати під час значних психо-емоційних збурень. До таких методів, традиційно, відносять:

1. Раціоналізація гніву або тривоги – передбачає самостійне осмислення людиною причин та супутніх обставин, що здійснили породження гніву або тривоги;
2. Візуалізація гніву або тривоги – передбачає пережиття події, яка зможе швидко та належним чином здійснити «охолодження» психіки людини;

¹ Сергеєнкова О.П. Загальна психологія. Психологічний захист, його призначення та види [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/77439-psihologchniy-zahist-yogopriznachennya-ta-vidi.html>.

3. Релаксація – передбачає психологічний або фізичний вплив задля зменшення зв'язку нервової та м'язової системи.

Аналізуючи вищеописане, можна прийти до висновку, що основоположною функцією і діяльністю психологічного захисту є «відмежування» (іноді – «відсторонення») сфери свідомості людини від конкретних негативних, травмуючих особистість переживань чи подій.

Окрім того, можна здійснити наукову типологізацію психологічних захистів за характером їх дії. Зазвичай психологічні захисти виступають у таких формах, як:

- Заперечення;
- Забування;
- Регресія;
- Раціоналізація;
- Проекція;
- Витіснення;
- Компенсація;
- Сублімація.

Психологічні захисти - це несвідомі стратегії, які люди використовують, щоб впоратися зі стресовими або дискомфортними ситуаціями. Хоча ці захисти можуть бути корисними в управлінні складними емоціями або ситуаціями, вони також можуть бути проблематичними, якщо ними зловживати або використовувати їх неналежним чином².

Важливо дослідити й думку А. С. Наумика, Н. С. Сидоренко та О. С. Ядловської. Вони в своїх численних наукових працях і публікаціях наголошують на важливості забезпечення студентоцентрованого підходу при викладанні в закладах вищої освіти України, поглиблення деонтологічних компетентностей, а також наголошують на необхідності розвитку професійної культури задля

² Що таке психологічні захисти?. Платформа. URL: <https://platforma.life/blog/posts/shho-take-psixologichni-zaxisti> (дата звернення: 30.10.2024).

створення ефективного механізму самонавчання в контексті психологічних захистів^{3/4/5}.

Таким чином, психологічні захисти в періоди значних психо-емоційних збурень та в контексті дії правового режиму воєнного стану відіграють неймовірно важливе значення задля забезпечення психологічної стійкості та ведення звичайного способу життя.

³ Наумик А., Сидоренко Н. Етична складова у роботі осіб, уповноважених на виконання функцій держави. *Current issues of science, prospects and challenges : IV International Scientific and Theoretical Conference*, м. Sydney, 5 трав. 2023 р. С. 42–44.

⁴ Наумик А. С., Попова А. В., Сидоренко Н. С. Становлення державно-політичної думки як основний аспект розвитку сучасної правової системи України. Тренди та перспективи розвитку мультидисциплінарних досліджень : матеріали IV міжнар. студент. наук. конф., м. Луцьк, 1 груд. 2023 р. С. 99–100.

⁵ Наумик А. С., Ядловська О. С. Особливості студентоцентрованого підходу у викладанні. Матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції : «Світ наук. дослідж. Вип. 16», 16–17 лют. 2023 р. С. 128–130.

Кіріллова Анна

викладач кафедри спеціальної освіти

КЗВО «Хортицька національна

навчально-реабілітаційна академія» ЗОР

КОНЦЕПЦІЯ ВНУТРІШНЬОЇ КАРТИНИ ЗДОРОВ'Я

Дуже популярні психологічні поняття «суб'єктивна оцінка здоров'я», «логічний рівень здоров'я», «свідомість здоров'я» і «сприйняття здоров'я» – узагальнюються в ширшому терміні «внутрішня картина здоров'я» (далі – ВКЗ).

1986 року В. Каган увів цей термін у науковий обіг, а 1988 року продемонстрував концепцію внутрішньої картини здоров'я: на його думку ВКЗ – це цілісне уявлення про здоров'я і «знання для себе». Саме особистісні установки визначають здоровий спосіб життя, час звернення по допомогу, очікування від медичної допомоги, задоволеність отриманою допомогою, а часто і її ефективність¹.

Дослідженням у рамках концепції ВКЗ присвячені праці І. Бовіної, Д. Ісаєва, А. Ковальчука, Г. Красильникова зі співавторами, Г. Кукурузи зі співавторами, Г. Нікіфорова, Н. Тараненко та ін. В англійській науковій літературі домінує концепція «сприйняття здоров'я», в рамках якої свої дослідження здійснюють М. De Avila, Е. Eurenus, R. Goodwin, Ch. Peterson, V. Reis, D. Zaidel та ін.²

Як указують Г. Ложкін, О. Носкова, І. Толкунова, ВКЗ – це сукупність описів, мисленневих образів, що стосуються сутнісних характеристик людини. Важливо зрозуміти, що ти являєш собою біологічно (конституціонально),

¹ Гасюк, М. Б., Нестерак, Р. В. (2018). Внутрішня картина здоров'я хворих, що перенесли ішемічну хворобу серця та інфаркт міокарда: емпіричне дослідження. Науковий вісник Херсонського державного університету Серія психологічні науки, (2), 149–155.

² Коцан, І. Я., Ложкін, Г. В., Мушкевич, М. І. (2011). Психологія здоров'я людини. Луцьк: РВВ-Вежа. ISBN 978-966-600-393-8.

психологічно (характерологічно), соціально (особистісно). ВКЗ – це усвідомлення своїх біологічних ресурсів, своїх можливостей, бажань, потреб на різних рівнях, ступенів їхнього задоволення, механізмів захисту, а також своїх здібностей, свого призначення. Усіма своїми характеристиками ВКЗ виступає категорією позапсихічною. Однак опора робиться на самосвідомість людини, інтрапсихічні й особистісні здібності^{3,4,5}

Внутрішню картину здоров'я в контексті уявлень про успішне «Я» розглядає Г. Мерль і визначає щастя як «життєву самореалізацію». Сприйняття різних сфер життя є основною умовою, а їхня взаємодія оцінюється з точки зору реалізації (полівалентна самооцінка). Сприйняття належить до індивідуально визначених критеріїв успішності таких аспектів як:

- сенс життя;
- сексуальна ідентичність;
- духовні принципи;
- навколишнє середовище;
- умови навколишнього середовища;
- професійна діяльність;
- дружні стосунки;
- сексуальні стосунки;
- інтимні стосунки;
- партнерські стосунки;

³ Бохонкова, Ю. О., Хунов, Ю. А., Сербін, Ю. В. (2021). Психологія внутрішньої картини здоров'я особистості та особливостей її формування. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві, 25–27.

⁴ Заболоцька, С. І. (2020). Внутрішня картина здоров'я особистості. Психічне здоров'я персоналу освітніх організацій та його профілактика, 13–15.

⁵ Коцан, І. Я., Ложкін, Г. В., Мушкевич, М. І. (2011). Психологія здоров'я людини. Луцьк: РВВ-Вежа. ISBN 978-966-600-393-8.

- виховання дітей;
- виховання;
- стосунки із зовнішнім світом;
- стосунки з рослинами і тваринами.

Важливим елементом картини здоров'я є ідея успішного «Я» стосовно інших. На цьому загальному тлі ідея успішної самоавтономії – це відповідь на запитання, яке люди ставлять собі самі:

- Я є Я;
- Я – незалежний;
- Я – можу бути сам собою;
- Я – можу відстояти себе⁶.

Розглядаючи психологічну позицію ВКЗ, можна виділити три її основні грані:

1. когнітивна. Раціональний аспект ВКЗ – це сукупність суб'єктивних або міфічних висновків, уявлень про причини, зміст, можливі прогнози та найкращі способи збереження, зміцнення й розвитку здоров'я. Г. Нікіфоров стверджує, що когнітивний рівень відноситься до сприйняття стану здоров'я, що багато в чому залежить від віку та рівня інтелекту людини. В концепції Р. Бернса когнітивний компонент – це знання про можливості людини, зокрема й фізичні. Сюди входять уявлення про зовнішній вигляд людини, її статуру і фізичні якості (наприклад, м'язову силу, витривалість, спритність). Когнітивний компонент не тільки формує самосприйняття людини, а й містить у собі ставлення до себе та відображає рівень самооцінки. На розвиток цього елемента значною мірою впливають соціальне оточення, особливості сприйняття та життєвий досвід.

⁶ Коцан, І. Я., Ложкін, Г. В., Мушкевич, М. І. (2011). Психологія здоров'я людини. Луцьк: РВВ-Вежа. ISBN 978-966-600-393-8.

2. емоційна. Сенсорні аспекти включають переживання здорового самопочуття, пов'язане зі складними емоціями (спокій, радість, умиротворення, воля, життєрадісність, співпереживання тощо), що утворюють емоційне тло. Г. Нікіфоров зазначає, що емоційні рівні пов'язані з різними типами емоційного реагування на здоров'я, що визначаються індивідуально-типологічними й психологічними особливостями і Р. Бернс виокремлює емоційно-оцінковий компонент (самооцінку), який відображає порівняння людини (себе) з іншими. Вроджений характер оцінного образу Я пов'язаний із формуванням диференційованих і узагальнених знань про себе в процесі діяльності та спілкування з іншими людьми. Емоційні оцінки уявлень про свої можливості можуть мати різну силу. Певні негативні або позитивні риси самосприйняття можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їхнім прийняттям або відкиданням.

3. поведінкова. Це сукупність зусиль, бажань і конкретних дій здорової людини, що визначаються системою переконань і спрямовані на досягнення суб'єктивно значущих цілей. На думку Г. Нікіфорова, поведінковий рівень пов'язаний з реалізацією активності людини щодо підтримання здоров'я. Це вищий рівень ставлення до здоров'я, який передбачає активну діяльність суб'єкта з метою підтримання та збереження здоров'я. На думку Р. Бернса, поведінковий компонент включає конкретні дії, спричинені самосприйняттям і самооцінкою. Це дуже важливий елемент адаптації людини до навколишньої дійсності^{7,8}.

Отже, ВКЗ, як і внутрішня картина хвороби, у цілому, має трикомпонентну структуру і включає:

⁷ Коцан, І. Я., Ложкін, Г. В., Мушкевич, М. І. (2011). Психологія здоров'я людини. Луцьк: РВВ-Вежа. ISBN 978-966-600-393-8.

⁸ Турубарова, А. В. (2013). Теоретико-методологічні підходи до дослідження внутрішньої картини здоров'я дитини. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія, (46), 204–211.

- уявлення про здоров'я (суб'єктивні/міфологізовані уможалючення, думки, переконання);
- комплекс емоційних переживань та відчуттів (описуваних як спокій, легкість, радість, комфорт та ін.);
- поведінкові реакції (зусилля, прагнення, конкретні дії, спрямовані на зміцнення і збереження здоров'я)⁹.

Однак компоненти моделі ВКЗ за Г. Красильниковим, Л. Сичем та Л. Галіним мають дещо інший вигляд (див. рис. 1.)

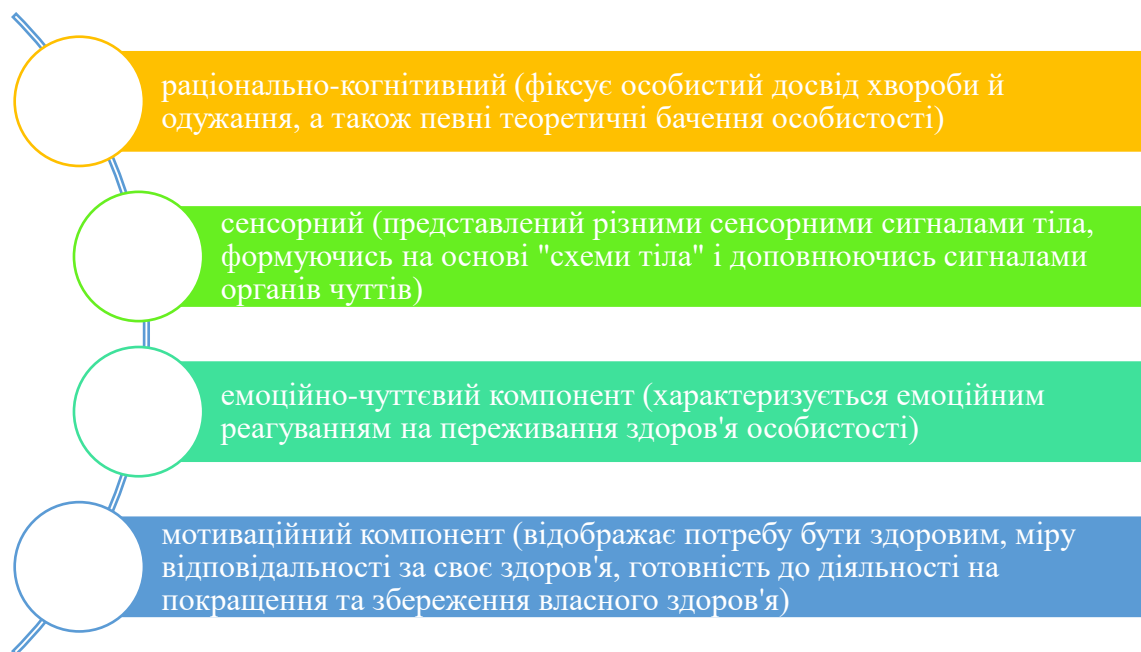

Рис. 1. Багатокомпонентна модель ВКЗ (за Г. Красильниковим, Л. Сичем та Л. Галіним)¹⁰

Серед функцій, які виконує ВКЗ у внутрішньому житті особистості, є такі¹¹:

⁹ Турубарова, А. В. (2013). Теоретико-методологічні підходи до дослідження внутрішньої картини здоров'я дитини. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія, (46), 204–211.

¹⁰ Федчук, О. В. (2022). Внутрішня картина здоров'я як особистісний ресурс. Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи, (1), 98–111.

¹¹ Лісова, О. (2002). Внутрішня картина здоров'я. Психологія, (15), 69–77.

– направляюча – коли здоров'я стає справжньою цінністю для людини, воно стає рушійною силою, що визначає спрямованість особистості та основні мотиви, такі як утвердження в житті, сенс життя, свобода, радість і самореалізація, які, на думку О. Лісової, характерні для психологічно здорових людей з адаптивною ВКЗ;

– регулятивна функція – реалізується через залучення внутрішніх психофізіологічних ресурсів та ініціацію, здійснення і контроль активності (на основі певної мотивації), спрямованої на забезпечення здоров'я;

– когнітивно-структуруюча функція – ВКЗ багато в чому визначає вибірковість сприйняття інформації з довкілля; у відповідь на потреби, що формують мотиваційні елементи ВКЗ, у загальному контексті виникає фігура, яка відповідає завданням виживання особистості, а унікальний досвід індивіда структурується й організовується відповідно до змісту ВКЗ;

– прогностична функція – через ВКЗ конструюється і задається часово-просторова перспектива існування кожної окремої особистості;

– креодизуюча функція – ВКЗ це один із «каналів» між фізичним і психічним, через який психологічна свобода (або напруга) реалізується на фізичному рівні у вигляді фізичної конгруентності та пластичності (або фізичної неповноцінності), і навпаки, а фізичне проявляється на емоційному, особистісному рівнях. Ґрунтуючись на результатах свого дослідження, Y. Jang і співавтори також вважають, що сприйняття здоров'я виступає посередником між фізичним і психічним здоров'ям;

– саногенна (потенціююча) функція – ВКЗ являється тим внутрішнім потенціалом, який використовується для подолання проблем, пов'язаних зі здоров'ям: повністю сформована позитивна ВКЗ сама по собі сприяє підвищенню рівня здоров'я; переважання ВКЗ над ВК хвороби у хворих оптимізує процес лікування та покращує якість життя пацієнтів; описана функція

узгоджується з думкою В. Кагана¹², котрий писав, що ВКЗ являється психосоматичним потенціалом особистості, який великою мірою визначає рівень її здоров'я;

– комунікативно-оптимізуюча функція – ВКЗ визначає позицію людини у комунікації; переважання ВКЗ у самосвідомості особистості позитивно спрямовує її соціальні контакти, оздоровлює взаєностосунки з іншими, сприяє її привабливості для оточуючих¹³.

Представимо характеристики позитивної ВКЗ.

– сенситивний рівень: відчуття бадьорості, здатності до активності, енергійність, відсутність відчуття дискомфорту/болю;

– емоційний рівень: насолода здоров'ям і відчуттям наявності енергетичного резерву, оптимальний рівень тривожності за своє самопочуття, адекватна самооцінка в контексті здоров'я;

– когнітивний рівень: висока міра поінформованості й компетентності у сфері охорони здоров'я, знання критеріїв здоров'я, здорової поведінки та хвороби, основних чинників і чинників ризику, розуміння ролі здоров'я для життя;

– ціннісно-мотиваційний рівень: пріоритетність здоров'я в системі цінностей, високий рівень внутрішньої мотивації до здорового способу життя, домінування бажання «бути здоровим», установка на активне ставлення до здоров'я¹⁴.

Досліджуючи ВКЗ вчені О. Кирилова та Г. Кукуруза виокремлюють три її види, що демонструють можливі ставлення людей з порушеннями здоров'я та

¹² Галецька, І. І. (2005). Методологічні проблеми вивчення психологічного здоров'я. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костка АПН України, (26), 320–324.

¹³ Коцан, І. Я., Ложкін, Г. В., Мушкевич, М. І. (2011). Психологія здоров'я людини. Луцьк: РВВ-Вежа. ISBN 978-966-600-393-8.

¹⁴ Коцан, І. Я., Ложкін, Г. В., Мушкевич, М. І. (2011). Психологія здоров'я людини. Луцьк: РВВ-Вежа. ISBN 978-966-600-393-8.

характеризують такими параметрами, що співвідносяться з деякими динамічними шкалами ВКЗ, зокрема:

- розуміння власного здоров'я в поєднанні «здоров'я та хвороба»;
- розуміння джерела відповідальності за стан власного здоров'я;
- власна позиція відносно здоров'я¹⁵

Формування ВКЗ включає в себе:

- розпізнавання та ідентифікацію динамічного внутрішнього стану власного гомеостазу та його співвіднесення із загальною картиною здоров'я;
- розпізнавання ознак стійких порушень гомеостазу, тобто виявлення провісників хвороби¹⁶.

Чинники, які впливають на процес формування ВКЗ особистості поділяються на кілька типів:

1. стать¹⁷;
2. вік;
3. темперамент¹⁸;
4. характер;
5. особистість.

Особливе значення для формування ВКЗ має рівень освіти та культура людини, включаючи рівень обізнаності у сфері медичних та біологічних наук¹⁹.

¹⁵ Кукуруза, Г. В. (2007). Внутрішня картина здоров'я дітей і підлітків як психологічний феномен. Наукові записки інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, (32), 148–157.

¹⁶ Психологія здорового способу життя: комплекс навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни: навч. посіб. для студ. спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія». (2018). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського.

¹⁷ Лісова, О. С. (2008). Психокорекція дезадаптивних типів внутрішньої картини здоров'я у хворих на виразкову хворобу. Медицина психологія, (1), 44–50.

¹⁸ Ложкін, Г., Носков, В., Толкунова, І. (2003). Психологія здоров'я людини. Севастополь: Вебер.

¹⁹ Русякова, Е. Е. (2013). Дослідження уявлень здорових дітей про лікарів. Соціосфера, (3), 103–109.

Отже, внутрішня картина здоров'я є інтегративним поняттям, що включає суб'єктивні оцінки, емоційні переживання та поведінкові реакції людини стосовно свого здоров'я. ВКЗ має когнітивну, емоційну та поведінкову складові, а також виконує ряд функцій, таких як направляюча, регулятивна, когнітивно-структуруюча, прогностична, креодизуюча, саногенна, комунікативно-оптимізуюча. А формування ВКЗ залежить від багатьох факторів, включаючи стать, вік, темперамент, характер, рівень освіти та культуру людини.

Долганова Л. В.

здобувачка вищої освіти

Поліський національний університет

ВПЛИВ СТРЕСУ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВИХ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття досліджує вплив російсько-української війни на психічне здоров'я населення України на прикладі військових.

Два с половиною роки в Україні триває несправедлива, виснажлива, ганебна повномасштабна війна в центрі Європи, яка перевернула наше уявлення про справедливість, моральні критерії та розуміння цінності життя. Змінилися життєві пріоритети, звички, стосунки з близькими. Для багатьох змінилося не тільки усвідомлення власного «Я», а і місце проживання, і професія, і навіть родина. Хтось своє життя почав з абсолютного нуля, а хтось взагалі не розуміє свого подальшого майбутнього. І все це відбувається в стані постійної тривожності і стресу. Для когось цей стрес є емоційним, для когось психологічним, але здебільшого він набирає стан хронічного, адже стан напруги росте, порушуються процеси планування, передбачуваності майбутнього, а тому життя набирає ознаки загрозової ситуації і невпевненості у завтрашньому дні. І справитися із цим стресом самотійно під силу далеко не кожному. Іще більш загрозовою є ситуація з нашими військовими: захисниками і захисницями, адже вони щодня знаходяться в стані бойової готовності, а хтось щодня перебуває під обстрілами ракет та щодня ризикує власним життям, хтось повернувся з інвалідністю, а хтось із зламанною психікою, хтось втратив друзів та рідних. Багато зовсім молодих людей: юнаків та дівчат України уже ніколи не повернуться до своїх домівок, до своїх родин, а це значить, що їх матері та рідні страждають та переживають стрес і

знаходяться в стані горювання та невизначеності. Стало актуальним для багатьох українців поняття «психологічної втрати».

Війна триває вже більше ніж 2,5 роки і перейшла в затяжну, напружену і емоційно виснажливу фазу. Тому стресові фактори війни не можуть бути швидко усунуті, і негативний вплив продовжує впливати на нас фізично, морально, психологічно і психічно. В цій ситуації можна говорити про хронічний стрес, який з часом викликає різкі зміни в психічному та психосоматичному стані людей, що погіршує загальний стан здоров'я українців і викликає колективний стрес, і отже виникло нове поняття в Україні «колективний стрес».

Протягом останніх двох з половиною років з початку війни науковці Національної академії педагогічних наук України, інституту соціальної та політичної психології Національного університету оборони України та інших вищих навчальних закладів України проводять дослідження щодо впливу стресових факторів війни на життєдіяльність цивільних та військових в Україні. Написано та рекомендовано ряд нових посібників та методичних рекомендацій щодо подолання дистресу та проявів ПТСР для особового складу ЗСО України. Розроблено ряд методичних рекомендацій щодо морально-психологічного стану особового складу військ (сил) відповідно до практики збройних сил провідних країн – членів НАТО.

З метою вивчення впливу стресу на психічний стан здоров'я військових в умовах війни в Україні мною теж було проведено психологічне дослідження в одному з реабілітаційних центрів міста Житомира.

¹ Арттерапевтична реабілітація військовослужбовців: техніки відновлення: метод. посіб. / За редакцією Тетяни Курганської – К.: ТОВ «7БЦ», 2024 -264с.

² Агаєв Н.А., Кокурн О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.

Для здійснення поставлених завдань я з моїм керівником практики використовувала опитувальник PHQ - анкету пацієнта про стан здоров'я, скринінг посттравматичного стресового розладу, методики діагностики: госпітальну шкалу тривоги та депресії, шкалу Занга для самооцінки депресії, шкалу Гамільтона для оцінки тривожності, PCL шкалу самооцінки наявності ПТСР, затвердженими МОЗ України. Всі ці методики дали можливість оцінити психічний стан військових, наскільки впливає знаходження військових на передовій на стан психічного здоров'я та можливі при цьому психічні розлади. Завдяки даним методикам була можливість здійснити порівняльну характеристику психічного стану під час служби військових на передовій та у військових частинах за межами бойових дій, по віковим та гендерним критеріям. Анкетування пройшли 56 військових. З них у віці 25-45 років - 37 чоловіків, молодше 25 років - 2 чоловіки, старше 45-ти років - 17 чоловік, що говорить про те, що в цілому більшість військових в ЗСУ – це чоловіки 25-45 років. З 56-ти досліджених 50 - були учасниками бойових дій, 11 чоловік, серед них 3 жінки, проходять службу у військових частинах на території України за межами бойових дій. 42%, а саме 26 військових, воювали на фронті більше року, 3,6%, а саме 2 чоловіки воюють з початку війни. І саме у даної категорії за всіма 5-ти анкетами виявлені конкретні проблеми за станом фізичного і психічного здоров'я.

Цікаво, що за результатами опитувальника PHQ – анкета пацієнта про стан здоров'я, методиками діагностики госпітальної шкали тривоги та депресії, шкали Занга для самооцінки депресії, шкали Гамільтона для оцінки

³ Блінов О. А. Вплив стрес-факторів діяльності на військовослужбовців Вісник НАОУ. К. : Міленіум, 2006. Вип. 2. С. 118-124.

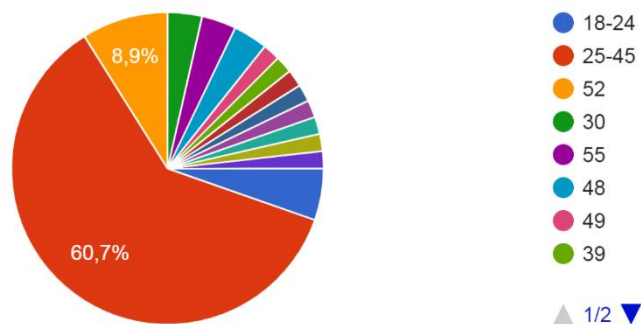
⁴ Блінов О.А. Організація надання психологічної допомоги військовослужбовцям у воєнний час. К.: НАОУ, 2006. 88 с.

тривожності в цілому 79% опитуваних вважає свій стан здоров'я цілком задовільним.

А от результати дослідження PCL – шкали самооцінки наявності ПТСР значно відрізняються за результатами від попередніх анкет щодо характеристик за показниками якості сну та психоемоційного стану саме у тих досліджуваних, які приймали участь в зоні бойових дій. Нижче надаю розгорнуту картину за висновками опитуваних (мал. 1.)

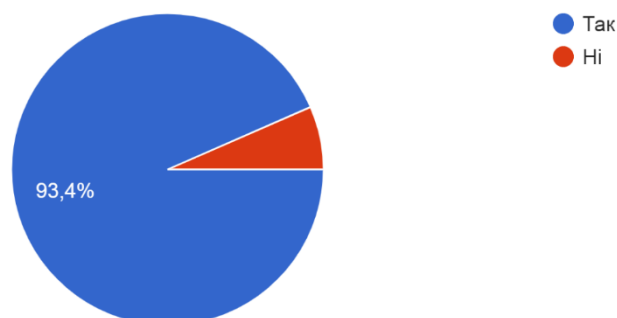
Вкажіть Ваш вік

56 відповідей

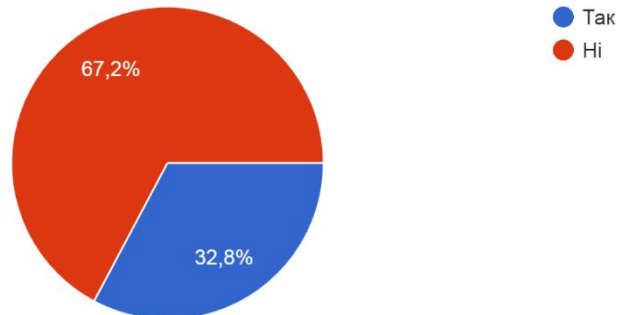
Ваша діяльність проходила в умовах загрози для життя?

61 відповідь

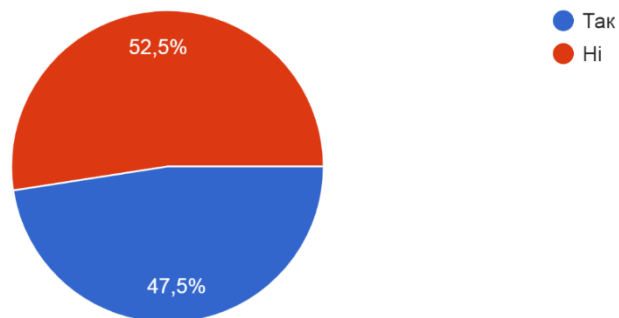
Ви відчуваєте відчуженість до інших людей?

61 відповідь

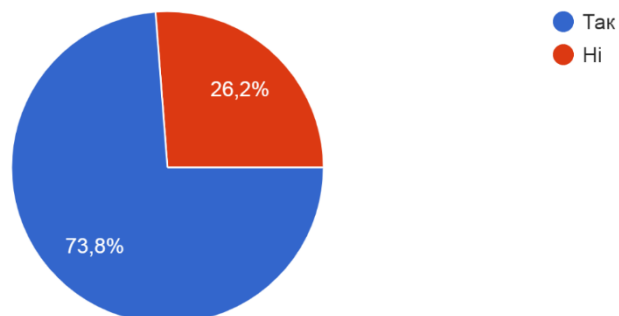
Вам достатньо невеличкої дрібниці, щоб почати гніватися?

61 відповідь

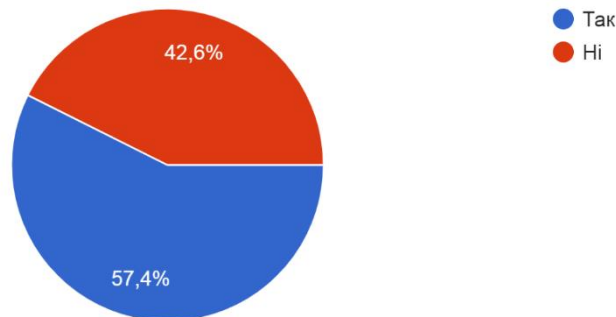
Ви намагаєтеся уникати спогадів про травматичні події?

61 відповідь

Ви відчуваєте провину за деякі речі, що робили раніше?

61 відповідь

мал. 1. Діаграма

Дослідження PCL – шкали самооцінки наявності ПТСР

Отже, робимо висновок. Військові напряду приховують свій психоемоційний стан, намагаються замаскувати відповіді під стандартне «у мене все добре». Але результати дослідження PCL – шкали самооцінки наявності ПТСР показують, що абсолютно всі 50 військових, які були у зоні бойових дій від 3-х місяців до 2-х років і більше, страждають на безсоння, відчуття провини, швидко виникає почуття гніву, уникають спогадів про травмуючі події. А це свідчить про те, що 82 % опитуваних мають хронічний ступінь стресу, мають всі ознаки інтрузивності щодо певних спогадів, а також намагаються витиснути у підсвідомість пережите в минулому. Це говорить про те, що військові потребують певного корекційного психовтручання в більшій чи меншій мірі інтенсивності, адже з часом витіснені неприємні спогади, будуть проявлятися в поведінці, стосунках та сприйнятті подій навколо їх в негативному ключі. А це призводитиме до психосоматичних наслідків, які рано чи пізно будуть відображатися на стані здоров'я у вигляді хвороб.⁵

⁵ Грилюк С. М., Тютюнник Л. Л., Алещенко В. І. Порадник командирів з відновлення стресостійкості: навчально-методичний посібник. К.: НУОУ, 2023. 168 с.

Відповідно до аналізу анкетування, військові, які проходять службу або проходили службу в умовах бойових дій, більш потерпіли в психологічному плані та мали наслідки на фізіологічному рівні, чим ті, які проходять службу в більш спокійних регіонах України. Також впливає і кількість часу перебування в зоні бойових дій. Військові, які більше року знаходяться на передовій, мають всі ознаки хронічного стресу та проблеми із здоров'ям на фізіологічному рівні.

Дослідження дало чітке усвідомлення, що війна в Україні змінила відчуття безпеки і спричинила серйозний стрес, психологічні наслідки якого можуть мати небезпечними для здоров'я населення України.

Дослідження показують, що в умовах війни стрес суттєво впливає на військовослужбовців, часто призводячи до змін в особистості, що є результатом адаптації до бойових умов. Цьому процесу сприяє розвиток ПТСР, а також наслідки поранень та інвалідності. За загальною статистикою симптоми гострої травми спостерігаються у 60-80% військовослужбовців, які стали свідками загибелі товаришів та мирних жителів у перші дні після пережитого шоку. Таким чином, військові перебувають у групі високого ризику щодо розвитку психічних розладів, зокрема реакцій на бойовий стрес та ПТСР.

Симптоми ПТСР у військовослужбовців найбільш яскраво проявляються після повернення до мирного життя, тому важливо вчасно виявляти ці проблеми та забезпечувати відповідне лікування. Найчастіше допомогу у цьому надають центри ветеранів та громадські організації. На жаль практика показує, що реабілітаційних центрів ще досить не вистачає, так як і не вистачає дипломованих реабілітологів, психотерапевтів та військових психологів. Але процес триває і час на місті не стоїть. Держава, суспільство, благодійні фонди організували потужну допомогу для реабілітації військових, ветеранів, інвалідів та тих, хто постраждав під час війни. Пишаюся, що Житомирський

⁶ Дикун В. Г., Мороз В.М., Стасюк В. В. Методологія дослідження морально-психологічного стану особового складу військ (сил) : навч.-метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2023. 383 с.

національний університет «Полісся» теж долучився до цієї благородної справи. Кафедра «Психології» під керівництвом професора Журавльової Л.П. активно на волонтерських засадах допомагає нашим ветеранам та воїнам у психологічній реабілітації. Максимально залучає для обміну досвідом із студентами військових психологів, капеланів, голів благодійних фондів. Ефективно іде співпраця з всеукраїнською громадською організацією «Палай». На прикладі цієї організації, яка періодично організовує спортивно-туристично-оздоровчий відпочинок для ветеранів та діючих військових в різних реабілітаційних центрах, хочу показати ефективність її роботи з психологічного відновлення ветеранів та військових.

В серпні цього року я була учасником реабілітаційного заходу, який проводився в екобудинку «Душевний простір» на Вінниччині, а саме в мальовничому селі Буша, який є культурно-історичним заповідником України. Мене вразило як природа, зичливе ставлення місцян, гарна тепла психологічна атмосфера, посилене спортивне навантаження, смачна їжа, медитації, доброзичливе спілкування побратимів роблять чудеса в прямому сенсі цього слова для психічного здоров'я воїнів. Цьому сприяла і сама місцевість Буші: Гайдамацький яр, Рахманівські печери, джерельні води Дністра надавали воїнам можливість дійсно відпочити і душою, і тілом. Саме такі умови дають нашим воїнам сили для відновлення та інтеграції у суспільне життя, відчувати свою самоідентичність та самодостатність.

Отже, робота по забезпеченню психологічної підтримки всім потребуючим верстам населення ведеться з боку всіх учасників громадського суспільства.

⁷ Допомога людині, яка знаходиться у стані шоку, стресу чи травми. Упорядники: В.М. Бондаровська, Т.В.Кульбачка, Є.Б.Ламах, Л.І. Козуб, К., 2015.

⁸ Збірник стандартів психологічної підготовки у Збройних Силах України: метод. посіб. За редакцією генерал-майора В. Клочкова К.: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 337 с.

Таким чином, підходимо до висновку, що війна в Україні вкрай негативно впливає на стан здоров'я військових, стрес перейшов у хронічну форму, а тому негативно впливає на загальний стан здоров'я. Але наразі важливо пояснювати всім, хто постраждав від негативних стресових наслідків, що переживання стресу – це нормальне явище, сприйняття якого болісне, а усвідомлення складне. І тому, коли трапляються екстремальні події в житті людей, емоційні відчуття виходять за межі нашого реагування і виникає почуття безпорадності. Травматичні події сприймаються як такі, що несуть безпосередню загрозу нашому життю, а обставини суттєво “виходять за межі” нашого психологічного ресурсу. Хронічний та травматичний стрес руйнує почуття безпеки людини, і вона під впливом цього стресу формує думку, що весь світ небезпечний. Завдання психологів, психотерапевтів переконати людину у тому, що вона справиться, підсвітити, знайти можливі ресурси для відновлення. Як показує досвід російсько-української війни, більшість військових та ветеранів, які зазнали впливу травматичних подій, віднаходять сили вести далі нормальне життя, а деякі навіть роблять переоцінку свого життя і стають «кращою версією самого себе». Особисте спілкування з військовими показує, що люди, які пройшли шлях зцілення, стали більш загартованими, ніж раніше, більш турботливими до інших та мають більш реалістичні погляди на життя.

Слід відмітити, що намітилася і тенденція до іншої сторони переживання травми чи дистреса – психологічного зростання. При цьому слід говорити і досліджувати зараз не лише індивідуальне зростання після травми, але й суспільне, національне посттравматичне зростання.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Денисенко Наталія Григорівна,

доктор педагогічних наук, заслужений вчитель України,

декан факультету початкової освіти та фізичної

культури комунального закладу вищої освіти

«Луцький педагогічний коледж»

Волинської обласної ради

МОДЕЛЮВАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНОГО БЛОКУ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОБІЛЬНИХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Виклад матеріалу. Сучасний ринок оздоровчо-освітніх послуг потребує вчителя фізичної культури, зорієнтованого на успіх, здатного адаптуватися до складних умов професійної діяльності, спроможного до виховання спортивно-активних людей нової епохи. Це потребує моделювання системи підготовки вчителя з новим типом мислення. Зазначена проблема набуває особливої популярності передусім у контексті формування професійно-мобільних майбутніх учителів фізичної культури, затребуваних сьогодні в Новій українській школі, здатних самостійно виконувати завдання, розв'язувати задачі й проблеми та відповідати за результати своєї діяльності.

Така система має включати декілька ключових компонентів, які охоплюють як професійні, так і педагогічні навички (Рис.1).

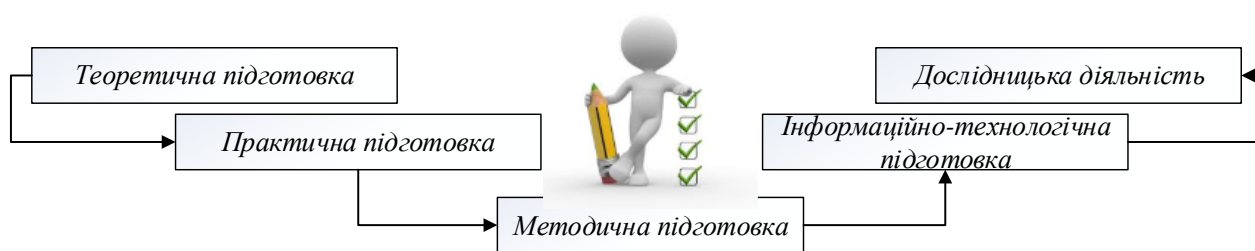

Рис.1. Ключові компоненти моделювання системи підготовки професійно-мобільних учителів фізичної культури

Теоретична підготовка передбачає: вивчення основ педагогіки, психології, орієнтованих на роботу з учнями; розуміння фізіології, анатомії людини, спортивної медицини, які є необхідними для розуміння особливостей розвитку та фізичних можливостей учнів; знання нових видів спорту та методів їх викладання.

Практична підготовка окреслює: практичні заняття з фізичної культури, які передбачають включення нових видів рухової активності, технік тренувань для розвитку фізичних якостей; достатній обсяг педагогічних практик, що містять освітньо-професійні програми закладів вищої освіти.

Методична підготовка зорієнтована на: теоретично-практичні знання предмета та рівень його викладання в школі.

Інформаційно-технологічна підготовка передбачає: використання сучасних технологій та ресурсів у викладанні фізичної культури в НУШ (спортивні онлайн-програми для моніторингу фізичної підготовки учнів різного віку і статі та ін.).

Дослідницька діяльність передбачає підготовку здобувачів освіти до науково-дослідницьких робіт у сфері фізичної культури та спорту, вивчення нових методів підвищення рівня фізичної підготовки учнів.

Водночас, високий розвивальний потенціал нових трендів у галузі фізичного виховання та спорту потребують підготовки конкурентного та

професійно-мобільного вчителя фізичної культури. Так, Л. С. Фролова¹ вважає, що на своєму шляху до глобалізації майбутній учитель фізичної культури також стикаються з певними труднощами та протиріччями: «між бажанням держави зберегти провідну роль у життєзабезпеченні сфери та її обмеженими ресурсними можливостями; між активним розвитком приватного сектору і мобільною готовністю суспільства забезпечити його цивілізоване функціонування; між появою нових видів спорту (професій) та неготовністю їх впровадження та ін.»¹. Тільки сьогодні, до Реєстру визнаних видів спорту в Україні внесені ще нові види: Кунгфу, Карате WKF, Флорбол, Косіки карате, Карате WKS, Фрісбі, Корфбол, Нетбол, Ракетбол, Роллер-спорт та Сквош (і це далеко неповний перелік). Звідси випливає, що на основі суб'єктивного сприйняття сьогодення виникають питання у підготовці такого фахівця який, проявивши особистісну мобільність, швидко адаптується до особливостей як нових видів спорту, так і нових професій що з'являються на ринку освітніх послуг.

На думку Н. Урум, метою такого моделювання є побудова цілісної системи підготовки педагогів, що дає змогу розглянути її основні складові – цілепокладання, структурування педагогічного процесу, створення педагогічних умов для використання відповідних методів, засобів формування готовності майбутнього вчителя до відповідної діяльності².

С. М. Мартиненко вважає, що моделювання повинно відображати цілісність процесу підготовки; відповідати реальним властивостям структурних елементів змодельованого об'єкта; повинна мати відтворювальний характер, що уможливорює її експериментальну перевірку³.

¹ Фролова Л. С. Вступ до спеціальності «Фізичне виховання» : навч.-метод. посібн. Черкаси, 2014. 282 с.

² Урум Н. С. Підготовка майбутніх вчителів до забезпечення здорового способу життя молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 213 с.

³ Мартиненко С. М. Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності : дис... док. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 476 с.

Подібне визначення міститься у словнику професійної освіти, де визначено модель як зразок, примірник чого-небудь; зменшене відтворення якоїсь споруди, механізму; тип, марка, зразок конструкції; схема для пояснення якогось явища або процесу⁴.

На основі теоретичного аналізу наукових джерел та власного досвіду науково-педагогічної діяльності сформульовано основні положення системи підготовки майбутніх учителів фізичної культури та розроблено багатовекторну модель, фокус якої спрямовано на формування конкурентоспроможного і професійно-мобільного майбутнього вчителя фізичної культури для попиту Нової української школи.

Наша багатовекторна модель системи формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури побудовано з п'яти блоків (цільового, теоретико-методичного, змістового, організаційно-діяльнісного та діагностично-результативного), які забезпечують взаємозв'язок усіх аспектів дослідження і об'єктивно анонсують інформацію щодо результату сформованості професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури в умовах закладу вищої освіти (рис. 2).

⁴ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

Рис.2. Структурні блоки моделі системи формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури

Розглянемо зміст *теоретико-методичного* блоку авторської моделі.

Теоретико-методичний блок моделі системи складається з концепції забезпечення формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури до основних положень якої належать такі:

(1) формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури повинно базуватися на активній діяльності суб'єктів освітнього процесу, спрямованого на оволодіння здобувачами вищої освіти ключовими компетентностями (інструментальними, загальними, фаховими), що ґрунтуються на професійній продуктивності, уміннях аналізувати нові ситуації й застосовувати професійно орієнтовані знання для їхнього вирішення;

(2) формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури повинно ґрунтуватися на сукупності особистісної мобільності, академічної й крос-мобільностей для успішної адаптації до трансформаційних процесів, що відбуваються у Новій українській школі;

(3) освітній процес повинен будуватися на формуванні особистісної мобільності майбутнього вчителя фізичної культури як індивідуальної якості конкурентоспроможного здобувача вищої освіти, здатного застосувати в Новій українській школі сучасні засоби фізичного виховання;

(4) оновлення змісту вищої освіти майбутніх учителів фізичної культури повинно здійснюватися з урахуванням запровадження академічної мобільності, спрямованої на формування індивідуальної освітньої траєкторії через навчання на території України чи поза її межами та участі у національних і міжнародних освітньо-оздоровчих проектах;

(5) організація освітнього процесу у закладі вищої освіти повинна базуватися на формуванні у здобувача вищої освіти гнучких навичок (Soft Skills) вибудовувати власну професійну кар'єру та успішно здійснювати диверсифікацію через розширення змісту педагогічної активності.

Методологічних підходів (компетентнісного, ресурсного, професіографічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, акмеологічного), та *принципів* (зв'язку теорії з практикою, вибору власної освітньої траєкторії, креативності, соціальної активності, освітньої рефлексії, професійної мобільності, міждисциплінарної інтеграції).

Принцип *зв'язку теорії з практикою* реалізовувався шляхом створення на практичних заняттях педагогічних ситуацій, наближених до реальних умов майбутньої професійної діяльності у Новій українській школі. Цей принцип передбачає, передусім, чітке розуміння наукових відомостей про оздоровчу та спортивно-масову роботу взагалі і фізичну культуру зокрема (початкова, середня і старша школа).

Принцип *вибору власної освітньої траєкторії* реалізовувався у процесі усвідомленого та узгодженого з викладачем вибору студентом теми творчої роботи, форми її виконання та захисту. Даний принцип означав, що обов'язковою умовою ефективності професійно-педагогічної підготовки є забезпечення предметно-змістової варіативності, міжпредметної інтеграції як основ для вільного вибору власної освітньої траєкторії, самовизначення та самореалізації майбутнього вчителя фізичної культури в середовищі що швидко змінюється.

Принцип *креативності* характеризує творчу спрямованість професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури на взаємодію, співпрацю викладачів і студентів. В контексті формування професійної мобільності означений принцип по-новому інтерпретував формування гнучких навичок (soft skills), педагогічного менеджменту, підприємництва які трансформуються у процесі навчання в певну суму знань, що дозволять випускнику проявляти дидактичну мобільність в умовах Нової української школі.

Принцип *соціальної активності* реалізовували через активне пристосування майбутнього вчителя фізичної культури до умов набуття практичного досвіду (під час проходженню педагогічної практики) та ознайомлення з освітніми інноваціями.

Принцип *освітньої рефлексії* реалізовувався в процесі супроводження освітнього процесу його рефлексивним усвідомленням. Цей принцип передбачав: усвідомлення майбутнього вчителя фізичної культури власних способів діяльності, виявлення її смислових особливостей; формування вміння оцінювати надійність різних джерел інформації, зробити аргументований вибір на користь потреби у руховій активності школяра; вміння аналізувати та оцінювати власні або чужі висловлювання і переконання, аналізувати та оцінювати їх наслідки і ризики; формування власних поглядів на проблеми сучасного фізичного виховання з різних точок зору та порівнювати різні підходи для їх розв'язання.

Принцип *професійної мобільності* здійснювався через гнучкість побудови освітнього процесу (оновлення освітніх програм), формування підприємливості, ініціативності, вміння раціонально організувати власну діяльність для досягнення професійних цілей.

Принцип *міждисциплінарної інтеграції* дозволив розглянути систему формування професійної мобільності з позиції оптимізації освітнього процесу підготовки майбутніх учителів фізичної культури на основі міжпредметних зв'язків.

Застосування інтерактивних навчальних технологій дозволило сформувати у здобувачів вищої освіти новий тип мислення, здатність до комплексного вирішення завдань фізкультурної освітньої галузі на основі широкого інтегрування знаннями, отриманими при вивченні професійно-орієнтованих дисциплін.

Отже, теоретико-методичний блок уявляє собою сукупність взаємопов'язаних положень, *методологічних підходів* (компетентнісного, ресурсного, професіографічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, акмеологічного), та *принципів* (зв'язку теорії з практикою, вибору власної освітньої траєкторії, креативності, соціальної активності, освітньої рефлексії, професійної мобільності, міждисциплінарної інтеграції). А формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури розглядається нами як освітній процес, спрямований на оволодіння здобувачами вищої освіти ключовими компетентностями (інструментальними, загальними, фаховими), що ґрунтуються на професійній продуктивності, уміннях аналізувати нові ситуації й застосовувати професійно орієнтовані знання для їхнього вирішення, використовувати засоби сучасних інформаційно-комунікаційних технології та моделювати оздоровче середовище залежно від індивідуальних особливостей учнів, їхніх потреб та інтересів.

Козубай Інна Віталіївна

старший викладач кафедри мовної підготовки
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
Україна

Пакулова Тетяна Василівна

старший викладач кафедри мовної підготовки
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
Україна

Наумик Антон Сергійович

здобувач вищої освіти ННІ ПЮ
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
Україна

МОВНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОМС З ГРОМАДСЬКІСТЮ

Комплексний теоретико-практичний аналіз професійної діяльності державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування в Україні доводить, що провідне місце в їх діяльності є взаємодія з громадянами, яка має ґрунтуватися на засадах демократичного стилю врядування, людиноцентризму та набутих державним службовцем деонтологічних компетентностей. Безперечним є те, що успішність такої взаємодії буде залежати від багатьох факторів: бажання дійти згоди в певних відносинах, вміння доречно підбирати слова і професійні терміни, орієнтованість на ефективну співпрацю тощо. Це означає те, що від вміння державних службовців грамотно, структуровано і професійно будувати спілкування залежить чи зможуть вони дійти згоди з громадянином та встановити належний контакт.

Проблеми мовно-психологічних аспектів взаємодії державних службовців та громадян вивчала велика кількість провідних науковців України, зокрема такі: В. Савіщенко, С. Шевченко, І. Царьова, Н. Сидоренко, Н. Буланова, Д. Кобзіна, В. Коломейцева, О. Максименко, Н. Липовська та інші.

Належна підготовка державних службовців до використання певних мовно-психологічних прийомів для більш ефективної взаємодії з громадянами має розпочинатися ще на ранніх етапах навчання. Така підготовка може відбуватися в різних форматах навчання та на різних дисциплінах. Частіше за все деякі аспекти цього питання знаходять своє відображення в таких навчальних дисциплінах як: «Українська мова професійного спрямування», «Іноземна мова професійного спрямування», «Мова і термінологія в професійній діяльності», «Комунікація публічних службовців», «Риторика та основи публічних виступів», «Основи надання адміністративних послуг». Аналізуючи специфіку роботи державних службовців та посадових органів місцевого самоврядування можна дійти висновку, що зазначені особи мають з найбільш доступною ефективністю і в межах законних повноважень взаємодіяти з громадянами, орієнтуючись при цьому на концепцію «сервісної держави».

Ефективність роботи державних службовців залежить від багатьох імерсивних факторів, зокрема мовно-психологічної підготовки та професійних здатностей до роботи, яким досить часто доводиться діяти в складних ситуаціях, а також в умовах соціально-економічної та політичної невизначеності.

Важливо зазначити, що концепція «сервісної держави» передбачає зміну не тільки основних векторів роботи держави, а й перетворенні їх у систему надання саме послуг. Тобто фактично, в рамках цієї концепції держава стає надавачем послуг, а громадянин – отримувачем. З цього випливає те, що мають змінитися й підходи у комунікації державних службовців та громадян. Тобто комунікація має «виходити» за стандартні рамки створення та передачі наказів й поступово перетворитися у пояснення, переконування та спонукання до певних дій.

Зазначена інформація значним чином співвідноситься з ефективністю державного управління, адже вона завжди вимірюється можливістю організації певного виду суспільно-корисної діяльності людини, у результаті якої, фактично, створюються та виникають управлінські взаємовідносини¹.

З огляду на вищезазначене, завдання публічного службовця полягає як у тому, щоб доносити та пояснювати пересічному громадянину дії, рішення та плани держави й схилити його їх підтримувати, так і просто бути добрим комунікативним партнером, якому довіряють².

Провідними засадами мовно-психологічної підготовки державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування є їх здатність до налагодження відносин на професійній основі з представниками інститутів громадського суспільства та громадськістю, що є важливим показником прогресивності та належності роботи.

Під час виконання службових обов'язків представники органів державної влади та місцевого самоврядування повинні спілкуватися з різними верствами населення. Ефективна побудова комунікаційного процесу залежить від сукупності знань, умінь і навичок, тобто комунікативних здібностей. Добре розвинені комунікативні здібності позитивно впливають на соціальну взаємодію загалом, тобто на спілкування³.

¹ Наумик А., Липовська Н. Побудова ефективної структури державного управління. Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації : матеріали III міжнар. студент. наук. конф., м. Луцьк, 16 груд. 2022 р. С. 66–67.

² Бабаченко Н. В. Безпосередні комунікації публічних службовців з громадянами: зміст, необхідні компетентності, умови здійснення. Публічне управління XXI століття: портал можливостей : зб. тез XX міжнар. наук. конгр., м. Харків.

³ Tsaryov O. Tactical and psychological context of communication between a police officer and offenders. *Naukovyy visnyk dnipropeetrovs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2021. Т. 3, № 3. С. 101–106. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-3-101-106> (дата звернення: 25.08.2024).

Важливими соціальними компонентами існування громадянського суспільства в Україні та світі є бажання громадян впливати на політико-адміністративні процеси⁴, що частково обумовлює необхідність мовно-психологічної підготовки державних службовців для полегшення взаємодії з громадськістю.

Безумовним є те, що сучасні виклики інноваційності при здійсненні управлінської діяльності детермінують важливість внесення змін до професійної культури державних службовців⁵, їх підготовки, а також впровадження перелрвих технологій навчання.

Таким чином, питання мовно-психологічних аспектів взаємодії державних службовців з громадянами є досить важливим в контексті сучасного публічного управління, адже значним чином впливає на формування та розвиток суспільства, а також на комплексну трансформацію держави до концепту «сервісної».

⁴ Sydorenko N., Pakulova T., Naumyk A. Theoretical and applied approach to reforming the system of administrative services as a key factor in the transition of ukraine to the concept of a «service state» implementation. Grail of science. 2023. № 31. С. 64–67. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.09> (дата звернення: 25.08.2024).

⁵ Наумик А. С., Кондратова Я. М. Правова держава і громадянське суспільство: історія державноправової думки в контексті публічного управління та адміністрування. Журнал «UNIVERSUM». 2024. № 7. С. 19– 23.

БАБИЧ Марина

старший викладач кафедри іноземних мов,
Національний транспортний університет, м. Київ

БОНДАР Анна

старший викладач кафедри іноземних мов,
Національний транспортний університет, м. Київ

САМАР Олена

старший викладач кафедри іноземних мов,
Національний транспортний університет, м. Київ

ФУРМАНЧУК Наталія

Старший викладач кафедри іноземних мов,
Національний транспортний університет, м. Київ

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ: НОВА ПАРАДИГМА В ОСВІТІ

Основна мета сучасної вищої освіти - підготовка висококваліфікованих фахівців, здатних успішно працювати у своїй сфері на світовому рівні. Для досягнення цієї мети ключовою є розвиток комунікативних навичок у майбутніх фахівців, що передбачає глибоке оволодіння іноземною мовою.

Сьогодні диктує свої умови пандемія COVID-19 та війна в Україні, які поставили перед освітянами завдання знайти нові ефективні методи навчання¹. В результаті, змішане навчання (blended learning) стає все більш популярним та ефективним підходом.

Плюси змішаного навчання- це оптимізація часу та захопливий процес.

¹ Полотай О. Переваги змішаного навчання в закладах вищої освіти в сучасних реаліях (на прикладі ЛДУ БЖД). URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11408/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%B9.pdf (дата звернення 16.01.2023)

Змішане навчання (blended learning) стає все популярнішим у викладанні іноземних мов. Ця технологія поєднує онлайн- та офлайн-компоненти, створюючи ефективний та цікавий навчальний процес.

З одного боку, змішане навчання дозволяє ефективно організувати час як викладача, так і студента. З іншого боку, комбінація різноманітних методів та інструментів змішаного навчання робить вивчення мови більш привабливим та доступним для кожного студента.

У національній освітній системі України, змішане навчання перебуває на стадії розвитку. Це новий підхід, який потребує подальшої адаптації та вдосконалення в практичному застосуванні.

Як Т. Боднар зауважує, що в українському освітньому просторі поки немає розроблених власних моделей змішаного та дистанційного навчання, тому представники вищих навчальних закладів України наразі здебільшого виходять з зарубіжного досвіду і намагаються адаптувати ті чи інші методи, які вони вважають відповідними в своєму контексті².

І. Середа досліджувала сучасний досвід використання змішаного навчання в практиці педагогів як в Україні, так і в інших країнах світу. Вона визначила умови, які впливають на ефективність реалізації змішаного навчання³. Т. Горохівська зосередилась на вивченні особливостей впровадження змішаного навчання (blended learning) в освітній процес вищих навчальних закладів, зокрема, в контексті досвіду США. В її дослідженні обговорюються аспекти застосування змішаного навчання та його вплив на освітні процеси вищих навчальних закладів⁴. Т. Боднар провела дослідження, в якому вивчала

² Боднар Т. Сучасні практики використання змішаного навчання в українській вищій школі. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 45(1). С. 161–165.

³ Середа І. В. Реалізація змішаного навчання у підготовці педагогів спеціальної освіти в умовах карантину. Інформаційні технології і засоби навчання. 2022. Вип. 88 (2). С. 239–254.

⁴ Горохівська Т. М. Особливості впровадження змішаного навчання у ЗВО в умовах цифровізації освітнього процесу: досвід США. Інноваційна педагогіка. 2022. Т. 1, Вип. 44. С. 114–118.

практичні проблеми використання зарубіжних практик змішаного навчання у навчальному процесі⁵.

У своїй статті дослідник В. Мізюк на підставі формулювань змішаного навчання визначає такі його ознаки⁶ :

- Форма навчання відноситься до традиційного в межах діяльності освітніх установ.
- Це процес здобуття знань, умінь та навичок в межах певної навчальної дисципліни, частина якого реалізується у віддаленому режимі.
- Під час вивчення навчальної дисципліни використовують інформаційно-комунікаційні технології та технічні засоби навчання.
- Навчальні матеріали, які забезпечують електронне навчання, розміщені у вільному просторі Інтернет чи віртуальному просторі закладу.
- Воно є персоналізованим, тобто спрямоване на врахування індивідуальних потреб кожного здобувача освіти.

Науковець І. Воротникова звертає увагу на впровадження освітніх програм підвищення кваліфікації вчителів в умовах дистанційного та змішаного навчання щодо використання різних форм навчання у власній професійній діяльності. Назва “змішане навчання” набула популярності після появи й публікацій книги “Довідник змішаного навчання” Бонкома і Грема. До того ж, для реалізації змішаного навчання потрібно поєднати традиційні та інформаційно-комунікаційні технології. Автори книги винайшли три категорії “освітніх сумішей”: створення суміші – на цьому етапі до традиційної моделі освіти додаються компоненти дистанційного навчання, які вирішують деякі проблеми; збільшення суміші – зміни без радикальних перетворень, наприклад, пошук додаткового матеріалу в Інтернеті, доступ до лекцій в онлайн-режимі;

⁵ Боднар Т. Сучасні практики використання змішаного навчання в українській вищій школі. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 45(1). С. 161–165.

⁶ Мізюк В. А. Змішане навчання як проблема сучасного освітнього простору. Педагогічний альманах. 2019. Вип. 41. С. 37–44.

модифікація суміші – слухачі лекцій перетворюються на тих, хто самостійно вирішує завдання у потрібний йому час⁷.

Змішане навчання (blended learning) - це не просто суміш традиційних і онлайн-методів. Це комплексна система, яка поєднує:

1. Формальні та неформальні методи:

- Аудиторні заняття (робота з викладачем)
- Самостійне вивчення (робота з електронними матеріалами, онлайн-платформами)
- Співпраця в групі (обговорення на форумах, чатах, у блогах)

2. Різні методи презентації навчального матеріалу:

- Очне навчання (прямий контакт з викладачем)
- Дистанційне навчання (онлайн-платформи, віртуальні класи)
- Самостійне навчання (робота з онлайн-ресурсами, електронними підручниками)

Слід відзначити переваги змішаного навчання:

- Індивідуальна траєкторія: викладач і студент спільно будують навчальний маршрут, що враховує потреби кожного.
- Безперервна співпраця: викладач і студенти можуть спілкуватися online та offline, обговорювати матеріал, отримувати зворотній зв'язок.
- Відповідальність студента: студент бере активну участь в навчальному процесі, сам формує свої стратегії та відповідає за результати навчання.

Отже, роль викладача в системі змішаного навчання наступна:

- Управління "блендом": ефективно поєднує аудиторну роботу з самостійним вивченням.
- Стимулювання: заохочує студентів до самостійної та групової роботи.
- Онлайн-підтримка: надає студентам необхідну допомогу в онлайн-середовищі.

⁷ Воротникова І. М. Дистанційне та змішане навчання як засіб реалізації індивідуальної траєкторії професійного зростання педагога: монографія. Київ : Ун-т ім. Гринченка. 2022. 256 с.

А роль студента в системі змішаного навчання така:

- Визначення мети: чітко формулює свої навчальні цілі.
- Формування стилю: знаходить для себе найбільш ефективні методи навчання.
- Встановлення траєкторії: спільно з викладачем визначає індивідуальний навчальний маршрут.

Для online-навчання використовуються певні інструменти:

- e-learning та LMS: мультимедійні платформи, що забезпечують онлайн-навчання в режимі реального часу, містять інтерактивні завдання та велику кількість навчальних матеріалів.
- Онлайн-платформи: створено для насиченого інформаційного середовища, де студенти можуть активно навчатися іноземній мові.
- Онлайн-інструменти: чат, блог, форум, вікі - забезпечують ефективне онлайн-спілкування та співпрацю.

Виділено три основні компоненти змішаного навчання:

- Очне навчання (face-to-face): Традиційні аудиторні заняття з викладачем.
- Самостійне навчання (self-study learning): Робота з онлайн-ресурсами, електронними підручниками, самостійний пошук інформації.
- Онлайн-навчання (online collaborative learning): Спільна робота студентів та викладача в онлайн-середовищі.

Тож з впевненістю можемо відзначити, що змішане навчання - це сучасний підхід до освіти, який сприяє успішному оволодінню іноземними мовами.

Однією з ключових особливостей моделі змішаного навчання є акцент на студентоцентричному підході, який передбачає активну участь студента в кожній навчальній діяльності, як груповій, так і індивідуальній⁸.

Модель змішаного навчання (blended learning) є сучасним підходом до освіти, який поєднує традиційні методи навчання з використанням онлайн-

⁸ Староста В. І. Студентоцентроване дистанційне навчання в ускладнених умовах (пандемія covid-19, воєнний стан в Україні). Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету : електронне наукове фахове видання. 2023. Вип 14. С. 63–77.

технологій. Такий підхід дозволяє створити гнучке та ефективне навчальне середовище, що відповідає потребам як викладачів, так і студентів.

Основні елементи моделі змішаного навчання:

-Мультимедійні ресурси в аудиторії: використання відео, віртуальних екскурсій, інтерактивних веб-сайтів та програмного забезпечення під час аудиторних занять робить навчання більш цікавим та доступним. Такий підхід особливо актуальний у випадках, коли студенти не мають постійного доступу до інтернету поза аудиторією.

-Спеціалізовані сайти для підтримки навчання: викладач може створити власний сайт, який забезпечує безперервний зв'язок між студентами та викладачем. Студенти можуть переглянути свої оцінки, ознайомитися з графіком контрольних робіт та отримати доступ до додаткових навчальних матеріалів.

-Системи управління курсом (LMS): LMS-платформи забезпечують повну підтримку дистанційного навчання, що збагачує сам процес та дозволяє організувати роботу за моделлю змішаного навчання. У LMS можна розміщувати всю інформацію про навчання: розклад, теоретичний матеріал, візуалізацію, журнал успішності, тести, завдання тощо.

-Синхронні та асинхронні обговорення: обговорення тем у синхронному режимі (онлайн-чати) сприяє формуванню емоційного зв'язку між студентами та викладачем, що є важливим фактором у процесі навчання. Асинхронні обговорення (на форумах) дають студентам можливість ретельно обміркувати свої думки та викласти їх у письмовому вигляді.

Варто відзначити переваги змішаного навчання:

-Доступність викладача: викладач доступний для спілкування не тільки під час аудиторних занять, а й поза ними, через електронну пошту, форуми та чати. Розклад викладача завжди доступний на LMS-платформі.

-Гнучкість навчання: студенти можуть отримувати доступ до навчальних матеріалів в будь-який час та в будь-якому місці. Матеріали можуть бути доступними в онлайн- та офлайн-режимах.

-Індивідуальний контроль: викладач має можливість відслідковувати прогрес кожного студента, час виконання завдань та загальний темп навчання. Студенти також мають можливість контролювати свою успішність, ліквідувати заборгованості та покращувати результати.

-Багаторазове використання матеріалів: викладач може легко оновлювати та покращувати навчальні матеріали, роблячи кожен навчальний рік унікальним.

-Розмаїття дидактичних підходів: модель змішаного навчання враховує індивідуальні потреби студентів та дозволяє використовувати різні методи презентації інформації (відео, аудіо, графіки тощо).

-Застосування змішаного навчання в вивченні іноземних мов: доступ до великої кількості навчальних аудіо- та відеоматеріалів, можливість онлайн-спілкування з викладачем та іншими студентами. Розробка індивідуальних та групових проєктів, що розвиває навички пошуку та аналізу інформації. Формування у студентів навичок самостійної організації навчання.

Змішане навчання - це майбутнє освіти, що дозволяє зробити навчальний процес більш інтерактивним, ефективним та індивідуальним.

Незважаючи на численні переваги, змішане навчання має свої нюанси:

1. Технічна залежність: ефективність змішаного навчання безпосередньо пов'язана з надійністю та зручністю технічних засобів навчання. Їх несправність, застарілість або складність у використанні можуть перешкодити отриманню бажаного результату. Тому забезпечення технічної підтримки є ключовим фактором успіху.
2. Відставання студентів: не всі студенти однаково регулярно переглядають лекції в онлайн-форматі. Це може призводити до відставання та труднощів у навчанні.
3. Цифрова грамотність: відсутність комп'ютерної грамотності може стати бар'єром для доступу до матеріалів курсу. З іншого боку, необхідність опанувати комп'ютерні навички може мотивувати до саморозвитку.

Зважаючи на ці виклики, змішане навчання потребує подальшого розвитку та адаптації. Однак, його потенціал для підтримки особистісно-орієнтованого навчання є величезним, що робить його важливою технологією для майбутнього освіти.

Хочеться відзначити, що серйозним викликом для освіти в Україні стали агресивні дії російської армії та загроза обстрілів навчальних закладів. Ця ситуація ускладнює звичайну роботу педагогів, оскільки безпека навчальних закладів стала дуже важливою проблемою⁹. У зв'язку з повільними темпами впровадження змішаного навчання в Україні під час дії воєнного стану і вимушеною необхідністю в такому підході, проведення практичних занять у такому режимі ще не є звичайною практикою. До того ж, законодавча база для підтримки цієї форми освіти не була вичерпно розроблена¹⁰.

У цьому контексті можна використовувати термін «вимушене змішане навчання», тому що з початком війни, освітяни, які були змушені перейти на дистанційне навчання під час карантину, зіткнулися з новими викликами. Цей період вимагає адаптації до умов, які суттєво відрізняються від традиційного змішаного навчання.

Найбільші проблеми:

- відсутність електроенергії та зв'язку: обмежений доступ до електроенергії та інтернету ускладнює проведення онлайн-навчання.
- Недостатність технічного забезпечення: не у всіх студентів є доступ до сучасних пристроїв та програмного забезпечення.
- Необхідність адаптації: освітній процес потребує переосмислення та адаптації до нових умов.

⁹ Sherman M., Puhovskiy E., Kambalova Y., Kdyrova I. The future of distance education in war or the education of the future (the Ukrainian case study). *Futurity Education*. 2022. Vol. 2(3). P. 13–22.

¹⁰ Сидоренко, В. В., Кулішов, В. С., Торба, Н. Г. Інноваційні підходи до організації видів практик здобувачів вищої освіти в період воєнного стану. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Вип. 5(1). С. 1–15.

Ця ситуація потребує певних рішень, а саме:

-асиміляція синхронного та асинхронного навчання: поєднання онлайн-занять та самостійної роботи з використанням доступних матеріалів.

-використання безінтернетних застосунків: забезпечення доступу до навчальних матеріалів для тих, хто не має постійного зв'язку.

-інвестиції в інфраструктуру та технології: оновлення обладнання, забезпечення доступу до інтернету та програмного забезпечення.

-навчання педагогів: підвищення рівня їхньої цифрової грамотності та навичок використання сучасних інструментів навчання.

Важливо пам'ятати, що змішане навчання в умовах війни має свої обмеження, але воно є важливим інструментом для забезпечення безперервності освіти. Необхідна спільна робота уряду, навчальних закладів та громадськості для подолання викликів та ефективного впровадження змішаного навчання.

Можемо зробити висновки, що війна вимагає швидкої адаптації освітньої системи до непередбачуваних ситуацій. Необхідно забезпечити доступ до навчання у будь-якій доступній формі. Також змішане навчання, як вже згадувалось, на сьогодні позиціонується як інноваційна технологія, як тренд та як антикризовий формат освіти¹¹.

Більшість досліджень про змішане навчання зосереджувалися на досвіді пандемії та її наслідках. Хоча вчені зробили вагомий внесок у розуміння різних аспектів цієї моделі навчання, війна в Україні вимагає додаткових досліджень. Необхідно зрозуміти, як адаптувати змішане навчання до нових політичних, економічних, соціальних та культурних реалій.

Змішаний підхід до навчання залишається надзвичайно актуальним, оскільки він поєднує в собі переваги традиційного навчання (безпосередній

¹¹ Лебедева О. Blended Learning. Змішане навчання як антикризовий формат освіти. Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження: зб. матеріалів наук. конф. Української асоціації дослідників освіти. Дрогобич : ТзОВ«Трек-ЛТД», 2020. С. 85–87.

контакт, соціальна взаємодія) та гнучкість дистанційного навчання (доступність, мобільність).

Сайко Наталія

доктор педагогічних наук, професор

Полтавський національний педагогічний університет

імені В.Г. Короленка

Бацман Ольга

кандидат педагогічних наук

Полтавський інститут економіки і права

Університет «Україна»

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Соціальна робота – це той вид професійної діяльності, який завжди реагує на зміну соціальних умов функціонування людини та суспільства в цілому. З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, кардинально змінилися умови життя кожної людини, що призвело до появи нових акцентів в організації соціальної роботи та професійній підготовці соціальних працівників. Зараз можна констатувати збільшення відсотку таких категорій населення, поява яких зумовлена війною, це внутрішньо переміщені особи (ВПО); особи (діти і дорослі), які постраждали від психотравмуючих ситуацій; особи, які були у полоні; ветерани; військові; особи з набутою інвалідністю; особи, які живуть під постійним страхом смерті та інші. Тому зараз особливо є важливим переглянути, удосконалити зміст професійної підготовки майбутніх соціальних працівників відповідно вимог часу, актуалізувати необхідні компетентності та додати нові.

Для вирішення поставленого завдання доцільним є визначення наукових та нормативно-правових орієнтирів зазначеного процесу. Освітній процес у закладах вищої освіти базується на таких основних компонентах, як зміст навчання, викладацька діяльність педагогів, самостійна навчальна діяльність

здобувачів вищої освіти. Основними ознаками освітнього процесу у вищій школі учені називають такі: наука вивчається в її розвитку; єдність наукового пізнання та процесу навчання; висока активність самостійної пізнавальної діяльності та науково-дослідної роботи; відповідність змісту освіти вимогами і запитам суспільства¹.

Основними функціями освітнього процесу є навчальна, що передбачає формування системи загальнотеоретичних і професійних знань, перетворення їх у власне надбання і відображення у своїй професійній діяльності та поведінці; виховна полягає у формуванні спрямованості світогляду, переконань і цінностей майбутніх фахівців та надання їх професійній діяльності ціннісно-сміслової цілісності; розвивальна – забезпечення розвитку особистісної сфери майбутнього фахівця, сприяння становленню «висококультурної особистості» та спонукання до ефективної діяльності².

Науковець Н. Коломінський³ основними функціями процесу професійної підготовки вважає:

- пізнавальну (забезпечення відповідного рівня професійних знань, умінь, навичок, компетенцій, наукового і культурного світогляду);
- ціннісно-орієнтаційну (формування професійних ставлень, цілей, смислів, операцій);
- розвивальну (креативну): професійний розвиток, задоволення духовних потреб особистості;
- мотиваційну (стимулювальну): стимулювання, формування, підтримка мотивації до особистісного розвитку, самореалізації через професію;

¹ Доценко С., Собченко Т. Оптимізація освітнього процесу закладів вищої освіти України засобами штучного інтелекту. 2024.

² Власюк О. П. (2011). До проблеми професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки, 1.

³ Коломінський Н. Л. (2004). Соціально-психологічні проблеми підготовки фахівців до професійної діяльності. Наука і освіта (вип. , с.14 –16).

- морально-виховну (виховання моральних якостей, що відповідають вимогам суспільства і професійним особливостям професії).

С. Кубицький⁴ результатом професійної підготовки розглядає професійну готовність, яку розуміє як спрямованість особистості, що включає потреби, погляди, переконання, ставлення, мотиви, почуття, вольові, інтелектуальні якості, знання, уміння, установки на певну поведінку у надзвичайних умовах.

Результатом професійної підготовки є професійна компетентність, яку О. Коқун⁵ визначає як сукупність професійних знань, умінь, а також способів виконання професійної діяльності. Основними складовими професійної компетентності є соціально-правова компетентність (знання та вміння у сфері взаємодії з соціальними інститутами та людьми, володіння навичками професійного спілкування та поведінки), спеціальна компетентність (готовність до самостійного здійснення конкретних видів діяльності, здатність розв'язувати типові професійні завдання та оцінювати їх результати, здатність до самостійного набуття знань та вмінь); особистісна компетентність (здатність до постійного розвитку та вдосконалення); екстремальна професійна компетентність (здатність діяти в умовах, що раптово ускладнилися, при аваріях, порушеннях технологічних процесів).

Н. Заверико, Ю. Мацкевич⁶ визначають професійну компетентність як готовність суб'єкта певного виду діяльності до успішного виконання функцій, визначених відповідними професійними стандартами.

⁴ Кубицький С. О. (2001). Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності. Київ.

⁵ Коқун О. М. (2012). Психологія професійного становлення сучасного фахівця. Київ: Інформ.-аналіт. Агенство.

⁶ Заверико Н. В., Мацкевич Ю. Р. (2015). Формування професійної компетентності соціальних педагогів засобами студентського кіноклубу. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: НОПУ.

Нормативно-правовим підґрунтям змісту вищої освіти соціального працівника є Закон України «Про освіту»⁷, «Про вищу освіту»⁸, професійний стандарт вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота, професійний стандарт соціального працівника⁹ та представлений у змісті освітньо-професійної програми з підготовки фахівців за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вищої освіти.

Аналізуючи освітньо-професійні програми підготовки соціальних працівників у закладах вищої освіти, можемо виділити різну їх орієнтованість: у низці програм підсилено психологічний компонент (Державний університет «Одеська політехніка», Одеський національний економічний університет та ін.), або спостерігається орієнтація на соціально-педагогічну сферу (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Академія праці і соціальних відносин, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка та інш.), деякі програми сфокусовані на інклюзії та роботі з особами з інвалідністю (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна» та інш.).

Враховуючи Постанову КМУ «Про внесення змін до переліку галузей знань спеціальностей» від 30 серпня 2024 року, відповідно якої спеціальність 231 Соціальна робота трансформується у спеціальність 110 Соціальна робота і консультування та змінюється галузь – «Охорона здоров'я та соціальне забезпечення», варто зробити акцент у підготовці майбутніх соціальних працівників на таких компонентах професійної готовності, які дозволять вирішувати професійні завдання у сучасних умовах.

⁷ Закон України «Про освіту» (2017) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

⁸ Закон України «Про вищу освіту» (2016) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ed20160101#Text>

⁹ Професійний стандарт «Соціальний працівник», 2019 <https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/75-1049.pdf>

Першим компонентом можна назвати інформаційну готовність соціальних працівників до фахової діяльності в умовах війни, що передбачає сформованість системи теоретичних знань з таких питань: завдання соціального працівника в умовах війни; види соціальних послуг та специфіка їх реалізації в умовах війни; соціальна робота з військовими та ветеранами; соціальна робота з особами, які пережили психотравмувальні ситуації; соціальна робота з дорослими і дітьми, які пережили насильство; екстремальні ситуації у роботі соціального працівника та поведінка в них; методи подолання бойового стресу, постравматичного стресового розладу; методи соціальної адаптації, інтеграції ветеранів; особливості організації волонтерської діяльності; система соціального захисту осіб постраждалих від війни; психологічний та фізичний захист від різного роду загроз; перша домедична допомога.

Другий компонент – психологічна готовність – включає формування таких компетентностей, які допоможуть соціальному працівникові стати більш стійким і захищеним у професійній сфері. Перш за все, це формування професійної свідомості, професійної придатності, індивідуального професійного стилю, професійної спрямованості, професійного потенціалу, професійної активності, професійної автономності.

Професійна свідомість передбачає усвідомлення майбутніми соціальними працівниками значення та можливостей такої професії, як соціальний працівник, основні суспільні функції даного фахівця в сучасних умовах. Саме свідоме ставлення до майбутньої професійної діяльності залежить від наявності професійної мети та планів щодо її реалізації. Тому з першого курсу студентам потрібно допомогти у визначенні своїх професійних цілей, які можуть бути близькими або віддаленими, постійними чи змінними, зорієнтованими на особистісне зростання, покращення власної матеріальної ситуації, добробуту, тощо. Наявність цілей передбачає відповідь на запитання: «Чому я навчаюсь?», «Що я хочу у майбутньому?», це свідчить про сформованість або початок

формування активної життєвої, а потім і професійної позиції майбутнього соціального працівника. Після визначення особистісно-професійних цілей, доцільно перейти до складання програми реалізації намічених перспектив у відповідності до вимог майбутньої професійної діяльності. Завдання викладачів у цьому процесі полягає в ознайомленні з можливостями освітнього процесу, для створення індивідуальної програми розвитку студента.

Професійна придатність до професійної діяльності передбачає наявність у студентів фізичного, психічного, соціального здоров'я, високого рівня розвитку мовних здібностей, здатності витримувати дії сильних подразників, сформованість таких особистісних якостей, як врівноваженість, толерантність, стійкість, комунікабельність, тактовність, спостережливість, уважність, тощо. Головним у формуванні професійної придатності майбутніх соціальних працівників є розуміння кожним студентом, що робота над собою, формування професійної придатності є обов'язковим компонентом освітнього процесу, що з професійною придатністю людина не народжується, а її потрібно формувати з першого року навчання.

Майбутніх соціальних працівників також необхідно спрямовувати на вироблення індивідуального професійного стилю, що являє собою поєднання індивідуальних рис особистості, її можливостей, розуміння змісту, ролі, функцій професійної діяльності та власних професійних уподобань. Сформованість індивідуального професійного стилю впливає на професійну позицію, соціальний статус фахівця. Це передбачає уміння майбутніх соціальних працівників організовувати своє професійне та особистісне життя за своїм задумом, відповідно до своїх інтересів, здібностей, прагнень. Для формування індивідуального професійного стилю потрібно визначити сильні сторони кожного студента (інтереси, цілі, здібності, прагнення, хобі тощо) та створити відповідні умови для розкриття, розвитку, професійного зростання. Це передбачає активне ознайомлення майбутніх соціальних працівників з роботою практиків соціальної роботи, змістом діяльності різних соціальних установ

державного і недержавного підпорядкування. Кожен студент має обрати такий напрям, стиль професійної діяльності, який найбільше відповідає його здібностям, уподобанням, інтересам. Наприклад, деякі студенти обирають реабілітаційний напрям соціальної роботи, інші – дозвіллевий або профілактичний і т.д.

Професійна спрямованість включає професійні якості, психічні процеси, соціальну, духовну та моральну зрілість. Перш за все, слід орієнтувати майбутніх фахівців на міжособистісне спілкування в системі «людина-людина», що передбачає розвиток комунікативних та емпатійних здібностей, формування позиції суб'єкта у професійному спілкуванні.

Поняття професійного потенціалу ґрунтується, насамперед, на біологічних ресурсах індивіда, стані його здоров'я, його вміннях, навичках, а також прагненні до вдосконалення світогляду та збільшення можливостей у професійній діяльності. Студент має розуміти, що біологічні ресурси можна покращувати різними методами, наприклад, заняття спортом, різними видами мистецтв, дотримуватися режиму дня, раціонально розподіляти час протягом доби, якісне харчування тощо.

Також варто зазначити про позитивний вплив хобі на психоемоційний стан, розвантаження, поновлення фізичних, духовних сил особистості. Тому викладацька діяльність має зосереджуватися не лише на формуванні системи науково-практичних знань, а і на виявленні, створенні спеціальних умов для прояву власних уподобань кожного студента. Задля цього потрібно якомога більше включати студентів в різні види неформальної освіти, активно залучати до практичної соціальної роботи, тобто сприяти професійній активності. У свою чергу, це передбачає готовність приймати рішення, організовувати, впливати, координувати, підтримувати власну діяльність із здобуття нових знань та перетворення їх у свій професійний досвід.

Професійна автономність як результат сформованості перелічених

компонентів передбачає виокремлення себе як професіонала з ряду інших фахівців, збереження самостійності думок, принципів, поглядів. Студенти мають розуміти, що робота над професійною автономністю, яка розпочинається з першого року навчання, передбачає набуття впевненості у власних знаннях, уміннях, самостійності у судженнях, збереження власної індивідуальності, а також подолання страху і залежності від зовнішньої оцінки, позбавлення нав'язливих цілей, педагогічних стереотипів та орієнтація на позитив у житті, вироблення індивідуальної траєкторії особистого та професійного життя. Задачу вироблення своєї індивідуальної траєкторії повинна вирішувати кожна людина незалежно від вимог суспільства та відсотку допомоги у цьому процесі зі сторони інших людей¹⁰.

Наступним компонентом професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи в умовах війни є методична готовність. Це включає ознайомлення та практичне опанування методиками, технологіями, методами, які можна застосувати для вирішення завдань соціальної роботи з урахуванням умов війни, наприклад, технології роботи з дітьми, які повернулися з території ворога; з військовими, цивільними, які були у в'язницях та пережили тортури; методика створення благополуччя дітей та дорослих; стабілізація психоемоційного стану; оволодіння такими методами, як створення ситуації успіху, радісної психоемоційна атмосфера, застосування, здоров'язберігаючих технологій, формування безпечного простору.

До методичної готовності ми відносимо знання діагностичних методик, які дають змогу визначити глибину порушення процесів соціального функціонування. Це можуть бути діагностичні методики, що спрямовані на визначення ступеню задоволеності життям, наскільки людина почуває себе щасливою та відчуває повноту життя, наприклад, анкета «Наскільки безпечне середовище, в якому ти перебуваєш», «Оксфордський тест на визначення рівнів

¹⁰ Сайко Н. О. (2017) Соціальна реабілітація молодших підлітків у роботі соціального педагога загальноосвітніх навчальних закладів. ПНПУ.

щастя»; метод аналізу життєвої ситуації, методика «Сходинки досягнень», заповнення «Аркуша мети» і т.д. За результатами діагностичних методик майбутні соціальні працівники повинні вміти складати індивідуальні, групові програми соціальної реабілітації, профілактики, корекції, терапії, інтеграції, соціалізації, базуючись на методі опори на сильні сторони особистості.

Формування професійних компетентностей у майбутніх соціальних працівників для роботи в умовах війни передбачає удосконалення ціннісно-нормативної готовності, що включає формування певної світоглядної позиції особистості, ставлення до життя, до професійної діяльності.

Першим компонентом ціннісно-нормативної готовності є орієнтація на позитив у житті. З цією метою важливим є ознайомлення з основами позитивної психології, принципи якої закладені в таких методах соціальної роботи, як емпauerмент, фасилітація, коучинг, опора на сильні сторони тощо та використання у навчальному процесі студентів терапевтичних методик, спрямованих на формування позитивної спрямованості у житті. Позитивна спрямованість має підтримуватися конструктивними практичними діями щодо досягнення успіхів у житті, набуття професіоналізму та задоволеності життям.

Організація соціальної роботи в умовах війни неможлива без віри у позитивні зміни в суспільстві та без віри у власні сили як професіонала, який здатен допомогти іншим. Тому основним акцентом у формуванні ціннісних орієнтацій у підготовці соціальних працівників має бути розуміння взаємозалежності між позитивними думками, оптимістичною життєвою позицією та успішністю професійної діяльності. Особливо важливого значення набуває професійна мотивація, яка може бути двох типів: мотивація успіху та мотивація страху невдачі.

За дослідженнями В. Климчука В. О.¹¹ мотивація успіху, безумовно, є позитивною за своєю суттю. За такої мотивації поведінка людини спрямована на досягнення конструктивного і позитивного результату. Активність людини тут залежить від потреби в успіху. У свою чергу, мотивація страху має негативний характер, і люди переважно прагнуть уникнути покарання або негативної оцінки. Передбачення неприємних наслідків є рушійною силою діяльності людини. Ще до того, як щось зробити, людина вже боїться можливої невдачі і думає про те, як її уникнути, а не про те, як досягти успіху. Основними характеристиками орієнтованих на успіх особистостей є активність, ініціативність, пошук рішень у складних ситуаціях, продуктивність, наполегливість у досягненні цілей та вміння планувати на довгострокову перспективу. Такі особистості характеризуються здатністю брати на себе зобов'язання і ставити перед собою реалістичні цілі, а якщо вони йдуть на ризик, то роблять це з розумним розрахунком. Зазвичай ці якості гарантують загальний успіх, але в разі невдачі вони схильні аналізувати ситуацію і переосмислювати свої дії. Мотивація страху невдачі призводить до появи таких рис, як безініціативність, неадекватна оцінка своїх здібностей, брак відповідальності, відсутність стійкого бажання досягати поставлених цілей і схильність надмірно переживати через невдачі, що призводить до втрати інтересу і зниження активності.

Наступною складовою ціннісно-нормативної готовності майбутніх соціальних працівників до роботи в умовах війни є формування філософії лідерства. Італійський вчений Антоніо Менегетті¹² розуміє поняття «лідер» як векторну особистість, людину, яка може контролювати координувати, управляти і змінювати суспільство. Розвиток цих якостей неможливий без формування внутрішньої позиції лідерства. Це передбачає навчання студентів не боятися оцінки зовні, подолання залежності від страху помилитися,

¹¹ Климчук, В. О. (2004). Психологічні детермінанти розвитку внутрішньої мотивації студентів у навчальній діяльності (Doctoral dissertation).

¹² Meneghetti, A. (2002). *Psicologia del leader*. Roma: Psicologica Editrice.

демонстрацію індивідуальності та впевненості у власних знаннях і навичках. Внутрішнє лідерство також означає певне ставлення до власних помилок і невдач. Для того, щоб продовжувати прогресувати у своєму професійному розвитку, потрібно виносити позитивний досвід з кожної складної ситуації, проблеми чи невдалого рішення та розширювати свій внутрішній світ.

Свобода є важливою цінністю у професійній діяльності. Вона реалізується у спрямованості своєї діяльності та у праві вільно обирати методи і прийоми, які професіонал вважає необхідними для досягнення обраних цілей. Свобода професійної діяльності передбачає свободу творчості, свободу вибору, свободу слова, свободу особистісної позиції, а також формування навичок реалізації права на свободу¹³. Майбутні соціальні працівники повинні розуміти, що почуття свободи формується у людини на основі моральних, демократичних і гуманітарних цінностей. Людина відчуває себе правою, захищеною і вільною, якщо знає, що діє в рамках правових, моральних і освітніх норм. Мораль, релігія та традиції є факторами, які, на перший погляд, регулюють нашу свободу, але саме вони складають ядро, формують певні орієнтири та слугують відправною точкою в особистому та професійному житті, дають змогу розрізняти негативні та позитивні свободи та практично реалізовувати право кожної людини на свободу.

Свобода формується онтогенезі в процесі набуття права на активність та орієнтації на життєві цінності. За сприятливих умов свобода (форма активності) і відповідальність (форма регуляції) інтегруються в єдиний механізм автономного самовизначення зрілої особистості. Психологічно несприятливі умови розвитку особистості, пов'язані з нестабільністю стосунків і відсутністю прав на особисту активність, призводять до сприйняття життя як цілком

¹³ Балл Г. О. (1994). Про психологічні засади формування готовності до професійної праці. Зязюн І. А. (ред.) Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: наук.-метод. зб. Київ.

детермінованого зовнішніми вимогами, очікуваннями та обставинами. Ступінь розвитку особистої свободи є основою для індивідуального вибору¹⁴.

Виходячи з такого трактування поняття свободи, варто зазначити про важливість формування у майбутніх соціальних працівників готовності до дії. Сучасна система вищої освіти базується на компетентнісних моделях навчання, але війна, а перед цим пандемія створюють такі умови (постійна загроза обстрілів, перебування кожного дня у бомбосховищах тощо) в освітньому процесі, в яких неможливо у повному обсязі реалізувати його завдання. Це призводить до формування дискретної системи знань, а звідси, пасивності студентів, не розуміння важливості обраної професії. Тому майбутнім соціальним працівникам необхідно розвивати внутрішню готовність до дії, за формулою «знання-дія», яка передбачає систематичне включення студентів у практичну соціальну роботу, здійснення освітнього процесу за принципом дуальної освіти. При цьому варто покікуватися про внутрішнє самопочуття здобувачів освіти. Тому ще однією категорією цінностей, яку слід враховувати при підготовці соціальних працівників, є орієнтація на категорії щастя та задоволеності життям. Як зазначено в Біблії та іншій літературі, нормою людського життя є щастя. Без задоволення і радості життя втрачає сенс. На думку Тала Бен-Шахара, сучасного психолога, який викладає курси позитивної психології та лідерства в Гарвардському університеті¹⁵, сучасні школи навчають дітей багатьом складним математичним і фізичним законам та іншим знанням, які можуть їм знадобитися. Якщо запитати батьків учнів: «Якою ви б хотіли бачити свою дитину, такою, яка знає математику, фізику... чи щасливою?», то ми б почули відповідь: «Щасливою». Однак жоден освітній заклад не вчить нас бути щасливими. Наразі в інформаційному просторі є багато рекомендацій щодо

¹⁴ Балл Г. О. (1994). Про психологічні засади формування готовності до професійної праці. Зязюн І. А. (ред.) Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: наук.-метод. зб. Київ.

¹⁵ Ben-Shahar, T. (2007). *Happier: Learn the Secrets to Daily Joy and Lasting Fulfillment*. New York: McGraw-Hill.

того, як включити категорію щастя у своє життя та світогляд, ми можемо ними скористатися, але головне, щоб кожна людина прийняла власне рішення і відповіла на питання: «Що таке щастя і як я можу бути щасливим?». Майбутні соціальні працівники мають уміти створювати ситуації благополуччя, відчуття щастя, як для себе, так і для клієнтів, особливо, якщо це діти; усвідомлювати, що від цих категорій залежить якість життя особистості. Водночас соціальні працівники не повинні визнавати категорію «щастя», «благополуччя» як найвищу недосяжну життєву мету. Зміст поняття «щастя», «благополуччя» має постійно змінюватися, що гарантує людині прогрес і безперервне поліпшення якості її життя. Формування відчуття благополуччя неможливе без розвитку ціннісного ставлення до фізичного, морального і духовного здоров'я. Це вимагає знання різних способів покращення власного здоров'я, таких як розробка та реалізація фітнес-програм, здорове харчування, вивчення бойових мистецтв та методів психологічного захисту і т.д. Оскільки на здоров'я значною мірою впливає професійна та навчальна діяльність студентів, вони повинні розвивати вміння раціонально її організувати, що вимагає вивчення тайм-менеджменту.

З урахуванням сучасної ситуації, яка склалася в Україні, варто зазначити, що соціальний працівник зараз потребує підсиленої медичної підготовки. Тому наступним компонентом професійної готовності майбутніх соціальних працівників є медична готовність. Це вимагає введення, в першу чергу, в стандарт вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», а також в освітні програми компетентностей (загальних та фахових), освітніх компонентів, які забезпечать відповідний рівень медичної підготовки. На нашу думку варто додати такі освітні компоненти, як «Основи психотерапії», «Фармакологія», «Перша медична допомога», «Основи педіатрії» тощо.

Реалізація розглянутих компонентів професійної готовності майбутніх соціальних працівників ґрунтується на фундаментальних філософських, психолого-педагогічних ідеях, теоріях – теорії діяльності, управління, мотивації,

пізнавальної діяльності та передбачає взаємодію загальнонаукових підходах до організації освітнього процесу:

- функціональний підхід, що спрямований на визначення функцій професійної діяльності соціальних працівників в умовах війни та особливостей їх реалізації;
- компетентнісний підхід передбачає аналіз специфіки професійної готовності та конструювання на його основі змісту головних, базових і спеціальних компетентностей майбутніх соціальних працівників, що дає змогу працювати в умовах війни;
- аксіологічний підхід забезпечує формування ціннісних орієнтацій, що необхідні для успішної професійної діяльності в умовах війни на підставі визнання людини як вищої цінності.
- синергетичний підхід – дозволяє розглянути професійну підготовку майбутніх соціальних працівників як феномен, якому характерно самоорганізація, еволюції поглядів, нестійкості зв'язків із зовнішнім середовищем та сформувати нові функції, ролі соціального працівника в умовах війни;
- системно-діяльнісний підхід – допомагає здійснювати повний аналіз процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи, спроєктувати оновлений її зміст, співвіднести з реальними умовами практичної соціальної роботи.
- гуманістичний підхід дозволяє сприймати соціального працівника, його особистість як центр системи професійної підготовки, враховувати потреби, мотиви, індивідуальні особливості кожного, будувати індивідуальну освітню траєкторію, що матиме позитивний вплив на формування індивідуального професійного стилю, професійної автономності;
- особистісно-діяльнісний підхід передбачає можливість створення умов в освітньому процесі для задоволення духовних, матеріальних,

культурологічних, освітніх, професійних та інших потреб майбутніх соціальних працівників; формування умінь задовольняти перелічені потреби в умовах війни;

- акмеологічний підхід забезпечує врахування закономірностей розвитку соціальних працівників; самореалізацію та формування готовності до активної професійної діяльності; з'ясування об'єктивних і суб'єктивних чинників, що сприяють або заважають досягненню вершин професійного розвитку, задоволеності від професійної самореалізації; вивчення можливостей самовдосконалення, самоорганізації та самокорекції професійного функціонування відповідно вимог соціуму та власних інтересів;
- середовищний підхід зумовлює з'ясування взаємозв'язків особистості з оточенням та способів детермінації в ньому особистісних змін, сприяє добору ефективних форм, методів професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Для організації професійної підготовки майбутніх соціальних працівників доцільним є виділення основних закономірностей реалізації освітнього процесу:

1. Формування професійних компетентностей має відбуватися через особистісне удосконалення студента, свідоме ставлення до навчання. Це передбачає, перш за все, зорієнтованість майбутніх соціальних працівників на реалізацію поставленої особистісної професійно орієнтованої мети: що потрібно досягти?, які плани на майбутнє? Цілі можуть стосуватися як удосконалення особистісних умінь (організаторських, комунікативних, лідерських тощо), та і професійної діяльності (наприклад, відкрити власну організацію, центр, розробити і зреалізувати проєкт тощо).
2. Гуманізація освітнього процесу має відобразитися в характері спілкування зі студентами. Вони повинні відчувати себе вільними і незалежними, здатними робити життєвий вибір та уміти

обґрунтовувати свої позиції і думки.

3. Для успіху освітнього процесу важливо, щоб викладачі університету орієнтувалися на сильні сторони особистості студента. Це формує активну позицію учасників освітнього процесу, що є основою для успішної динаміки професійного зростання.
4. Реалізація дуальної освіти, що дає можливість відразу поєднувати теорію і практику, не втрачати цінний час професійного становлення. Саме практична діяльність створює умови, в яких майбутній фахівець швидко долає такі бар'єри, як невпевненість, залежність від зовнішньої оцінки, страх помилитися; навчається сприймати невдачі та помилки як механізми самоудосконалення.
5. Будь-які педагогічні впливи на студента мають базуватися на позитивній психології, оскільки лише такі впливи можуть бути конструктивно сприйняті студентом і слугувати пусковим механізмом до самоудосконалення.
6. Добір форм і методів має базуватися на принципі активності студента. Основними формами і методами підготовки майбутніх соціальних працівників до соціальної роботи в умовах війни можливо використовувати як традиційні, так й інноваційні – інтерактивна лекція, мультимедійна лекція, мета яких оптимізація та інтенсифікація навчального процесу; семінарсько-практичні, лабораторні заняття з використанням тренінгових методів та вправ, методу дискусії, обговорення, мозкового штурму, участь в студентських програмах, заходах, на рівні навчального закладу, міста, країни, світу, активна волонтерська діяльність (за бажанням), створення соціально-педагогічних проектів тощо.

Отже, характеризуючи компоненти професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи в умовах війни, можна виділити основні педагогічні умови реалізації такої підготовки: здійснювати акцент на

формування оптимістичної внутрішньої позиції студентів; орієнтація студентів на систематичне, поступове формування професійних особистісних рис; спрямованість навчального процесу на формування вільної, самостійної, здатної робити вибір особистості студента; зорієнтованість викладачів на сильних сторонах кожного студента; єдність теоретичної і практичної підготовки з опорою на практичні уміння; пріоритетність у навчальному процесі створення відчуття комфорту, віри в успіхи, задоволеність життям, орієнтуючись на моральні чинники суспільства; планованість формування індивідуального професійного стилю, професійної свідомості, професійної спрямованості, професійного потенціалу, професійної активності та автономності; орієнтація процесу навчання студентів на збереження психічного, фізичного і морального здоров'я студентів, що також має відображатися у змісті їх підготовки.

Запотічна Роксолана Андріївна

викладач кафедри міжкультурної комунікації та
соціально-гуманітарних дисциплін

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

Наумик Антон Сергійович

здобувач вищої освіти

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
МВС УКРАЇНИ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ
КВАЛІФІКОВАНИХ ПРАВНИКІВ ТА ФАХІВЦІВ В ГАЛУЗІ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Сучасні умови суспільної життєдіяльності людини, зміна парадигми освіти та інноваційність часу детермінують необхідність внесення змін до значної кількості освітньо-професійних програм та актуалізації процесу викладання іноземної мови здобувачам вищої освіти у відомчих закладах вищої освіти, в тому числі і підзвітним Міністерству внутрішніх справ України.

Теоретико-прикладні та організаційно-методологічні аспекти викладання іноземної мови в непрофільних закладах вищої освіти України вивчала велика кількість провідних науковців України та світу, зокрема такі: І. В. Козубай, О. М. Федішин, І. В. Царьова, Т. В. Пакулова, О. М. Серафимова, Г. Г. Декусар, О. В. Максименко, Р. М. Калько, В. Е. Краснопольський, Н. В. Давидова та інші, що підкреслює значимість зазначеного питання.

Виклики, з якими стикається система вищої освіти у XXI столітті, вимагають переглянути традиційні підходи до змісту й організації освітнього процесу. Глобалізація та інтеграція світових економічних, політичних і культурних просторів потребує формування в майбутніх фахівців професійних

мовних компетентностей, необхідних для ефективної комунікації в глобальному та європейському контекстах¹.

Викладання іноземної мови в немовних закладах вищої освіти України характеризується багатьма різноманітними чинниками, зокрема орієнтацією на формування міжкультурної комунікації, збільшенням деонтологічної складової здобувачів вищої освіти, а також комплексним формуванням здатності до комунікації у професійній спільноті та повсякденному житті.

Важливість процесу створення та розвитку філологічних компетентностей у здобувачів вищої освіти в галузі права та публічного управління обумовлюється необхідністю обміну досвідом з іноземними колегами щодо пріоритетних напрямів професійної діяльності, а також вивчення належного зарубіжного досвіду в певних галузях роботи майбутніх фахівців.

Під впливом часу, умов значної соціально-економічної та політичної невизначеності важливість вивчення іноземної мови значним чином зростає. Окрім того, сучасні освітньо-педагогічні тенденції свідчать про зміну та переорієнтування методології при здійсненні процесу викладання іноземної мови. Все частіше провідні заклади вищої освіти України стимулюють методичну та організаційно-практичну діяльність кафедр, що забезпечують саме мовну підготовку в закладі освіти, що значним чином покращує їх можливості.

Перелічені особливості вказують на необхідність зміни підходів до організації викладання іноземної мови в умовах сучасної освітньої інституції та

¹ Григошкіна Я. В., Яненко І. В., Янишин О. К. Сучасні технології викладання іноземних мов: аналіз технологій для забезпечення ефективної індивідуальної освіти. *Академічні візії*. 2023. № 21.

необхідність розробки нових методів та підходів як до розробки навчальних матеріалів, так і їх реалізації в умовах цифровізаційної діяльності держави².

Досліджуючи сучасні тенденції розвитку кафедр мовної підготовки в закладах вищої освіти, що підзвітні Міністерству внутрішніх справ України, при викладанні іноземної мови, можна прийти до висновку, що із року в рік зростає популярність саме реалізації комунікативного підходу. Сутність зазначеного підходу полягає в забезпеченні можливості реалізації процесу спілкування, як усного, так і письмового належним чином. Безумовно, належне викладання мовних дисциплін в закладі вищої освіти залежить від матеріально-технічного забезпечення кафедри, адже до прикладу використання інноваційних комп'ютерних технологій значним чином покращую процес вивчення та запам'ятовування іноземних мов здобувачами вищої освіти.

Таким чином, можна прийти до висновку, що розвинені інтелектуальні вміння, загальна культура мислення та говоріння, розвиток якої забезпечується саме при вивченні мовних дисциплін є досить важливою в сучасних умовах, а також значним чином доповнює навички майбутнього фахівця в галузі права та публічного управління.

² Козубай І., Корх А., Наумик А. Цифровізація у викладанні іноземної мови: історичний та правовий аспекти. *Grail of science*. 2023. № 32. С. 317–321. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.13.10.2023.058> (дата звернення: 26.11.2024).

Андрій ДУБ

аспірант кафедри менеджменту і міжнародного
підприємництва

Національний університет «Львівська політехніка»

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У сучасних умовах Україна прагне інтегруватися в європейський освітній простір, що відкриває значні можливості для адаптації передових інноваційних технологій у підготовці здобувачів освіти. Європейський досвід виявляється корисним як у контексті реформування методів викладання, так і у впровадженні нових форматів навчання, які враховують специфіку національної системи освіти. Інтеграція таких підходів може суттєво посилити конкурентоспроможність випускників українських закладів вищої освіти.

Сьогодні одним із пріоритетів стає впровадження в освітній процес цифрових інструментів, які значно підвищують ефективність навчання. Наприклад, системи дистанційного навчання Moodle або Microsoft Teams активно використовуються в ЄС для створення інтерактивного середовища навчання, яке відповідає індивідуальним потребам кожного студента. Використання таких платформ у поєднанні з адаптивними технологіями дозволяє забезпечити персоналізований підхід до навчання.

Однією з ключових особливостей європейської системи освіти є орієнтація на індивідуалізацію навчального процесу та широке використання мультимедійних інструментів. Такий підхід сприяє формуванню критичного мислення, адаптивності та самостійності у здобувачів освіти. Важливим є й те,

що сучасні освітні моделі активно інтегрують досягнення науки й технологій, адаптуючи їх до потреб студентів і викладачів.

Серед найбільш ефективних інструментів, які вже успішно використовуються у країнах ЄС, можна виділити:

Відеолекції та інтерактивні онлайн-курси. Вони дають змогу студентам вивчати матеріал у зручному для них темпі. Використання візуальних ефектів та інтерактивних елементів підвищує рівень сприйняття інформації.

Віртуальні консультації. Викладачі надають консультації через спеціалізовані платформи, що забезпечує доступність навчання незалежно від місцезнаходження студента.

Моделювання реальних ситуацій. Цей формат включає симуляції, які дозволяють студентам на практиці опрацьовувати складні сценарії, що сприяє розвитку навичок вирішення проблем.

Інтерактивні вебінари. Завдяки цьому формату студенти можуть обмінюватися думками та отримувати зворотний зв'язок у реальному часі.

Також важливим аспектом є підтримка інновацій через національні та міжнародні програми. Зокрема, Horizon Europe — найбільша програма ЄС у сфері науки та інновацій, яка активно фінансує проекти, спрямовані на вдосконалення освітніх технологій. Її прикладом є дослідження штучного інтелекту в освіті, що дозволяє створювати адаптивні системи навчання.

¹ Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів: огляд. вид. [Електронний ресурс] / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт.- упоряд.: Селецький А. В., Кравченко С. М., Агалець І. О. та ін. ; наук. ред. А. В. Селецький]. – Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2019. – 155-160 с. Взято з: https://dnpb.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/06/overview_edition_2019.pdf

² Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2030 року. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>

³ Dunia Pepe, Piera Casentini. Innovation in VET: Italy. - CEDEFOP.- ReferNet. 4-11с. Взято з: https://cumulus.cedefop.europa.eu/files/vetelib/2014/2014_Innovation_in_VET_IT.pdf

Виклики впровадження інновацій в Україні. Обмежений доступ до сучасного обладнання. Особливо це стосується сільських шкіл і закладів у невеликих містах. У той час як великі міста мають більший доступ до інноваційних технологій, багато регіонів залишаються відрізнаними від цифрових можливостей. Для вирішення цієї проблеми потрібно розробити державну програму з рівномірного впровадження сучасних технологій у всі регіони країни, а також забезпечити школи доступом до інтернету та цифрових інструментів. Інноваційні технології вимагають не лише фінансування та обладнання, а й висококваліфікованих викладачів, здатних ефективно їх використовувати. У багатьох випадках навчання педагогів відстає від сучасних вимог. Для подолання цього виклику важливо впроваджувати програми підвищення кваліфікації та стимулювати обмін досвідом між українськими та закордонними викладачами.

Рекомендації для впровадження інновацій включають посилення міжнародної співпраці. Участь у міжнародних освітніх програмах, співпраця з закордонними університетами та організаціями сприятимуть обміну досвідом та впровадженню найкращих практик.^{4/5/6}

Співпраця з приватним сектором може забезпечити додаткове фінансування, доступ до технологій та практичних знань. Створити стимули для викладачів: Винагороджувати педагогів, які активно впроваджують інновації, через фінансову та професійну підтримку. Інвестувати у цифрову інфраструктуру: Забезпечити школи та університети якісним інтернетом,

⁴ European Commission. Horizon Europe Programme Guide. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-2020_en

⁵ Шевченко І.М. Інновації у підготовці студентів у закладах ЄС. Науковий вісник Полтавського університету. 2023.

⁶ Kumar, R. et al. Artificial Intelligence in Education: Exploring Opportunities. Journal of European Education, 2023.

сучасними комп'ютерами, інтерактивними дошками та іншим необхідним обладнанням.

У висновку можемо підмітити, що європейський досвід підтверджує, що використання інноваційних підходів у підготовці здобувачів освіти має значний вплив на якість освіти. Інтеграція цих технологій в українську освітню систему є важливим кроком до забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку праці.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Кібкало Ірина Володимирівна

аспірант,

Державний біотехнологічний університет, Україна

Науковий керівник: Олійник Таміла Іванівна,

доктор економічних наук,

професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування,

Державний біотехнологічний університет, Україна

АНАЛІЗ СТАНУ ПОЗИКОВИХ ТА ЗАЛУЧЕНИХ ДЖЕРЕЛ ЯК СКЛАДОВОГО ЕЛЕМЕНТУ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Однією з ключових умов розвитку компанії є оптимальна структура оборотного капіталу, створення можливостей для виготовлення нової продукції або модифікації старих, враховуючи потреби споживачів. Показники фінансового забезпечення оборотного капіталу виступає в якості основного фактора впливу на платоспроможність та ліквідність сільськогосподарських підприємств, показники їх прибутковості та ризиковості. Саме від обрання джерел, за рахунок яких здійснюється фінансування оборотного капіталу сільськогосподарських підприємств, безпосередньо залежать показники прибутковості та конкурентоспроможності в цілому¹.

Актуальність фінансування оборотного капіталу пов'язана із особливостями кон'юнктури сільськогосподарського ринку, змінах та розвитку на ринку, у зв'язку з чим має місце нестабільність їх обсягу, внаслідок чого інколи виникає потреба у залученні додаткового фінансування. У випадку недостатності

¹ Ігнатська, М.І., Олійник, Т.О. (2019). Характеристика основних джерел фінансування оборотних коштів підприємства. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського, 5. 37-41.

джерел фінансування оборотного капіталу спостерігається негативний вплив на виробничі процеси, а, отже, і діяльність компанії. Серед основних причин недостатнього фінансування оборотного капіталу сільськогосподарського підприємства можливо виділити високі показники інфляції, високий ступінь ризиковості, нецільове використання коштів, несвоєчасне фінансування тощо.

У науковій літературі прийнято виділяти три основні види джерел фінансування оборотного капіталу: власні, позикові та залучені, які можуть бути довгостроковими або короткостроковими. До категорії власних належать

статутний та резервний капітал, прибуток, цільове фінансування та амортизаційні відрахування. Позиковими джерелами фінансування оборотного капіталу є позики та короткострокові кредити, а залученими коштами – торгові або комерційні кредити, емісія цінних паперів, кредиторська заборгованість по виплаті заробітної плати, соціальні відрахування, отримання державної допомоги у формі дотацій, субсидії або субвенції².

У випадку недостатності власних коштів, підприємство може залучати позикові для фінансування оборотного активу, у тому числі й у формі позик та короткострокових кредитів, кредиторської заборгованості тощо. Завдяки використанню позик існує можливість для покриття додаткових потреб у наповненні оборотного капіталу, що зумовлені розширенням виробничих обсягів, підвищенням цін, накопиченням сезонних запасів товарів, збільшення дебіторської заборгованості, зростання податкових платежів, високі показники інфляції тощо.

У свою чергу, короткостроковим кредитом є такий, що надається чи отримується на термін, який не перевищує один рік. За рахунок банківських кредитів існує можливість для об'єднання усіх джерел фінансування оборотного

² Ігнатська, М.І., Олійник, Т.О. (2019). Характеристика основних джерел фінансування оборотних коштів підприємства. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського, 5. 37-41.

капіталу, а також активного впливу на забезпечення раціонального формування товарних і матеріальних цінностей³.

Використання кредитних коштів для поповнення оборотного капіталу є одним із найбільш ефективних та зручних способів, оскільки він має чітке цільове призначення та строки погашення. Окрім цього, банки здійснюють контроль за рухом кредитних коштів з метою їх своєчасного повернення, забезпечуючи дотримання максимального рівня ефективності використання фінансових ресурсів. У той же час, на сьогоднішній день встановлено достатньо високі ставки за використання цільових кредитів, що обмежують залучення до господарського обігу кредитних коштів для фінансування.

Перевагою залучення коштів за рахунок комерційного кредиту є покриття більшої частини потреб оборотного фонду, внаслідок чого забезпечується стабілізація фінансового стану компанії. Не зважаючи, що фактично такі засоби не перебувають у власності компанії, вони перебувають в обігу, внаслідок чого існує можливість для формування кредиторської заборгованості у межах поточних зобов'язань за продукцію або послуги⁴.

Залучення кредитних коштів надає можливість сільськогосподарським підприємствам не лише задовольнити тимчасові фінансові потреби з метою забезпечення безперервного відтворення процесу відтворення, але й раціонального використання наявних ресурсів, що сприяє мінімізації витрат власного капіталу та формування відповідного ресурсу. Існування потреби у використанні кредитних коштів для сільськогосподарських підприємств зумовлена специфікою зазначеної сфери, що полягає у наступному:

³ Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України: Постанова Правління Національного банку України № 14 від 21.02.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18#Text>.

⁴ Білько, О.П. (2010). Особливості комерційного кредиту. Юридичний вісник, 2. 36-39.

— нерівномірний рух оборотних фондів сільськогосподарських підприємств, наявність значних відхилень потреб в оборотних засобах, порівняно з їх фактичною наявністю;

— сезонний характер сільськогосподарського сектору і тривалість виробничого циклу, внаслідок чого спостерігається значний часовий розрив між фактичними витратами та отриманням прибутку, що призводить до нестачі обігових коштів та виникнення потреби її покриття за рахунок кредитних коштів⁵.

Особливості сільськогосподарської галузі зумовлює потребу в авансуванні коштів протягом тривалого періоду, що, залежно від спеціалізації та фінансового стану суб'єкта господарювання, може тривати роками. У цьому зв'язку більшість сільськогосподарських підприємств, незалежно від форми власності та способів виробництва, вимушені використовувати кредитні кошти. На особливості кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюють вплив різноманітні соціально-економічні та природно-кліматичні чинники, якими є наступні:

1. Соціально-економічні чинники:

— відставання сільськогосподарської галузі від інших за критеріями фондоозброєності праці, внаслідок чого виникає необхідність у залученні значного обсягу інвестицій, у тому числі й кредитів;

— значний фізична та моральна зношеність виробничих засобів, що вимагає значних фінансових довготривалих капіталовкладень;

— недостатність забезпечення сільськогосподарської галузі коштами в рахунок авансування, що зумовлює потребу в залученні кредитних коштів;

⁵ Коренюк, Л.В. (2016). Особливості кредитування банками аграрних товаровиробників в сучасних умовах. Глобальні та національні проблеми економіки, 10. С. 824-826.

- підвищення обсягів заборгованості за реалізації сільськогосподарської продукції, внаслідок чого потрібно вдосконалювати систему розрахунків, а також залучити додаткові фінансові ресурси;
- вилучення значного обсягу прибутку сільськогосподарських підприємств у вигляді бюджетних платежів та позабюджетних фондів;
- переважання показників зростання виробничих витрат порівняно із темпами підвищення цін на реалізацію товару;
- специфічний характер майна, що передається у заставу, а також зміни в його вартості (наприклад, земельна ділянка, майбутній урожай тощо);
- невідповідність між рівнем ризику та прибутку в сфері сільського господарства у порівнянні з іншими галузями господарювання.

2. Природно-кліматичні фактори:

- неможливість належної організації виробничих процесів, внаслідок чого виникає потреба у залученні короткострокових і довгострокових кредитів;
- існування сезонного розриву між вкладенням та отриманням прибутку від реалізації продукції;
- безперервний характер відтворення у сільськогосподарській сфері, тобто неможливість їх зупинення, внаслідок чого виникає потреба у безперервному фінансуванні;
- наявність потреби у створенні резерву сировини і матеріалів, що зумовлює уповільнення швидкості обороту коштів та викликає необхідність у залученні кредитів;
- необхідність здійснення швидкої переробки та продажу виготовленої сільськогосподарської продукції, яка не може тривалий час зберігатися через високий ризик втрати якісних характеристик;

— використання великого обсягу продукції для сировини з метою забезпечення безперервності виробничих процесів⁶.

Кредитування сільськогосподарської галузі здійснюється на підставі положень Закону України «Про банки і банківську діяльність»⁷. Не зважаючи на важливість кредитних коштів для розвитку сфери сільського господарства, банківське кредитування залишається на низькому рівні, що спричинено низькими показниками платоспроможності галузі та відсутності необхідного заставного майна.

Показники кредитування сільськогосподарських підприємств протягом 2019-2023 років формувалися в умовах зменшення банківських депозитів, зміни курсу гривні та військовими діями на території України. Різке падіння кредитування досліджуваної галузі свідчить про існування розриву між інтересами банківських установ та потребами аграріїв. Більш детально стан кредитування сільського господарства в Україні протягом 2019-2023 років представлено у таблиці 1.

Таблиця 1. Показники кредитування сільськогосподарських підприємств в Україні протягом 2019-2023 років

Роки/Показники	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП, млрд. грн.	3974,6	4194,1	5459,6	5191,0	6537,8
Валова СГ продукція, млрд. грн.	101,4	89,9	116,4	74,7	111,1
Частка валової СГ продукції у ВВП України, %	2,55	2,14	2,13	1,44	1,70
Обсяги кредитування економіки, млрд. грн.	118,7	137,4	128,8	34,7	59,1

⁶ Лебідь, В.С. (2017). Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення аграрного виробництва: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Вінниця: Вінницький національний аграрний університет.

⁷ Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000 року. ВВР, 2001, № 5-6, ст. 30.

Обсяги кредитування СГ підприємств, млрд. грн.	6,29	8,11	7,73	0,76	1,83
Частка кредитування СГ підприємств в економіці країни, %	5,3	5,9	6,0	2,2	3,1

Джерело: складено автором на основі⁸.

Так, у 2023 році частка кредитів, наданих сільськогосподарським підприємствам, становила 1,83 % від загального обсягу кредитування економіки України. Протягом 2019-2021 років спостерігалася тенденція до зростання обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств в Україні на 1,44 %, проте після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році кредитування аграрного сектору значно знизилася. З даними таблиці 1, у 2020 році обсяг кредитування сільськогосподарських підприємств зріс на 1,82 млрд. грн., проте у 2021 році спостерігалось зниження на 0,38 млрд. грн. порівняно з попереднім роком. У 2022 році обсяг кредитів, виданих сільськогосподарським підприємствам, склав 0,76 млрд. грн., проте у 2023 році зазначений показник зріс на 1,07 млрд. грн⁹.

Окрім комерційного або товарного кредиту сільськогосподарські підприємства можуть випускати в обіг акції, облігації чи боргові цінні папери. Завдяки випуску в обіг цінних паперів підприємство отримує можливість для формування необхідного обсягу оборотного капіталу в умовах, коли розширення обсягу операційної діяльності супроводжується значним підвищенням показників рентабельності, внаслідок чого акціонери отримують дивіденди. Не зважаючи на те, що надійність облігацій є нижчою, вони належать до категорії високодохідних цінних паперів. Використання такого способу фінансування сільськогосподарських підприємств є характерним для тих компаній, які

⁸ Статистика Національного банку. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>.

⁹ Статистична інформація. Державна служба статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

провадять діяльність в організаційній формі акціонерних товариств, оскільки до уваги приймається їх імідж та платоспроможність¹⁰.

Для підприємств малого і середнього бізнесу створено можливість для отримання державної підтримки у формі дотацій, субсидій або субвенцій. Усі перелічені види виступають в якості цільових та спрямовані на реалізацію чітко визначених виробничих завдань. Дотації є формою надання грошових коштів з бюджету вищого рівня, як правило з державного, до нижчого, що здійснюється на безоплатній основі та є безстроковими. У свою чергу, виділення субсидій здійснюється на умовах використання коштів за цільовим призначенням. У випадках, коли отримувачем субсидії допущено їх використання не за цільовим призначенням, на компанію покладається обов'язок щодо їх повернення у повному обсязі. На відміну від субсидій, субвенцій підлягають обов'язковому поверненню у чітко визначені строки, та можуть бути використані для реалізації визначених цілей¹¹.

Необхідність підтримки сільськогосподарських підприємств підтверджується наявністю великої кількості нормативно-правових актів у цій сфері. Так, у відповідності до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»¹², основними видами державної підтримки сільськогосподарських підприємств є наступні: фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу; додаткова фінансова підтримка сімейних фермерських господарств; дерегуляція вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції; бюджетна тваринницька дотація, а також

¹⁰ Филипченко, О.М. (2012). Систематизація джерел фінансування оборотних активів підприємств торгівлі. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг, 2. 105-113.

¹¹ Сунцова, О.О. (2010). Місцеві фінанси: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.

¹² Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України № 1877-IV від 24.06.2004 року. ВВР, 2004, № 49, ст. 527.

дотації розвитку сільськогосподарських товаровиробників, виробників ягід, плодів, винограду, хмелю й аквакультури тощо. Основною метою надання державних дотацій є підтримка платоспроможності вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників та недопущення їх збитковості.

Законодавством встановлено, що українські аграрії мають право на отримання безповоротної компенсації у розмірі 25 % від вартості сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва¹³. Також державна підтримка суб'єктів, що провадять діяльність у сфері сільського господарства, здійснюється шляхом надання бюджетних субсидій, враховуючи обсяг оброблювальних угідь, на яких вирощується жито, гречка, просо та овес. Така допомога надається на безповоротній основі у межах бюджетних призначень, визначених у державному бюджеті на поточний рік¹⁴.

Державна підтримка сільськогосподарських підприємств здійснюється у межах фінансування, передбаченого Державним бюджетом України на відповідний рік. Повноваження щодо виплати державної допомоги покладено на центральний орган виконавчої влади, до компетенції якого віднесено реалізацію державної політики у сфері сільського господарства, яким є Міністерство аграрної політики та продовольства України. Більш детально обсяги державної підтримки сільськогосподарської галузі протягом 2019-2024 років представлено у таблиці 2.

¹³ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь: Постанова Кабінету Міністрів України № 886 від 11.08.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886-2021-%D0%BF#Text>.

¹⁴ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва: Постанова Кабінету Міністрів України № 130 від 01.03.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF#Text>.

Таблиця 2. Обсяги державної допомоги сільськогосподарським підприємствам протягом 2019-2023 років (млрд. грн.)

Показники/рік	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Фінансова підтримка СГ товаровиробників	6817,9	4000	0	8191,7	2685,6	0
Фінансова підтримка в агропромисловому комплексі	0	5,0	0	0	0	0
Державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки СГ продукції, аквакультури (рибництва)	2930	0	0	0	0	0
Формування статутного капіталу Фонду часткового гарантування кредитів у СГ	0	0	0	200	360	0
Підтримка фермерських господарств та інших виробників СГ продукції	0	0	0	1545,5	0	796
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	465	0	0	0	0	0
Організація та функціонування Аграрного фонду	0	0	0	0	6,8	2,8
Часткова компенсація вартості СГ техніки та обладнання вітчизняного виробництва	0	0	0	0	0	1000
Компенсація витрат за гуманітарне розмінування земель	0	0	0	0	0	1000
Всього:	10212,9	4005	0	9937,2	3052,4	2798,8

Джерело: складено автором на основі^{15/16/17/18}.

¹⁵ Про державний бюджет України на 2020 рік: Закон України № 294-IX від 14.11.2019 року. ВВР, 2020, № 5, ст. 31.

¹⁶ Про державний бюджет України на 2021 рік: Закон України № 1082-IX від 15.12.2020 року. ВВР, 2021, № 16, ст. 144.

¹⁷ Про державний бюджет України на 2021 рік: Закон України № 1082-IX від 15.12.2020 року. ВВР, 2021, № 16, ст. 144.

¹⁸ Про державний бюджет України на 2022 рік: Закон України № 1928-IX від 02.12.2021 року. ВВР, 2022, № 3, ст. 12.

З інформації, представленої у таблиці 2, вбачається, що у 2021 році у державному бюджеті взагалі не було передбачено фінансування на підтримку сільськогосподарських підприємств. При цьому, найбільший обсяг видатків на зазначені цілі було передбачено у 2019 році, а саме 10212,9 млрд. грн. Вже у 2020 році обсяг видатків на підтримку сільськогосподарських товаровиробників складав 4005 млрд. грн, що є меншим на 60,79 %. У 2022 році було передбачено підвищення обсягів державної підтримки сільськогосподарських підприємств, порівняно з 2020 роком, на 59,7 %. Після повномасштабного вторгнення на територію України, що здійснило значний негативний вплив на сферу сільськогосподарського виробництва, було передбачено зниження обсягів державного фінансування, у зв'язку із чим зазначені показники у 2023 році становили 3052,4 млрд. грн., а на 2024 рік заплановано 2798,8 млрд. грн. (менше на 8,31 %). У цілому можливо стверджувати, що пріоритетними напрямками державної підтримки у 2024 році визначено розмінування сільськогосподарських угідь і часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва^{19/20/21/22}.

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що сільськогосподарська сфера є однією з ресурсномісткої галузі, внаслідок чого існує потреба в залученні кредитних та позикових коштів. Основними суб'єктами кредитування сільськогосподарських підприємств є банківські установи, проте в сучасних умовах ринок банківського кредитування не зацікавлений у фінансовій

¹⁹ Про державний бюджет України на 2020 рік: Закон України № 294-IX від 14.11.2019 року. ВВР, 2020, № 5, ст. 31.

²⁰ Про державний бюджет України на 2021 рік: Закон України № 1082-IX від 15.12.2020 року. ВВР, 2021, № 16, ст. 144.

²¹ Про державний бюджет України на 2021 рік: Закон України № 1082-IX від 15.12.2020 року. ВВР, 2021, № 16, ст. 144.

²² Про державний бюджет України на 2022 рік: Закон України № 1928-IX від 02.12.2021 року. ВВР, 2022, № 3, ст. 12.

підтримці аграріїв, що є відповідне інтересам останніх. У цьому зв'язку актуальності набувають заходи державної підтримки у формі субсидій або дотацій, проте вони не здатні повноцінно задовольнити потреби сільськогосподарських підприємств, що зумовлено обмеженістю ресурсів державного бюджету. Отже, на сьогоднішній день спостерігається недостатність фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств, що унеможлиблює їх інтеграцію до світового економічного простору, підвищення конкурентоздатності та зниження збитковості.

Паук Оксана

канд.екон.наук, ст.викл..

Львівський національний університет ім. І.Франка

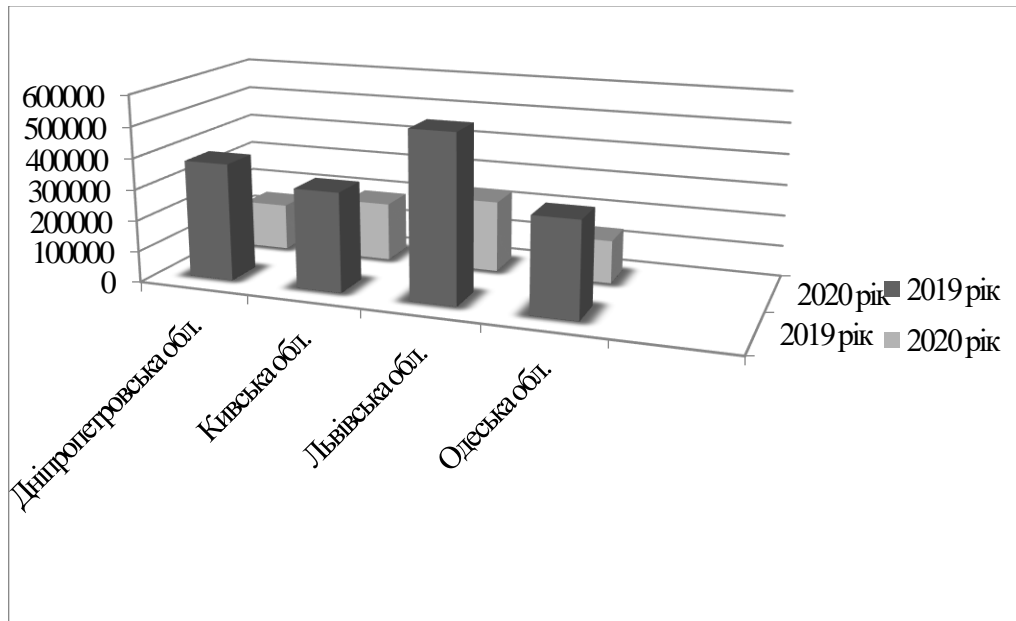
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Завдяки своїм багатим природним ресурсам та унікальній історико-архітектурній спадщині Україна вже давно зарекомендувала себе як туристичний напрямок, що пропонує різноманітні види відпочинку для будь-яких уподобань і фінансових можливостей.

Протягом останніх років готельна індустрія України, на жаль, зазнала значних втрат. Ситуацію суттєво погіршили як поширення COVID-19, так і початок повномасштабного вторгнення, які мали негативний вплив на цей сектор.

З початку 2020 року кількість туристів, які подорожували Україною, зменшилася, як і почало зменшуватися число колективних засобів розміщування (мал.1, табл.1)¹.

¹ Державна служба статистики України. Колективні засоби розміщування в Україні. Статистична інформація. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/arch_kol_zas_ukr.htm

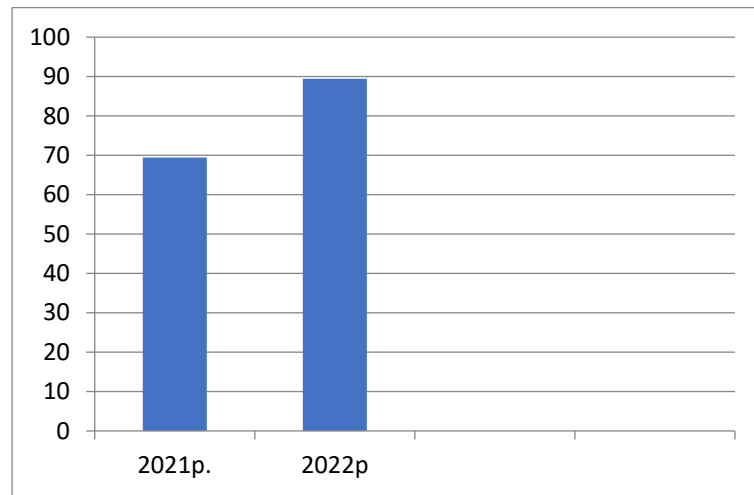
Мал.1 Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування України 2019-2020рр., за регіон

Таблиця 1. Колективні засоби розміщування в Україні 2019/2020рр.

	2019 рік	2020 рік	Різниця, од.
Кількість засобів розміщування (КЗР), од.	1626	1337	289
Загальна кількість осіб, що перебували у КЗР	4604935	2218583	2386352
Кількість іноземців, що перебували у КЗР	812722	218328	594394

Україна ще не встигла оговтатися від пандемії, як почалася війна. У перші місяці конфлікту готельний бізнес практично зупинився. Люди, занепокоєні власною безпекою, уникали туристичних поїздок і ділових подорожей, не знаючи, чого очікувати далі. Водночас зросла кількість внутрішніх переселенців – тих, хто через окупацію своїх міст змушений був виїжджати в інші регіони країни, зокрема на захід України. З початком війни засоби розміщення у західних областях були завантажені на 100%, що спричинило значне підвищення туристичного збору. За даними Державного агентства розвитку туризму, у

першій половині 2022 року туристичний збір склав 89,4 млн грн, що майже на 28,8% більше, ніж за той самий період 2021 року, коли до бюджету надійшло 69,4 млн грн. (мал.2)^{2/3}.

Мал.2 Сума туристичного збору за 2021-2022рр., млн.грн.

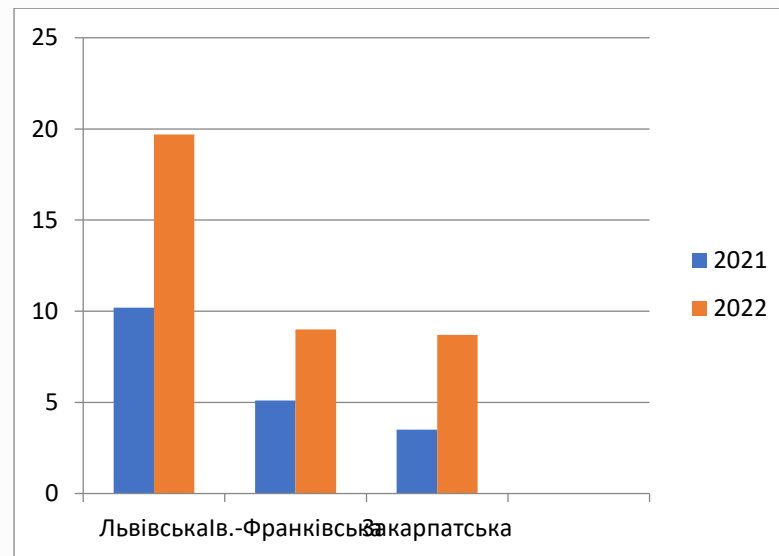
Регіональні відмінності значно впливають на стан готельної інфраструктури. Західні області України демонструють швидший темп відновлення, оскільки зазнали менших збитків від бойових дій, тоді як східні регіони стикаються зі складними умовами через масштабні руйнування та активні воєнні дії.

П'ятіркою лідерів, які значно поповнили свій бюджет, стали місто Київ та чотири області, а саме: Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та Київська. Столиця поповнила свій бюджет більше ніж на 20 млн грн. Найбільше зростання зафіксовано у Львівській області. Так, в 2022 році, завдяки «туристам», бюджет поповнився на 19,7 млн.грн., що на 193% більше в порівнянні з аналогічним періодом у 2021 році. До громад Івано-Франківської області надійшло 9 млн.грн,

² Державне агентство розвитку туризму [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2022-roku-zris-mayzhe-na-29>

³ Самодай В., Рибальченко С., Орищенко Є. Антикризове управління готельним підприємством в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1805>

а Закарпатська область заробила 8,7 млн грн тур збору, відповідно більше на 76,4% та на 144% , ніж за аналогічний попередній період (мал.3)^{4/5}.

Мал.3 Динаміка турзбору західних областей за 2021-2022рр., млн.грн.

На рівень завантаженості також вплинули представники міжнародних дипломатичних місій, посольств, волонтерських організацій та журналісти, які на початку війни перемістилися в безпечніші регіони.

Наприкінці весни 2022 року загальний рівень заповнюваності почав знижуватися. У південних регіонах курортний сезон не відбувся через велику небезпеку від замінованого узбережжя. На сході, через активні бойові дії та окупацію, більшість готелів припинили свою діяльність.

Не зважаючи на важкі виклики сьогодення Україна все ж намагається встояти та зберегти своє туристичне надбання.

Виявлено, що основними викликами, які війна створила для підприємств у сфері гостинності, є: фізичне знищення закладів, порушення логістичних

⁴ Безручко, Л. С., Білоус, С. В. & Філь, М. І. (2023). Готельне господарство України в умовах війни: сучасний стан та перспективи розвитку. Економіка суспільства, №47 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2145>

⁵ Встояти під час війни: як працюють готелі України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://commercialproperty.ua/analitics/vstoyati-pid-chas-viyni-yak-pratsyuyut-goteli-ukraini/>

ланцюгів, зниження купівельної спроможності населення, підвищення собівартості продукції та відтік кваліфікованих працівників за кордон.

Повоєнний період для України створить нові можливості та виклики для готельної індустрії. Відновлення та розвиток цієї галузі стане важливим аспектом економічного відновлення країни, і тому розглянути перспективи, тренди та потенційні стратегії для активного розвитку готельного бізнесу є надзвичайно актуально. Ми виділили декілька ключових аспектів, які можуть вплинути на позитивний розвиток готельної індустрії України у повоєнний час, а саме^{6/7/8}:

1. Відновлення та реконструкція інфраструктури:

- Відновлення зруйнованих об'єктів: Велика частина готельної інфраструктури пошкоджена або зруйнована під час війни. Відновлення цих об'єктів і реконструкція інфраструктури стане критично важливими для відновлення туристичного потоку.
- Модернізація інфраструктури: Після відновлення базових об'єктів готельного бізнесу, можливість модернізації і вдосконалення інфраструктури може стати пріоритетом. Впровадження нових технологій, таких як інтелектуальні системи управління та екологічні рішення, може підвищити конкурентоспроможність готелів.

2. Залучення інвестицій

- Внутрішні та зовнішні інвестиції: Повоєнний час відкриє нові можливості для залучення інвестицій в готельний сектор. Українські та іноземні

⁶ Безручко, Л. С., Білоус, С. В. & Філь, М. І. (2023). Готельне господарство України в умовах війни: сучасний стан та перспективи розвитку. Економіка суспільства, №47 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2145>

⁷ Встояти під час війни: як працюють готелі України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://commercialproperty.ua/analytics/vstoyati-pid-chas-viyni-yak-pratsyuyut-goteli-ukraini/>

⁸ Самодай В., Рибальченко С., Орищенко Є. Антикризове управління готельним підприємством в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1805>

інвестори можуть бути зацікавлені в реабілітації та розвитку туристичної інфраструктури.

Згідно з даними Державної служби статистики України сума капітальних інвестицій, які були вкладені в засоби розміщування за 2018-2022 роки зросла з 171838 грн. до 322861 грн., що показує зацікавлення у розвитку сфери гостинності (табл. 2.)⁹.

Таблиця 2 . Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2018-2022 роки, тис.грн

	2018	2019	2020	2021	2022
Тимчасове розміщування й організація харчування	258989	220605	188420	188876	352104
Тимчасове розміщування	171838	169883	163561	173414	322861

- Державна підтримка: Держава може впроваджувати програми підтримки для готельного бізнесу, такі як податкові пільги або фінансування реконструкцій, що сприятиме швидшому відновленню галузі.

Крім того, важливим є залучення міжнародних інвестицій, які можуть стати ключовими факторами для відновлення галузі на довоєнний рівень.

3. Розвиток туристичної інфраструктури

⁹ Державна служба статистики України. Колективні засоби розміщування в Україні. Статистична інформація. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/arch_kol_zas_ukr.htm

- Відновлення туристичних маршрутів: Після конфлікту важливо відновити і популяризувати туристичні маршрути та атракції. Розробка нових туристичних продуктів і маршрутів може стимулювати внутрішній і міжнародний туризм.
- Покращення транспортної інфраструктури: Оновлення транспортних зв'язків, таких як дороги, залізниці та аеропорти, є критично важливим для забезпечення зручного доступу до туристичних місць.

Слід також звернути увагу на досвід туристичних країн, які відновили свій туристичний потік після війни. До таких країн можна віднести Хорватію, Кіпр та Ізраїль, які не тільки відновили активний туризм у своїй країні, а , навіть, значно покращили його.

4. Екологічні та стійкі практики

- Екологічний туризм: Зростання інтересу до сталого та екологічного туризму може сприяти розвитку готелів, які впроваджують практики екологічної відповідальності. Це передбачає використання енергоефективних технологій, відновлюваних джерел енергії та заходів зі зменшення утворення відходів.
- Стійкий розвиток: Розробка стійких бізнес-моделей, які враховують довгострокові екологічні та соціальні аспекти, може забезпечити конкурентні переваги на ринку.

5. Інноваційні технології

- Цифрові рішення: Використання сучасних цифрових технологій, таких як онлайн-бронювання, мобільні додатки та автоматизовані системи управління готелем, сприяє підвищенню операційної ефективності та покращенню якості обслуговування клієнтів.
- Розумні системи: Інтеграція інтелектуальних технологій для контролю енергоспоживання, забезпечення безпеки та комфорту гостей підвищує конкурентоспроможність готелів і їхню привабливість для відвідувачів.

6. Залучення міжнародного туризму

- Маркетинг : Після відновлення важливо зосередитися на маркетингових кампаніях для залучення міжнародних туристів. Це може включати участь у міжнародних туристичних виставках, рекламні кампанії та співпрацю з міжнародними туроператорами.
- Безпека і репутація: Відновлення довіри серед міжнародних туристів є вкрай важливим. Готелі мають забезпечити високі стандарти безпеки та комфорту, щоб відновити позитивний імідж України як привабливого туристичного напрямку.

7. Розвиток внутрішнього туризму

- Популяризація локальних напрямків: Повоєнний час може стимулювати інтерес до внутрішнього туризму. Розробка і просування місцевих туристичних напрямків і культурних подій може привернути увагу місцевих мандрівників.
- Програми лояльності: Запровадження програм лояльності та знижок для місцевих жителів може сприяти збільшенню попиту на внутрішні туристичні послуги¹⁰.

Відновлення готельного бізнесу звичайно ж залежить від подальшого розвитку подій в Україні. Перспективи розвитку готельної індустрії в Україні у повоєнний час є багатообіцяючими, але також пов'язані з певними викликами. Відновлення інфраструктури, залучення інвестицій, впровадження інноваційних технологій і розвиток як внутрішнього, так і міжнародного туризму є ключовими факторами для відновлення і процвітання готельного бізнесу. Очікується, що після завершення війни зросте попит на відновлення туристичної інфраструктури та будуть запроваджені нові стандарти якості, щоб відповідати

¹⁰ Самодай В., Рибальченко С., Орищенко Є. Антикризове управління готельним підприємством в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1805>

міжнародним вимогам. Важливо також зосередитися на екологічних і стійких практиках, щоб забезпечити довгостроковий успіх і позитивний імідж України як туристичного напрямку.

Yasinska Tetiana

Kandydat nauk ekonomicznych, docent,

Katedra Zarządzania i Przedsiębiorczości Międzynarodowej,

Narodowy Uniwersytet «Politechnika Lwowska»

**EKONOMICZNE SKUTKI SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI
BIZNESU DLA PRZEDSIĘBIORSTWA**

Jedną z najbardziej obiecujących ideologii XXI wieku jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, która zapewnia zrównoważony rozwój cywilizacji bez szkody dla środowiska i rozwoju przyszłych pokoleń. Wkład przedsiębiorstw w zrównoważony rozwój realizowany jest poprzez społeczną odpowiedzialność biznesu, którą można interpretować jako odpowiedzialne podejście przedsiębiorstwa do swojego produktu, pracowników, interesariuszy, problemów środowiskowych oraz aktywne uczestnictwo w rozwiązywaniu problemów społeczeństwa. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa przejawia się poprzez udział firm w wydarzeniach i inicjatywach społecznych (pomoc w leczeniu, pomoc w zapewnieniu mieszkania i edukacji, programy wolontariatu itp.); ochrona środowiska; udział w ochronie praw człowieka; tworzenie godnych warunków pracy dla swoich pracowników; wytwarzanie bezpiecznych produktów wysokiej jakości itp.

Jest oczywiste, że społecznie odpowiedzialna działalność przedsiębiorstwa wymaga od niego wydawania dodatkowych środków, które można byłoby zainwestować w dochodowe programy i projekty. W związku z tym przedsiębiorstwa dążą do jasnego zrozumienia konsekwencji ekonomicznych włączenia społecznej odpowiedzialności biznesu do swojej działalności.

Społeczna odpowiedzialność biznesu niesie ze sobą konkretne korzyści dla biznesu. Jedną z nich jest kształtowanie pozytywnego wizerunku i reputacji biznesowej firmy. Współczesne trendy zainteresowania społeczeństw zrównoważonym rozwojem sprawiają, że społeczna odpowiedzialność biznesu jest jednym z kluczowych

czynników atrakcyjnego wizerunku organizacji. Reputacja przedsiębiorstwa odpowiedzialnego społecznie zapewnia jego produktom przewagę konkurencyjną na rynku, sprzyja lojalności różnych kategorii interesariuszy i zwiększa rozpoznawalność marki. Zaangażowanie odbiorców i dostawców wpływa na ich zainteresowanie długoterminową współpracą z przedsiębiorstwem odpowiedzialnym społecznie. Aktywne wdrażanie społecznej odpowiedzialności biznesu w działalności firmy pozwala jej nie tylko poszerzać swoją obecność na istniejących rynkach, ale także ułatwia dostęp do nowych rynków.

Zatem pozytywny wizerunek firmy wywiera wielostronny wpływ na przedsiębiorstwo, co przekłada się na poprawę wyników finansowych przedsiębiorstwa i prowadzi do wzrostu jego wartości rynkowej.

Oprócz poprawy wizerunku, udział w wydarzeniach związanych ze społeczną odpowiedzialnością biznesu przyczynia się do poszerzania konstruktywnych relacji przedsiębiorstwa z partnerami, władzami i lokalną społecznością. Takie relacje mogą stać się źródłem obniżenia ogólnych kosztów produkcji przedsiębiorstwa (np. pod warunkiem nawiązania współpracy z rentownymi dostawcami). Ponadto większe zaufanie inwestorów do przedsiębiorstwa odpowiedzialnego społecznie może ułatwić pozyskanie środków na realizację dużych innowacyjnych projektów, które mogą wynieść przedsiębiorstwo na jakościowo wyższy poziom rozwoju. Należy także zaznaczyć, że firmy inwestujące w projekty odpowiedzialne społecznie cieszą się generalnie większym zaufaniem instytucji rządowych, które łatwiej zapewniają im dostęp do rynków, atestów i licencji, co stwarza nowe możliwości rozwoju. Realizacja projektów z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu pomaga zmniejszyć ryzyko ingerencji władz państwowych w działalność firmy. Czasem przedsiębiorstwa odpowiedzialne społecznie otrzymują nawet wsparcie państwa.

Działania w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu, mające na celu tworzenie godnych warunków pracy w przedsiębiorstwie, prowadzenie szkoleń i podnoszenie kwalifikacji personelu itp., przyczyniają się do większej lojalności pracowników wobec przedsiębiorstwa pracodawcy i mogą prowadzić do wzrostu

wydajności pracy, co także poprawia wyniki finansowe takiej firmy. Społecznie odpowiedzialne zachowanie przyczynia się do przyciągania do firmy wysoko wykwalifikowanych pracowników, kształtowania wspólnych wartości i ducha zespołowego wśród pracowników. Praktyczne doświadczenie pokazuje, że inwestowanie pieniędzy w swoich pracowników pozytywnie koreluje z rentownością firmy.

Generalnie, wdrażanie społecznej odpowiedzialności biznesu przynosi przedsiębiorstwom korzyści finansowe, w szczególności wzrost przychodów i udziału w rynku (poprzez poprawę wizerunku i wzmocnienie wpływu firmy), zmniejszenie kosztów operacyjnych (stosowanie elastycznego grafiku pracy i zdalne formy zatrudnienia pozwalają obniżyć koszty wynajmu powierzchni biurowej, zmniejszyć ryzyko środowiskowe itp.). Biznes myślący strategicznie rozumie, że bez wsparcia, jakie należy zapewnić partnerom i całemu społeczeństwu, nie będzie przyszłości. Jednakże każda firma samodzielnie i dobrowolnie wybiera swoje priorytety w zakresie wdrażania działań z zakresu odpowiedzialności biznesu, a bazując na doświadczeniach międzynarodowych, spółki krajowe muszą doskonalić własne działania w zakresie odpowiedzialności społecznej, co przyczyni się do wzrostu ich wartości rynkowej.

Widzimy więc, że wprowadzenie elementów społecznej odpowiedzialności biznesu do działalności firmy pozytywnie wpływa na wskaźniki finansowe działalności firmy i jej wartość rynkową. Wpływ taki rodzi kolejne zadanie naukowe, które polega na ekonomicznej ocenie efektywności społecznie odpowiedzialnych działań przedsiębiorstwa.

Istniejące metody oceny wpływu społecznej odpowiedzialności biznesu na przedsiębiorstwo dzielą się na jakościowe, ilościowe i eksperckie.

Jakościowe metody oceny polegają na tekstowym opisowym opisie ekonomicznych konsekwencji wdrożenia działań odpowiedzialności społecznej dla przedsiębiorstwa. Często cecha jakościowa korzyści płynących ze społecznie odpowiedzialnego zachowania przedsiębiorstwa kształtuje się na podstawie wykorzystania praktycznych doświadczeń innych przedsiębiorstw.

Ilościowe metody oceny społecznej odpowiedzialności biznesu charakteryzują się dużą różnorodnością. Umożliwiają ilościową ocenę następujących wskaźników:

- zmiana wskaźników wyników finansowych przedsiębiorstwa w wyniku wdrożenia działań w zakresie odpowiedzialności biznesu. W tym przypadku badany jest wzrost dochodów wynikający z lojalnego podejścia konsumentów do produktów firmy; oszczędności kosztów wynikające z rozwoju konstruktywnych powiązań firmy z partnerami itp;
- zmiana wskaźników kondycji finansowej firmy, która nastąpiła w wyniku stosowania środków społecznej odpowiedzialności biznesu;
- zmiana wartości rynkowej przedsiębiorstwa po włączeniu społecznej odpowiedzialności biznesu do jego działalności. Podstawy metodologiczne oceny przedsiębiorstw na Ukrainie reguluje Norma Krajowa nr 3 „Wycena zintegrowanych zespołów nieruchomości”¹, która została zatwierdzona uchwałą nr 1655 Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 29 listopada 2006 roku. Przepis ten przewiduje trzy główne podejścia metodyczne do szacowania wartości przedsiębiorstwa: dochódowy; porównawczy (rynkowy); majątkowy (kosztowy);
- wskaźniki oceny efektywności projektów inwestycyjnych, w szczególności okres zwrotu, wartość bieżąca netto, wewnętrzna stopa zwrotu z inwestycji nastawionych na działania społeczne. Wskaźniki te opierają się na porównaniu kosztów poniesionych na realizację projektów z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu i uzyskanych w ich wyniku przychodów;
- cząstkowe i złożone wskaźniki charakteryzujące społecznie odpowiedzialne zachowanie przedsiębiorstwa: wskaźnik konkretnych inwestycji społecznych (wielkość inwestycji społecznych na pracownika), udział inwestycji

¹ Про затвердження Національного стандарту № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2006 р. № 1655. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/56644425>

społecznych w całkowitym wolumenie sprzedaży, waga właściwa wydatków socjalnych w sumie koszty produkcji przedsiębiorstwa itp.

Na pierwszy rzut oka ilościowe metody oceny społecznej odpowiedzialności biznesu są dość skuteczne, ponieważ nie tylko od razu odpowiadają na pytanie o zasadność wdrożenia działań z zakresu społecznej odpowiedzialności, ale także pokazują, ile korzyści przynoszą takie działania przedsiębiorstwu. Metody ilościowe wyróżniają się jednak złożonością obliczania wartości wskaźników analitycznych. Przecież bardzo trudno oddzielić wpływ działań z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu na wyniki finansowe przedsiębiorstwa od wpływu wielu innych czynników, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Ponadto odpowiedzialność społeczna z reguły nie działa jako pojedyncze chwilowe działanie, ale jest procesem, który stale się rozwija i stopniowo wpływa na wyniki działalności gospodarczej przedsiębiorstwa. Dlatego menedżerowie przedsiębiorstw dość często sięgają po metody eksperckie.

Eksperskie metody oceny społecznej odpowiedzialności biznesu opierają się na doświadczeniu, wiedzy i umiejętnościach specjalistów w tej dziedzinie. Eksperti rozwiązują postawione przed nimi zadania, dokonują obiektywnej, ilościowej i jakościowej oceny działań w zakresie odpowiedzialności biznesu i tym samym przyczyniają się do podjęcia przez firmę klienta najbardziej celowej i uzasadnionej decyzji.

Najbardziej adekwatną ocenę skuteczności społecznie odpowiedzialnego zachowania przedsiębiorstwa można uzyskać stosując wysoce wyspecjalizowane metody, które mają na celu ocenę tylko jednego z kierunków stosunków społecznych przedsiębiorstwa, na przykład stosunków pracy. Przecież w tym przypadku można dogłębnie przeanalizować oceniany kierunek społecznej odpowiedzialności i sformułować rozsądne wnioski.

Pogłębiona analiza społecznej odpowiedzialności polega na sekwencyjnej lub równoległej ocenie wszystkich obszarów zachowań społecznych przedsiębiorstwa, obliczeniu cząstkowych wskaźników społecznych pogrupowanych tematycznie.

Następnie wskaźniki cząstkowe służą do określenia zintegrowanego wskaźnika oceny społecznej odpowiedzialności biznesu.

Podsumowując, można stwierdzić, że rozważane korzyści wynikające ze społecznej odpowiedzialności biznesu powinny zostać wykorzystane jako narzędzie umożliwiające przedsiębiorstwom zdobycie przewagi konkurencyjnej.

Вершигора Валерія

к. фіз.-мат. наук, доцент,

ПВНЗ «Буковинський університет»

Остафійчук Петро

аспірант, ПВНЗ «Буковинський університет»

ВИКОРИСТАННЯ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

Математичне моделювання будь-яких процесів і явищ стало причиною стрімкого зростання розвитку високих технологій. Саме по собі математичне моделювання реальних процесів всесвіту ще на початку постановки задачі супроводжується значними труднощами, які, здебільшого, пов'язані з недосконалістю самих методів і засобів обчислення та їх реалізацією. Адже розв'язання задач фізичного та економічного типу залежить від великої кількості нерозв'язаних проблем. Якщо задачі не мають коректної постановки, а це призводить до відсутності оптимальних алгоритмів розв'язку, то для їх вирішення доцільно використовувати штучні нейронні мережі. На сьогоднішній день загальноприйнятого означення штучної нейронної мережі не існує. Наука володіє біологічними нейронними мережами, але вони є набагато складніші ніж ті математичні моделі, на основі яких побудовано штучні нейронні мережі. Штучні нейронні мережі – це велика сукупність елементарних процесорних елементів з локальною пам'яттю (так званими нейронами), які об'єднані в комунікаційні канали дискретно або неперервно. При розв'язанні задач за допомогою штучних нейронних мереж проводиться їх декомпозиція на ряд локальних задач. Кожна локальна задача може бути розв'язана з використанням окремого нейрона для алгоритмів обробки даних¹.

¹ Топ нейромереж на всі випадки життя./ <https://www.itbox.ua>

Для коректної настройки параметрів мережі та її ефективної роботи необхідно здійснити процес її навчання. Ця процедура здійснюється двома методами: з учителем та без вчителя. Процес навчання мережі з учителем передбачає наявність навчальної вибірки, яка є множиною n пар вхідного вектора даних та ідеального вихідного вектора. При цьому на виході має бути вектор якомога близький до ідеального. Навчання без учителя - це складний процес, який базується на модифікації внутрішнього стану штучної нейронної мережі за оцінками вхідних даних за допомогою деякої кількості критеріїв та набутого в ході навчання досвіду

В загальному нейронна мережа - це об'єднання нейронів між собою зв'язками, які називаються *синапсами*. Нейрон, наближено, є деякою функцією, яка, з одного боку, отримує вхідні дані, а з другого боку видає певний результат. На рис.1 приведено схематично роботу нейрона².

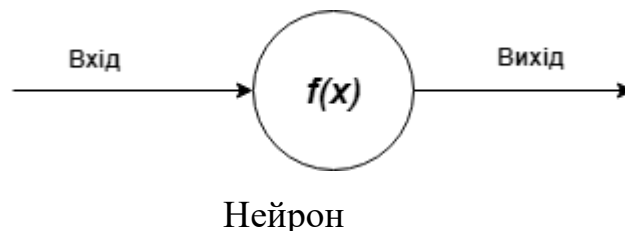

Рис.1. Схематичне зображення нейрона³.

Синапси відрізняються між собою ваговими коефіцієнтами. Нейрон, синапсис якого має максимальний ваговий коефіцієнт має домінуючий вплив на інші нейрони. Нейрони мережі утворюють шари за певними законами. У будь-якій мережі мають бути мінімум 3 шари: вхідний, прихований та вихідний:

² Нейронна мережа на JavaScript за 7 хвилин – DevZone / <https://devzone.org.ua/post/neyronna-mereza-na-javascript-za-7-khvylyn>

³ Нейронна мережа на JavaScript за 7 хвилин – DevZone / <https://devzone.org.ua/post/neyronna-mereza-na-javascript-za-7-khvylyn>

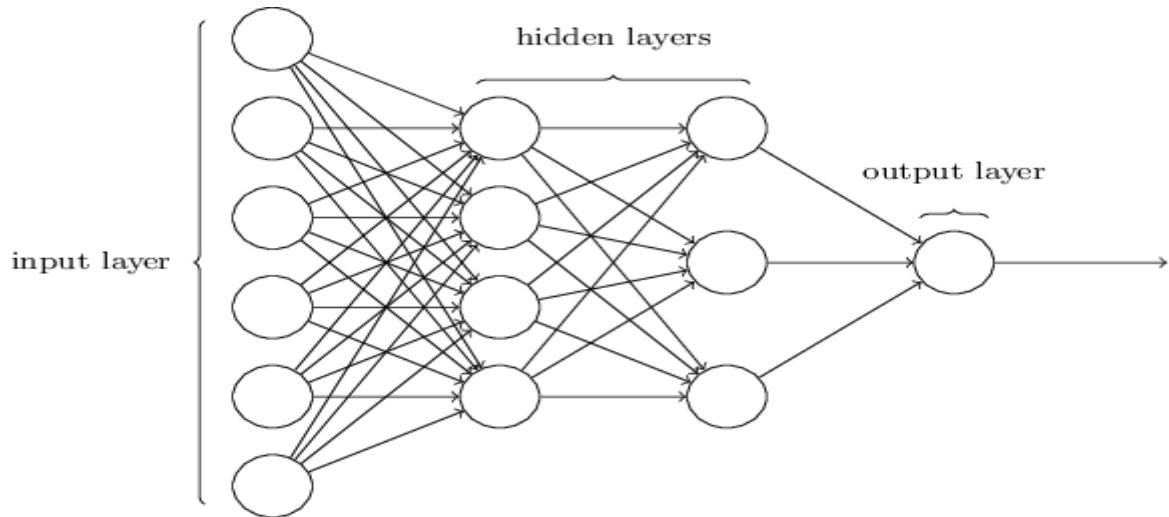

Рис.2. Багатошаровий перцептрон

вхідний– отримує та обробляє зовнішню інформацію, класифікує її, а потім передає на наступний шар;

прихований– аналізує дані передані вхідним шаром, виконує обробку, а потім передає їх на третій шар;

вихідний– надає користувачеві остаточний результат обробки⁴.

Якщо нейрони кожного шару з'єднані з кожним нейроном наступного шару, то утворюється так званий *перцептрон*. Мережа з більш ніж з одним прихованим шаром називається глибокою мережею. На рис.2 приведено зображення багатошарового перцептрона.

Як видно з рисунка зображений перцептрон має два приховані шари і його можна позначити як: 6 - 4 - 3 – 1. Тобто перший шар має 6 нейронів, другий – 4, третій - 3, а четвертий–1.

На рис.3 схематично показана робота нейрона з вхідними та вихідними даними (x_1, x_2), а також ваговими коефіцієнтами w_1 і w_2 , Y -вихідне значення функції нейрона ($f(x_1, x_2)$).

⁴ Що таке нейромережі./ <https://avada-media.ua/services/ispolzovaniye-neyrosetey-v-biznese/>

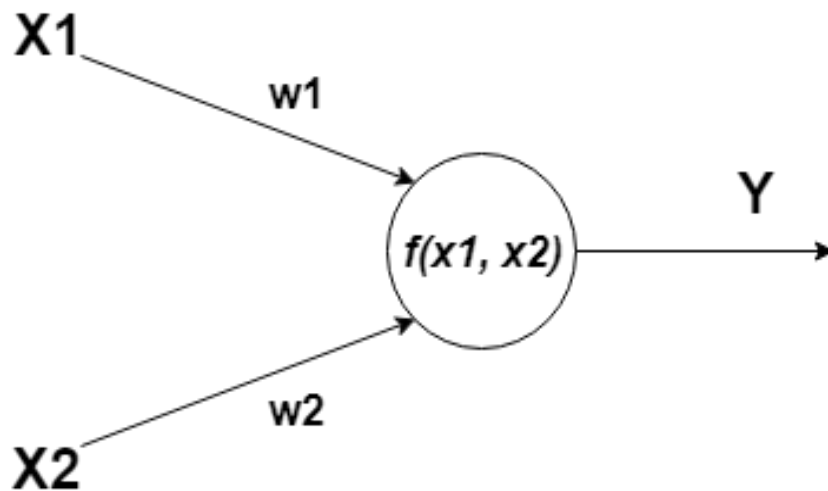

Рис.3. Схематичне зображення роботи нейрона

Як видно з рис.3, вхідних даних у нейрона може бути багато. Для отримання вхідного значення нейрона необхідно кожне значення даних (x_i) помножити на відповідний ваговий коефіцієнт (w_i) і всі добутки додати. Отримана сума буде вхідним значенням для нейрона. Отримане значення пропускаємо через функцію активації ($f(x_i)$) і отримуємо вихідне значення Y . Такі операції необхідно провести з усіма нейронами мережі. Причому, вихідні значення одного шару можуть бути вхідними значеннями для іншого шару.

Виконана робота в такому порядку для всіх нейронів і шарів мережі називається прямим проходом.

Оцінка якості моделі перевіряється оберненим проходом, який виконується для кожного нейрона. Штучні нейронні мережі використовуються при розв'язанні складних математичних задач, при цьому є можливість використання різних методів як прямих, так і гібридних. Складні задачі при допомозі нейронних мереж зводяться до знаходження розв'язків системи лінійних алгебраїчних рівнянь з багатьма невідомими. Для цього, звичайно, необхідно провести дискретизацію області даних. Крім того, нейронні мережі застосовуються в якості універсальної функції апроксиматора. Зокрема, деякі типи сплайнів можуть бути отримані шляхом суперпозицій кусково-лінійних

активаційних функцій, завдяки чому можна отримати розв'язки через підбір коефіцієнтів використаних сплайнів. Використання нейронної мережі має забезпечувати максимально близький до аналітичного розв'язок, точне значення якого одержують шляхом навчання, що проводиться за критерієм мінімізації функції похибки.

Головною перешкодою до застосування нейронних мереж тривалий час були технологічні проблеми, пов'язані з підвищеною складністю обчислень у кожному нейроні. Сучасні створення нейрокомп'ютерів з десятками тисяч нейронів дозволяють здійснювати складні математичні обчислення за рахунок наявності локальної пам'яті. А це дає змогу застосовувати нейромережі для використання ітераційних методів обчислення. В такому випадку є достатнім наявність трьох шарів, кожен з яких відповідає за певний крок ітерації. 1-ий нейронний шар – це обчислення значень, які використовуються на другому нейронному шарі. Тут визначаються умови завершення алгоритму. При виконанні цих умов розв'язком рівняння буде вихідний вектор штучної нейронної мережі. Якщо ці умови не виконуються, то вихідний вектор приєднується до третього шару, де формується нове наближення для вихідного вектора.

Крім того, штучна нейронна мережа є ефективною при застосуванні методів обчислення у паралельних структурах, в яких передбачається наявність елементів обробки даних, об'єднаних каналами зв'язку. І в цьому випадку застосування принципів лояльності і асинхронності визначає критерії ефективності методу. Принцип асинхронності вказує на величину залежності нейрона від інших нейронів при обчислюванні. Якщо обчислення є синхронними, то вони продовжуються тільки при умові одержання конкретних даних у задані моменти часу.

Якщо на практиці неможливо забезпечити виконання цих умов для кожного нейрона, то процес розв'язування задачі є неможливим. Виходом із такої ситуації є введення принципу асинхронності. Цей принцип передбачає

зменшення критичності до „строку давності” даних або до моменту їх одержання. Якщо треба обчислити значення деякої функції в даній точці, то необхідно обчислити значення функції в усіх попередніх точках. Нейронні мережі часто використовуються для розв’язання задач апроксимації та класифікації. А обробка сигналів виконується методом аналізу компонент, що дозволяє знижувати розмірності елементів даних та отримувати сигнали від недоступних джерел інформації шляхом виділення їх з лінійної суміші.

Таким чином, в епоху бурхливого розвитку комп’ютеризації розв’язання найбільш складних задач фізики, математики та економіки стає можливим завдяки використанню нейронних мереж.

МЕДИЧНІ НАУКИ**Плевінскіс Павло**

Доктор медичних наук, КУ «ООБСМЕ»

Дерюгіна Ольга

КУ «ООБСМЕ»

**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ БЕЗПЕКИ
ЛЕГКОВОГО АВТОМОБІЛЯ НА МЕХАНІЗМ УТВОРЕННЯ ТА
МОРФОЛОГІЮ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ У ВОДІЯ ТА ПАСАЖИРІВ**

Питанням травмування водія та пасажирів легкового автомобіля традиційно приділяється велика увага вчених-судових медиків. І це цілком зрозуміло – кількість дорожньо-транспортних подій невинно зростає, і, рік за роком, постійно вдосконалюється сам парк легкових автомобілей. Зокрема, особлива увага конструкторами приділяється розробці пристроїв безпеки, якими обладнується салон легкового автомобіля, з метою запобігти або суттєво знизити наслідки травмування водія та пасажирів в момент ДТП. Відповідно, така тенденція не могла пройти повз вчених-судових медиків: останні, у свою чергу, почали вивчати вплив сучасних засобів безпеки на тіла водія та пасажирів, а також відповідні суміжні питання¹.

Проте, незважаючи на той факт, що дослідження умов травмування водія і пасажирів салону легкового автомобіля в умовах ДТП серйозно розпочато кілька десятиліть тому і результати цієї роботи представлені як в старих, загальновідомих судовим медикам, так і в нових роботах², навіть у нових

¹ Kibayashi K, Shimada R, end Nakao K-I. Fatal traffic accidents and forensic medicine. IATSS Research. 2014;38 (1): 71-6. Doi: 10.1016/j.iatssr.2014.07.002

² Touahmia M. Identification of risk factors influencing road traffic accidents. Eng Technol Appl Sci Res/ 2018;8 (1):2417-21. doi: 10.48084/etasr.1615

джерелах основна увага приділяється загальним питанням травмування водія і пасажирів³ відповідним статистичним дослідженням⁴, і лише частково – алгоритму оптимальної роботи експертів при експертизі потерпілих у випадках травми в салоні автомобіля, а також питань травмування водія в салоні автомобіля при ДТП в зв'язку з особливими обставинами⁵.

Отже, в останні роки картина травмування водія і пасажирів салону легкового автомобіля істотно, часом до невпізнання змінилася. Пов'язано це, перш за все, зі зміною експлуатаційних характеристик сучасного легкового автомобіля. Як вже зазначено вище, у зв'язку з постійним технічним удосконаленням цих автомобілів, пильна увага приділяється і ролі спеціальних заходів, спрямованих на підвищення безпеки осіб, що знаходяться в салоні автомобіля осіб у разі різних дорожньо-транспортних пригод.

Ці заходи полягають у застосуванні особливих технічних рішень в конструкції салону автомобіля, спеціально спрямованих на виключення або зведення до мінімуму ризику травмування водія і пасажирів автомобіля при різних ДТП (зіткнення автомобіля з іншим транспортним засобом, перешкодою, перекиданні автомобіля, тощо).

І, перш ніж охарактеризувати вплив засобів безпеки автомобіля на механізм утворення і морфологію тілесних ушкоджень у водія і пасажирів автомобіля, для правильного розуміння викладеного матеріалу, представляється

³ Chen F, Song M, Ma X. Investigation on the Injury Severity of Drivers in Rear-End Collisions Between Cars Using a Random Parameters Bivariate Ordered Probit Model. *Int J Environ Res Public Health* [Internet]. 2019 Jul [cited 2023 May 14];16(14):2632. Available from: <https://www.mdpi.com/1660-4601/16/14/2632> doi: 10.3390/ijerph16142632

⁴ Стецюк ОІ. Проблемні питання щодо механізму виникнення тілесних ушкоджень при зіткненні пішохода з бічною частиною рухомого автомобіля (тангенційне зіткнення). *Судово-медична експертиза*. 2016;1:67-70. doi: 10.24061/2707-8728.1.2016.13

⁵ Cohen H, Kugel C, May H, Medlej B, Stein D, Sion V, et al. The influence of impact direction and axial loading on the bone fracture pattern. *Forensic Sci Int*. 2017;277:197-206. doi: 10.1016/j.forsciint.2017.05.015

абсолютно необхідним дати хоча б коротку характеристику систем і засобів безпеки легкового автомобіля. Отже, безпека автомобіля умовно розділяється на активну і пасивну.

Під активною безпекою розуміють системи і пристрої автомобіля, які допомагають уникнути зіткнення. Під пасивною безпекою розуміють набір засобів, які дозволяють уникнути або звести до мінімуму ризик травмування водія і пасажирів автомобіля, якщо ДТП все ж сталося.

Цілком зрозуміло, що з судово-медичної точки зору, перш за все, представляють інтерес пристрої та системи пасивної безпеки автомобіля, оскільки вони діють фактично вже в умовах, що відбувається ДТП.

Виходячи з поставленого завдання дослідження, представляється необхідним розділити технічні рішення, спрямовані на забезпечення пасивної безпеки водія і пасажирів легкового автомобіля при ДТП, на 2 великі групи:

1. Застосування спеціальних пристроїв і деталей (підголівників, ременів безпеки, подушок безпеки, травмозахисної рульової колонки).
2. Застосування особливих матеріалів в конструкції салону автомобіля (травмозахисної обшивки салону, скла спеціальної конструкції).

Цілком зрозуміло, що кожне нове технічне рішення, спрямоване на підвищення безпеки водія і пасажирів салону автомобіля, істотно змінює умови травмування зазначених осіб під час ДТП, а значить, змінює і механізм утворення, і морфологію тілесних ушкоджень. Застосування засобів захисту диктує також і необхідність вивчення вельми специфічного питання – чи наявні засоби захисту водія і пасажирів автомобіля самі по собі є травмонебезпечними, і якщо так, то чи призводять вони до утворення у цих осіб характерних тілесних ушкоджень.

Останнє питання є надзвичайно мало дослідженим. Аналіз доступних літературних джерел свідчить про те, що, мабуть, тільки окремі автори спеціально вивчали механізм дії на тіла осіб, що знаходяться в салоні, таких засобів захисту, і то, тільки в найзагальнішому вигляді і тільки щодо ременів і

подушок безпеки. Щодо інших засобів захисту водія та пасажирів автомобіля відповідних досліджень не знайдено.

Виходячи з цього, нами була поставлена мета - дослідити вплив нових засобів захисту водія і пасажирів салону автомобіля на механізм утворення і морфологію тілесних ушкоджень у цих осіб у випадках ДТП, зокрема, встановити, наскільки зазначені засоби захисту самі по собі є травмонебезпечними. Для з'ясування того, як конкретно застосування засобів безпеки впливає на морфологію тілесних ушкоджень у потерпілих, було проаналізовано 247 випадків травми у салоні водія і пасажирів легкових автомобілів (без летального результату) за архівними матеріалами Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи.

Встановлено, що 151 випадок стосувався автомобілів, обладнаних виключно старими (традиційними) засобами захисту (у 47 випадках постраждали водії, у 104 випадках – пасажири), за фактами 112 ДТП. 196 випадків стосувалися автомобілів, обладнаних усіма сучасними засобами захисту (за винятком активних підголівників і кронштейнів педального вузла). У цих випадках 89 постраждалих - водії, у 107 випадках були пасажири (за фактами 121 ДТП).

Всі зазначені випадки розподілялися за механізмом утворення тілесних ушкоджень. Розглянемо, утворення яких конкретно тілесних ушкоджень дозволяє запобігти використанню тих чи інших засобів захисту, і, навпаки, до утворення яких ушкоджень самі ці засоби захисту можуть привести. При цьому, слід особливо зауважити, що в рамках проведеного дослідження механізм ударно-інерційних переміщень тіл в салоні автомобіля ретельно аналізувався, при цьому встановлювалося, якою конкретно деталлю або частиною салону причинялось те чи інше ушкодження.

Вищевикладене дозволяє дійти висновку, що як старі, так і сучасні засоби захисту водія і пасажирів салону запобігають утворенню тяжких ушкоджень у водія і пасажирів. При цьому, найбільш ефективними є нові засоби захисту, і перш за все, подушки безпеки. Слід зазначити, що й самі по собі засоби захисту

до певної міри мають травмонебезпечні властивості, перш за все, старі. Це в основному стосується ременів безпеки старої конструкції, які за певних умов здатні викликати утворення як переломів ребер, так і небезпечних для життя ушкоджень внутрішніх органів.

Серед нових засобів захисту найбільш небезпечними є подушки безпеки; запобігаючи утворенню тяжких ушкоджень, вони, тим не менше, можуть привести до переломів кісток лицевого скелета, і, хоча і в поодиноких випадках, до розвитку небезпечного для життя стану – механічної асфіксії.

До серйозних ушкоджень, аж до переломів, може привести і травмобезпечна колонка керма.

Найбільш неоднозначною є дія на тіло травмозахисної обшивки салону. Практика показує, що при відносно незначній інтенсивності ударно-інерційних переміщень тіл в салоні автомобіля вона відіграє значну роль, запобігаючи утворенню черепно-мозкових травм і переломів кісток скелета. Однак при значних ударно-інерційних переміщеннях (наприклад, під час зіткнення транспортних засобів на високих – понад 60 км/год швидкостях руху) така обшивка фактично втрачає свою роль, і не запобігає утворенню будь-яких важких ушкоджень.

Решта засобів захисту не призводять до утворення тяжких ушкоджень; їх дія викликає утворення синців, саден, поверхневих ран.

Отже, все вищевикладене дозволяє зробити певні висновки про вплив засобів захисту на морфологію утворення тілесних ушкоджень:

1. Ті засоби захисту водія і пасажирів в салоні автомобіля, що застосовувалися раніше і застосовувані в даний час, у випадках ДТП дозволяють суттєво знизити ризик утворення тяжких, у тому числі і смертельних тілесних ушкоджень.

2. З іншого боку, самі ці засоби безпеки практично всі мають здатність завдавати різні тілесні ушкодження у водіїв і пасажирів легкового автомобіля; це стосується не тільки старих, але і нових засобів захисту.

3. Нові (сучасні) засоби захисту, на відміну від традиційних, забезпечують більшу травмобезпечність водія і пасажирів в салоні автомобіля, що видно, при порівнянні дії ременів безпеки старої і нової конструкцій.

4. В нашій практиці не зустрілося випадків травмування водія і пасажирів у салонах автомобілів, обладнаних особливим (що ламається) кронштейном педального вузла і активним підголівником; тому оцінити вплив цих засобів захисту на нашому матеріалі не представилося можливим. Зазначене питання, без сумніву, є перспективним для подальших досліджень.

Мусієнко Олена

кандидат біологічних наук, доцент

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
м. Львів

Волошин Олена

кандидат педагогічних наук, доцент

Дрогобицький державний педагогічний
університет імені І. Франка,
м. Дрогобич

**РОЛЬ ТЕРАПЕВТИЧНОЇ ВПРАВИ ХАТХА-ЙОГИ (СУПТА ВІРАСАНА)
ДЛЯ АКТИВАЦІЇ РЕФЛЕКСОГЕННИХ ЗОН ТІЛА ЛЮДИНИ**

Ділянки підвищеної електропровідності (ЕП) у тілі людини об'єднують у т.з. меридіани. Механізми акупунктури залишаються погано вивченими, але вважають, що вимірявши електропровідність у різних меридіанах тіла людини можна отримати дані про енергії меридіана. Акупунктурні методи є неінвазивними, тому їх часто використовують для стимулювання точок акупунктури на меридіанах (тепло, електрика, магніти і лазери).

Глибоке вивчення різних методів акупунктурної діагностики дало змогу нам обрати як найбільш інформативний для своїх досліджень метод Ryodoraku, розроблений японським вченим Й. Накатані в 1950 році. Згідно даних літератури, усі біологічно активні точки тіла знаходяться у меридіанах, кожен з яких несе інформацію про функціональний стан певного внутрішнього органа. Акупунктурні меридіани містять канали, які з'єднують поверхню тіла з внутрішніми органами. Дванадцять первинних меридіанів розташовані в тілі симетрично з обох боків. Лівий і правий меридіани впливають один на одного

через взаємопов'язані меридіанні канали¹. Традиційна китайська медицина детально описала нормальні фізіологічні функції, патологічні стани, передачу органів чуття та можливі механізми хвороб. Механізми акупунктури залишаються недостатньо вивченими і потребують подальшого вивчення науковими методами для вивчення природи меридіанних ліній та точок акупунктури. Передбачається, що вимірювання електропровідності на різних меридіанах може дати показники їх «енергії». На кожному меридіані розташована велика кількість реактивних електропроникних точок (наприклад, на меридіані сечового міхура їх 67) і вимірювання електропровідності з кожної з них є дуже трудомістким процесом. Й. Накатані запропонував проводити вимірювання тільки в репрезентативних точках, середнє значення електропровідності в яких відповідає середньому значенню електропровідності всього меридіана. За показниками величини електричного струму в репрезентативних точках роблять висновок про функціональний стан того чи іншого органа порівняно з фізіологічною нормою, тобто методика є інформативною в діагностиці захворювань².

Визначити засобами акупунктурної діагностики за методикою Й. Накатані вплив виконання фізичної вправи на організм на прикладі статичної вправи, яка виконується подібно до Супта Вірасани (поза Героя лежачи з Хатха-Йоги). Ми обрали цю вправу з причини її популярності, статичного виконання і зручності дослідження. Ми припустили, що використання даної методики можливе не тільки для діагностики захворювань, а й для визначення впливу фізичних вправ на ті чи інші органи і системи організму, якщо проводити вимірювання до

¹ Wang C.N. (2002). The development of new Ryodoraku neurometric patterns / Wang C.N., Weng C.S., Hu W.C., Chang Y.H., Lin J.G. // Journal of Medical and Biological Engineering. N. 22. P. 99–106.

² Yeh, ML, Chen HH, Lin I.H. (2004) Contemporary Meridians and Acupoints in Practice. Taipei, Taiwan: Farseeing publications. 120 p

виконання асани, під час її утримання і після відпочинку від її виконання.

Проведення пробних досліджень підтвердило нашу гіпотезу про доцільність використання методики Ryodoraku як методики термінової інформації для визначення впливу фізичних вправ на організм людини.

Завданнями дослідження були:

1. Дослідити зміни електричної провідності репрезентативних точок організму людини до, під час та після виконання вправи Супта Вірасана.
2. Обґрунтувати можливість використання даної методики дослідження для визначення впливу фізичних вправ на організм людини.

Методами дослідження виступали аналіз та узагальнення спеціальної літератури з проблематики акупунктурної діагностики; методика дослідження Ryodoraku за Й. Накатані³ за допомогою приладу, аналогічного описаному в літературі (рис. 1).

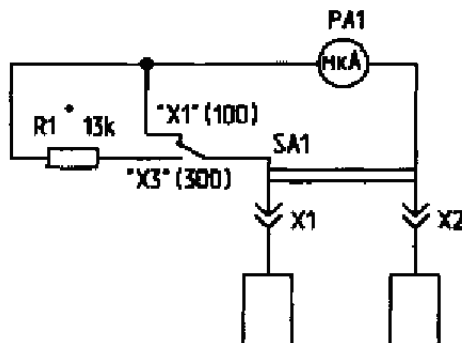

Рис. 1. Схема приладу для вимірювання електричної активності в репрезентативних точках меридіанів тіла людини

Дослідження проводили вимірюванням електричного струму в репрезентативних біологічно активних точках дванадцяти головних меридіанів: легенів (P), перикарда (MC), серця (C), лімфатичної та імунної систем (TR), тонкого (IG) і товстого (GI) кишківників, селезінки та підшлункової залози (RP), печінки (F), нирок (R), сечового (V) і жовчного (VB) міхурів та шлунка (E) з

³ Nakatani, Y. (1956) Skin electric resistance and Ryodoraku. Journal of Autonomic Nerve. 6, article 52. 160 - 184.

метою визначення можливості вивчення впливу фізичних вправ на організм методами акупунктурної діагностики.

В дослідженнях взяли участь десять студенток ДДПУ ім. І. Франка 18-20 років, які володіли досконалою технікою виконання статичних вправ Хатха-Йоги і практикували їх не менше одного року. Вправу Супта Вірасана усі студентки виконували технічно вірно.

Під час проведення досліджень впливу виконання статичної вправи Супта Вірасана (рис. 2) на організм людини утримання пози тривало 10 хв, відпочинок після її виконання – 6 хв. Відпочинок відбувався лежачи на спині з максимальним розслабленням усіх м'язів (мертва поза Хатха-Йоги або Шавасана). Вправу виконували під час занять фізичним вихованням під керівництвом викладачів кафедри фізичного виховання за нашою програмою.

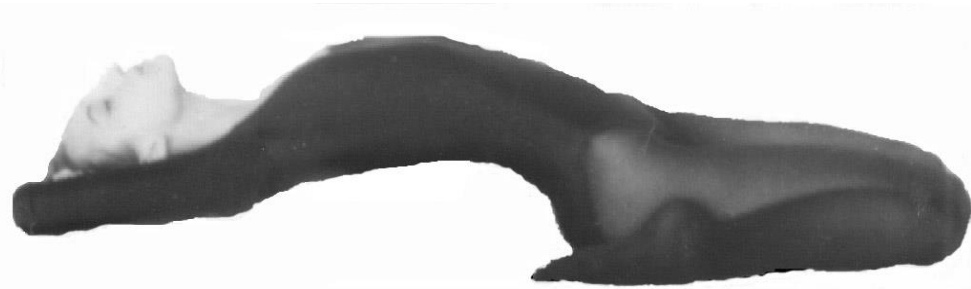

Рис. 2. Супта Вірасана (поза Героя лежачи)

У табл. 1 подано результати акупунктурної діагностики у 12 головних меридіанах, за якими аналізували вплив Супта Вірасани на внутрішні органи та системи організму.

Таблиця 1.

Динаміка показників акупунктурної діагностики (мкА) до, під час та після виконання Супта Вірасани

Но ме р	Показники	До виконання		Під час виконання			Після виконання			
		X	m	X	m	P ₁	X	m	P ₂	P ₃
1	P	4,6	0,26	6,05	0,25	<0,001	6,7	0,33	<0,05	<0,01
2	Mc	4,1	0,26	4,65	0,26	<0,01	3,85	0,30	<0,05	>0,05
3	C	3,6	0,43	4,9	0,41	<0,01	3,35	0,47	<0,01	>0,05
4	IG	3,0	0,51	3,75	0,54	<0,01	4,5	0,51	<0,01	<0,001
5	TR	3,7	0,27	4,15	0,26	<0,05	4,95	0,26	<0,05	<0,01
6	GI	3,9	0,36	4,55	0,33	<0,01	5,15	0,30	<0,01	<0,01
7	RP	4,6	0,26	4,0	0,25	<0,01	5,55	0,23	<0,01	<0,01
8	F	3,5	0,31	3,9	0,38	>0,05	6,7	0,27	<0,001	<0,001
9	R	4,0	0,31	4,95	0,18	<0,01	4,9	0,15	>0,05	<0,05
10	V	4,0	0,12	5,35	0,17	<0,01	6,7	0,26	<0,01	<0,001
11	VB	4,6	0,26	5,75	0,24	<0,01	7,65	0,17	<0,01	<0,001
12	E	3,5	0,32	3,55	0,30	>0,05	5,1	0,34	<0,01	<0,001

Примітки: P₁ – достовірність розбіжностей між показниками до виконання і під час виконання пози; P₂ – достовірність розбіжностей між показниками під час виконання пози і після її виконання; P₃ – достовірність розбіжностей до виконання пози і після її виконання.

Графічно результати зміни електропровідності репрезентативних точок меридіанів представлені на рис. 3.

Показники ЕП у меридіані Р достовірно зростають на $1,45 \pm 0,1$ мкА ($P < 0,001$) під час утримання пози, після її виконання збільшуються ще на $0,65 \pm 0,12$ мкА ($P < 0,05$). Порівняно з вихідним рівнем, ЕП зростає на 45,6% ($P < 0,01$), що засвідчує активізування функцій органів дихання.

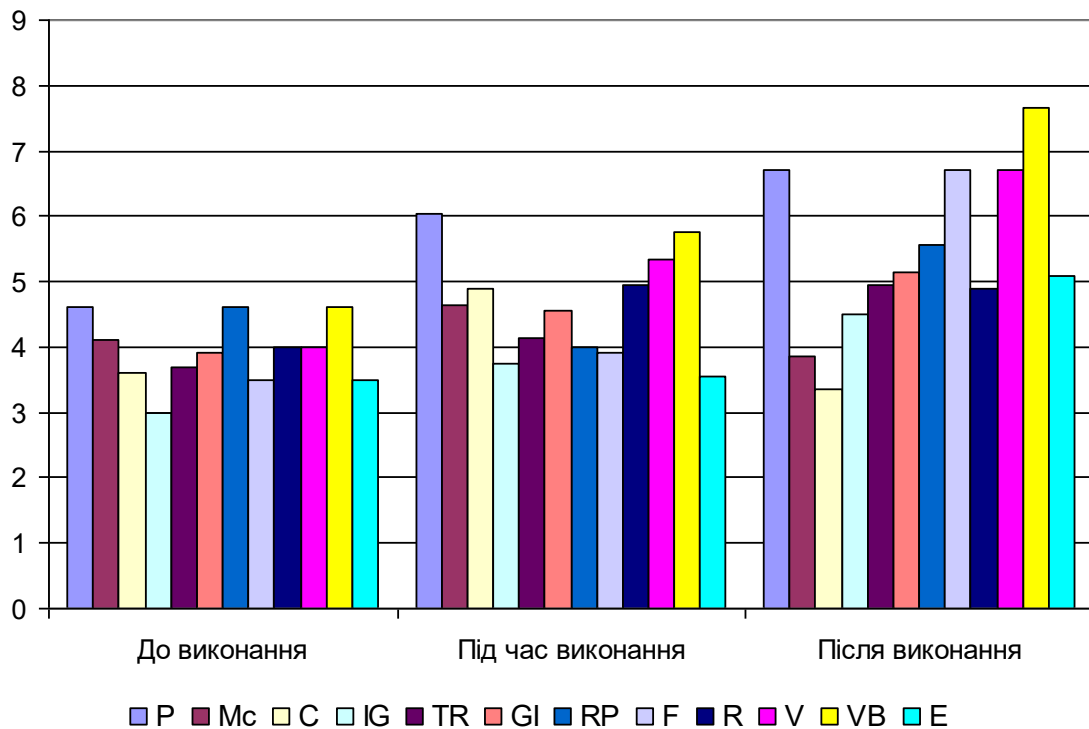

Рис. 3. Діаграма показників акупунктурної діагностики (Е, мкА) до, під час та після виконання вправи Супта Вірасана

Умовні позначення: меридіани легенів (P), перикарда (Mc), серця (C), лімфатичної та імунної систем (TR), тонкого (IG) і товстого (GI) кишківників, селезінки та підшлункової залози (RP), печінки (F), нирок (R), сечового (V) і жовчного (VB) міхурів та шлунка (E).

У меридіанах Mc і C показники ЕП зростають під час виконання пози ($P < 0,01$), однак після виконання значно зменшуються і не досягають вихідного рівня, відповідно, на 6,1% та 7,0%. Розбіжності між вихідними та кінцевими результатами недостовірні ($P > 0,05$).

У меридіанах IG та GI показники ЕП достовірно зростають і під час виконання пози, і після її виконання ($P < 0,01$). Порівняно з вихідним рівнем кінцеві результати збільшуються у меридіані IG на 50,0% ($P < 0,001$), а у меридіані GI – на 32,0% ($P < 0,01$).

У меридіані E показники ЕП залишаються практично без змін під час виконання пози, але після її виконання достовірно зростають і перевищують

вихідний рівень на 45,7% ($P < 0,001$). Отже, зростання ЕП у меридіанах IG, GI та E свідчить про активізування функцій органів травлення.

У меридіані TR показники ЕП збільшуються під час виконання асани на 12,2% ($P < 0,05$), після її виконання ще на 19,3% ($P < 0,05$), що загалом становить приріст показників ЕП на 33,8% ($P < 0,01$) та характеризує посилення функцій лімфатичної та імунної систем.

Показники ЕП у меридіані RP дещо зменшуються під час виконання пози, після виконання достовірно зростають і перевищують вихідний рівень на 20,6% ($P < 0,01$), що свідчить про активізування селезінки та підшлункової залози.

У меридіані F під час виконання вправи ЕП збільшується на $0,4 \pm 1,5$ мкА, проте розбіжності між показниками недостовірні ($P > 0,05$), а після утримання пози його показники значно зростають і перевищують вихідний рівень на 91,4% ($P < 0,001$), констатуючи активізування функцій печінки.

У меридіані R показники ЕП достовірно зростають під час виконання пози, після її виконання залишаються без змін, тобто ЕП після виконання пози перевищує вихідний рівень на 22,5–23,7% ($P < 0,05$), що свідчить про стимулювання функції нирок.

У меридіані V відбувається поступове зростання ЕП: під час виконання пози на $1,35 \pm 0,08$ мкА ($P < 0,001$), після виконання ще на $1,35 \pm 0,1$ мкА ($P < 0,01$). Загальний приріст показників ЕП становить 67,5% ($P < 0,001$) і засвідчує посилення функцій сечового міхура.

Аналогічне зростання ЕП зафіксоване у меридіані VB. Показники ЕП після виконання асани перевищують початкові дані на 66,3% ($P < 0,001$), що свідчить про значне активізування діяльності жовчного міхура.

Отже, аналіз результатів дослідження засвідчив, що виконання Супта Вірасани послаблює функції серцево-судинної системи, сприяючи її відпочинку. Активізує функції органів дихання, лімфатичної та імунної систем, селезінки і підшлункової та щитоподібної залоз, печінки, нирок, наднирників, сечового та жовчного міхурів, статевих залоз та всіх органів травлення. Як видно з аналізу

результатів дослідження, дія Супта Вірасани на організм дуже значна. У літературі дію цієї асани на внутрішні органи характеризують обмежено. Насамперед вказують на стимуляцію органів травлення, що підтвердили наші дослідження⁴. Окрім того, деякі автори рекомендують виконувати асани при варикозному розширенні вен, чого ми не змогли визначити при наявних методах досліджень.

Крім того, ми встановили, що асана пригнічує діяльність тонкого кишечника та підшлункової залози, тобто сприяє сповільненню їхньої діяльності, про що в літературі відомостей немає.

На нашу думку, вплив виконання вправи Супта Вірасани пов'язаний зі зміною положень паренхіматозних органів внаслідок вигину тулуба, стисканням ший та органів черевної порожнини, зміною кровоплину у них, а також зміною загального вісцерального кровообігу внаслідок підвищення внутрішньочеревного тиску, що підтверджується даними авторів⁵.

Під час виконання Супта Вірасани відбувається перетискання кровоносних судин на рівні передньої поверхні ший, задньої поверхні нижньої кінцівки, в результаті чого кровоплин у ший сповільнюється. Натомість відбувається сповільнення кровообігу плечового поясу, тазу, грудної і черевної порожнини. Зазнає змін також газообмін внаслідок сповільнення дихання. Це й змінює функціонування окремих органів: сповільнює функцію сечового міхура, підшлункової залози; активізує роботу печінки. Дана методика досліджень впливу фізичних вправ на організм людини не є інвазивною, не створює дискомфорту для обстежуваної людини, дозволяє одразу отримувати показники з репрезентативних точок тіла. Таким чином, можна рекомендувати використання даної методики для дослідження впливу різних фізичних вправ (в

⁴ Liu, CZ, Chang, YH. (2003) Channel medicine and meridian doctrine. Journal of Chinese Medical Association of Acupuncture. 6. 5–18.

⁵ Nakatani, Y. (1972) A Guide for Application of Ryodoraku Autonomous Nerve Regulatory Therapy. Alhambra, Spain: Chan's Books and Products. 145 p.

тому числі і динамічних) на організм людини у різних вікових групах (від дитячого до старечого віку) з метою створення глибшого уявлення про вплив фізичних вправ на організм ⁶.

Отже, використання методів акупунктурної діагностики під час дослідження впливу терапевтичної вправи на організм дозволило нам виявити, що дана статична вправа (Супта Вірасана) впливає на електропровідність репрезентативних точок меридіанів тіла людини. Вона активізує функції органів травлення, дихання, лімфатичної та імунної систем, селезінки і підшлункової та щитоподібної залоз, печінки, нирок, наднирників, сечового та жовчного міхурів, статевих залоз, також сповільнює кровообіг. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні методів акупунктурної діагностики, які впливають через різні терапевтичні (особливо, статичні) вправи на організм людини. Ці методи дозволять дослідити вплив більшості асан Хатха-Йоги на електропровідність основних меридіанів тіла осіб різних вікових груп ⁷. Крім того, є перспектива вивчення різних терапевтичних вправ методами акупунктурної діагностики у поєднанні із загальноприйнятими методиками.

⁶ Roberts, DN., Shealy, CN., Tiller, WA. Are there electrical devices that can measure the body energy state change to an acupuncture treatment Part 1, Meridian Stress Assessment (MSA-21J) <http://journals.sfu.ca/seemj/index.php/seemj/article/view/351/313> .

⁷ Schorrenderger C.C. (1984). Therapie mit Akupunktur / C.C. Schorrenderger. Stuttgart: Hippokrates Verlag, Bd. 1. 352 s.

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ НАУКИ

Олена Власюк

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри образотворчого та декоративно-

прикладного мистецтва

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID iD: 0000-0003-4454-8433

КУЛЬТУРА МИРУ ЧЕРЕЗ МИСТЕЦТВО: ТВОРЧІ ІНІЦІАТИВИ

У сучасному глобалізованому світі, де конфлікти, соціальна нерівність та екологічні кризи залишаються серйозними викликами, мистецтво виступає потужним засобом комунікації, порозуміння та єдності. Воно здатне трансформувати суспільні погляди та впливати на особистісне сприйняття миру, формуючи культуру толерантності, поваги до різноманітності й спільної відповідальності за планету.

Тема дослідження також узгоджується з Цілями сталого розвитку ООН, зокрема «Мир, справедливість та ефективні інституції» (Ціль 16) і «Зменшення нерівності» (Ціль 10). Творчі ініціативи мають великий потенціал для просування ідей миру, сталого розвитку та екологічної відповідальності через мистецькі проекти. Крім того, такі ініціативи підвищують обізнаність громадськості, залучають різні соціальні групи та допомагають подолати бар'єри, пов'язані з етнічною, релігійною та культурною різноманітністю.

Дослідження ролі мистецтва у формуванні культури миру також важливе з погляду інноваційних підходів у миротворчій діяльності та освіти, які спрямовані на розвиток критичного мислення, емоційної компетентності

та соціальної активності, що необхідні для побудови справедливого й мирного суспільства.

В умовах останніх подій в Україні та світі зростає інтерес до теми мистецтва спротиву, що привертає увагу дослідників до вивчення цих взаємозв'язків. Однією з важливих робіт у цій сфері є книга «Війна та мистецтво: візуальна історія сучасних конфліктів» під редакцією Джоанни Бурк, опублікована у 2020 році [Bourke, 2020]. Крім того, з'явилася значна кількість статей на цю тему, серед яких стаття Пітера Шельдаля «Мистецтво під час війни» [Schjeldahl, 2022], а також дослідження Івана Чернічка, Ольги Балашової та інших науковців з України та світу. На тлі поточних подій в Україні кількість публікацій з даної теми значно зростає¹.

Мистецтво є універсальною мовою, яка дозволяє людям різних культур знаходити спільне. Воно сприяє створенню атмосфери довіри і взаєморозуміння, що є основою для побудови тривалого миру. У наш час цифрових комунікацій творчі ініціативи можуть охоплювати широку аудиторію, впливаючи на формування глобальної свідомості про мир. Мистецтво в поєднанні з новими технологіями дозволяє залучати молодь і створювати інноваційні проекти на перетині культури, мистецтва та соціальної активності.

Аналізуючи креативні ініціативи, що впливають на миротворчі процеси, дане дослідження висвітлює, як мистецтво може слугувати засобом комунікації, що об'єднує різні соціальні групи та сприяє порозумінню в умовах глобальних викликів. Нашою метою стало визначення ролі мистецтва у формуванні культури миру та дослідження впливу творчих ініціатив на реалізацію цілей сталого розвитку, зокрема в аспектах соціальної єдності,

¹ Левицька, О. (2022). Життя як драма: візії Євгена Лисика. URL: <https://zbruc.eu/node/110800https://www.newyorker.com/magazine/2022/03/21/art-in-a-time-of-war>

порозуміння та миротворчої діяльності. Дослідження також демонструє, як творчі проекти здатні підтримувати цілі сталого розвитку, допомагаючи досягти таких завдань, як зменшення нерівності, миротворчість, культурна взаємоповага та стійкість суспільства.

Мистецтво відіграє важливу роль у суспільстві, сприяючи не тільки естетичному розвитку, але й формуванню соціальних цінностей, культурного обміну та мирного співіснування. У контексті Цілей сталого розвитку (ЦСР), прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, значна увага приділяється підтримці миру, справедливості та сильних інституцій (ЦСР 16), а також взаємодії різних сфер суспільного життя з метою сприяння стійкому розвитку людства. Мистецтво як засіб комунікації та культурного вираження стає потужним інструментом для просування культури миру, врегулювання конфліктів та розбудови взаєморозуміння між народами.

Мистецтво завжди було відображенням реальності та засобом для переосмислення досвіду людства. Воно здатне зображувати складні емоції та стани, такі як біль війни, втрати, але й водночас надію на краще майбутнє. Мистецтво формує нові наративи, які можуть впливати на суспільні настрої та ставлення до таких явищ, як конфлікти, насильство та мирне співіснування. Антивоєнні плакати, музика, фільми та театральні постановки підкреслюють важливість миру та гармонії у суспільстві. Прикладом можуть бути твори Пабло Пікассо (особливо його знаменита "Герніка"), що зображає жахіття війни та закликає до мирного врегулювання конфліктів. Мистецтво Пікассо стало символом антивоєнного руху, впливаючи на думки та світогляд багатьох поколінь.²

² Чернічкін, І. (2022). "Це мрія тепер – просто побачитись, просто жити". Українські художники показують своє мистецтво про війну. URL: <https://zaborona.com/ukrayinski-hudozhnyky-pokazuyut-svoeye-mystecztvopro-vijnu/> Bourke, J. (2020). War and Art: A Visual History of Modern Conflict. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/distributed/W/bo27432765.html>

Сучасні митці беруть активну участь у розбудові миру через міжнародні проекти, які сприяють діалогу між культурами. Наприклад, музичні фестивалі миру або арт-резиденції для художників із зон конфлікту створюють простір для спілкування, комунікації та обміну досвідом між різними націями та етнічними групами. Термін «мистецькі комунікації» ми вживаємо у множині, маючи на увазі комплекс комунікативних і арт-терапевтичних технік, які забезпечують передачу інформації через різні види мистецтва. Оскільки мистецький проект – це простір масової комунікації та зв'язків, постійно виникають нові форми та типи мистецької комунікації, а інструментом вимірювання легкості їх існування є їх потреба в суспільстві, особливо під час війни. Ми розуміємо, що мистецтво є важливим інструментом для відновлення психічного здоров'я, а його основними компонентами є: емоційне вираження, соціальна підтримка, вираження креативності та особистих внутрішніх ресурсів. Духовна екосистема – це спеціально організоване середовище, засноване на взаємозв'язку мистецтва як засобу вираження емоцій, переживань і психічного здоров'я через творчість, різні практики та взаємодію з іншими митцями, які поділяють подібні цінності та інтереси. Творчі ініціативи мають величезний потенціал у забезпеченні духовної екосистеми через мистецькі проекти, що сприяють поширенню ідей миру, сталого розвитку та екологічної відповідальності.

Однією з таких ініціатив є міжнародний проект «Artists for Peace», який об'єднує художників із різних країн для створення спільних робіт, спрямованих на привернення уваги до проблем миру та війни. Такі проекти сприяють діалогу та співпраці на міжнародному рівні, використовуючи мову мистецтва для зміцнення культурних зв'язків. Для досягнення своїх цілей учасники проекту створюють мистецькі роботи та організують виставки та різноманітні заходи. Організація спонсорує зустрічі, конференції та збори, які надають можливість вшанувати членів мистецької спільноти, демонструючи їхні досягнення. «Artists for Peace» підтримує сильну

присутність у засобах масової інформації, публікуючи документи, статті та статті на теми, прямо чи опосередковано пов'язані з фундаментальною соціальною проблемою миру³.

Польсько-українське об'єднання «Український дім» в Перемишлі – це громадська організація української меншини в Польщі, яка підтримує польсько-український діалог та розвиток громадянського суспільства та є однією з ініціатив у контексті Цілей сталого розвитку ООН. Основними цілями організації є захист і розвиток національно-культурної ідентичності української громади в Польщі та розвиток добросусідських відносин і співпраці між Польщею та Україною. Упродовж багатьох років товариство активно діяло у сфері культурної, освітньої та громадської діяльності, зміцнюючи польсько-українські стосунки. Сьогодні метою проекту є підтримка українських художників, скульпторів, майстрів прикладного мистецтва та інших митців у роки війни. Митці, які беруть участь у творчій резиденції, мають можливість створювати мистецтво опору, яке піднімає антивоєнні теми, а також теми миру та справедливості. Він безпосередньо сприяє досягненню Цілей сталого розвитку шляхом підвищення обізнаності, формування громадської думки та підтримки соціальних перетворень. Зокрема, ціль 16, яка зосереджена на підтримці миру, справедливості та міцних інституцій, отримала потужну підтримку від митців, які своїми роботами привертають увагу до таких тем, як права людини, мирне вирішення конфліктів і соціальна справедливість. Крім того, мистецтво можна інтегрувати в програми, пов'язані з іншими ЦСР, такими як ЦСР 10 (зменшення нерівності) і ЦСР 5 (гендерна рівність). Він допомагає змінити негативні соціальні наративи, пропагуючи рівність, інтеграцію та

³ Schjeldahl, P. (2022). Art in a Time of War. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2022/03/21/art-in-a-time-of-war>
<https://zaborona.com/ukrayinski-hudozhnyky-pokazuyut-svoeye-mystecztvopro-vijnu/>

толерантність. Одним із яскравих прикладів є проект «The Art of Peace», який проходить у різних країнах світу та дає можливість художникам, фотографам та музикантам із зон конфлікту представити свої роботи, що відображають їхній досвід війни та пошуків. Проект не лише звертає увагу на необхідність вирішення збройних конфліктів, але й підтримує постраждалих від війни.

Кінофестиваль «Peace Film Fest» (за мир). відбувається щорічно та представляє фільми, присвячені темам миру, прав людини та соціальної справедливості. Проект не лише привертає увагу до необхідності вирішення збройних конфліктів, а й надає підтримку жертвам війни. Завдяки таким заходам, глядачі мають можливість зануритися в реальність інших країн та культур, розвиваючи емпатію та розуміння.

Дослідження культури миру через мистецтво довело значущу роль мистецтва як засобу формування культури миру та досягнення цілей сталого розвитку. Творчі ініціативи сприяють налагодженню комунікації між різними соціальними групами, заохочують до взаєморозуміння, терпимості та мирного співіснування, особливо в контексті культурної та етнічної різноманітності. Аналіз практичних кейсів підтвердив, що мистецькі проекти можуть бути ефективним інструментом впливу на суспільну свідомість, сприяючи миротворчій діяльності та соціальній згуртованості.

Зокрема, дослідження показало, що через творчість можна доносити ідеї рівності, соціальної справедливості, екологічної відповідальності та сталого розвитку, що відповідає Цілям ООН. Це підкреслює необхідність ширшого залучення мистецьких проектів у процеси соціального розвитку, освіти та миротворчої діяльності, особливо у громадах, де відсутнє порозуміння або спостерігається соціальна напруга.

Таким чином, дослідження обґрунтувало важливість підтримки та впровадження творчих ініціатив, орієнтованих на культуру миру, у різних сферах життя суспільства. Це сприятиме формуванню стійкої, інклюзивної та

мирної культури, що відповідає викликам сучасного світу та забезпечує сталий розвиток

Barabash Viktoriia

Lecturer at the Department of Design

Zaporizhzhia National University

Ukraine

GENERATIVE ART BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A NEW STAGE IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL DESIGN

With the development of computer technology and the need to automate creative processes, the concept of artificial intelligence has emerged, which has become the basis for a new trend in digital design - generative art. At the same time, the issue of copyright protection, ethical use of technology, and the role of the artist in the process of creating works of generative art has arisen. Since 2022, the popular online platform ArtStation has updated its policy by introducing a special tag “NoAI”¹ that allows artists to mark their works as undesirable for use in artificial intelligence datasets. This step was a response to community concerns about the use of their works in training generative models without the consent of the authors (*Illustration 1*).

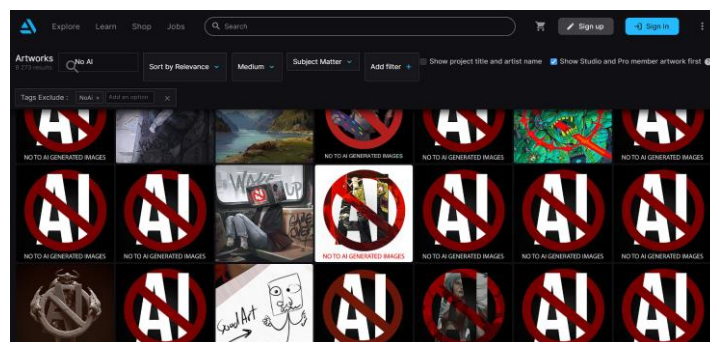

Illustration 1. ArtStation "NoAI" tag

¹ ArtStation. (2022, December 13). Introducing the "NoAI" tag. ArtStation Magazine.

The NoAI tag is designed to protect artists' works and promote more ethical use of content on the platform. In January 2023, ArtStation announced a new update that includes the introduction of AI-filters². This innovation allows users to filter content created with the help of artificial intelligence to make it easier to separate machine-generated results from traditional artworks. Artificial intelligence as an innovation and a challenge for the contemporary artist. The growing popularity of virtual YouTube in the media space has led to the emergence of a new format of creative expression, where the emphasis on privacy and individuality stimulates the development of new means of online communication through virtual avatars. Platforms such as Krikey³ and Live3D⁴, Animaze⁵, VRChat⁶ are actively implementing artificial intelligence technologies to create digital characters and virtual worlds, providing a wide range of designs and implementing their interactivity through animation (*Illustration 2*).

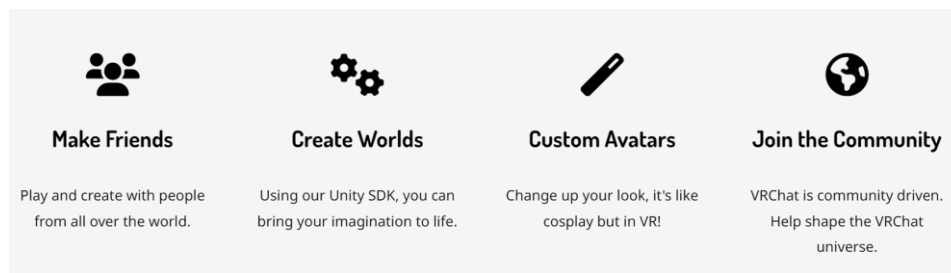

Illustration 2. VRChat features

Companies like: Nijisanji, Hololive, First Stage Production, and Vshojo, which are mainly focused in East Asia, have become key leaders in the virtual YouTube industry, offering a wide range of Live2D⁷ virtual YouTubers (VTubers⁸) that entertain audiences, stream and interact with fans through streaming platforms such as YouTube,

² ArtStation. (2023, January 12). Introducing AI filters for ArtStation. ArtStation Magazine.

³ Krikey. (n.d.). Krikey: AI-powered interactive entertainment.

⁴ Live3D. (n.d.). Live3D - #1 VTuber software suite.

⁵ Animaze. (n.d.). Animaze: Your virtual avatar.

⁶ VRChat. (n.d.). VRChat: The metaverse platform.

⁷ Live2D. (n.d.). Live2D official website.

⁸ Nijisanji. (n.d.). Talents. Nijisanji.

Twitch, and Billi Billi. The design and animation of virtual avatars is the subject of work by both professional designers and artists, as well as amateurs. In parallel to authentic conceptual design, generative concept art is developing, which is actively opposed by artistic communities due to the lower artistic value compared to other authors, fraud, and copyright infringement (*Illustration 3*).

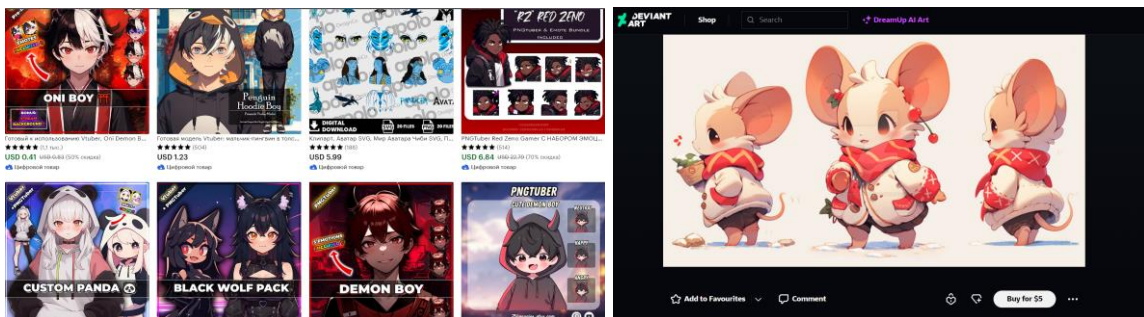
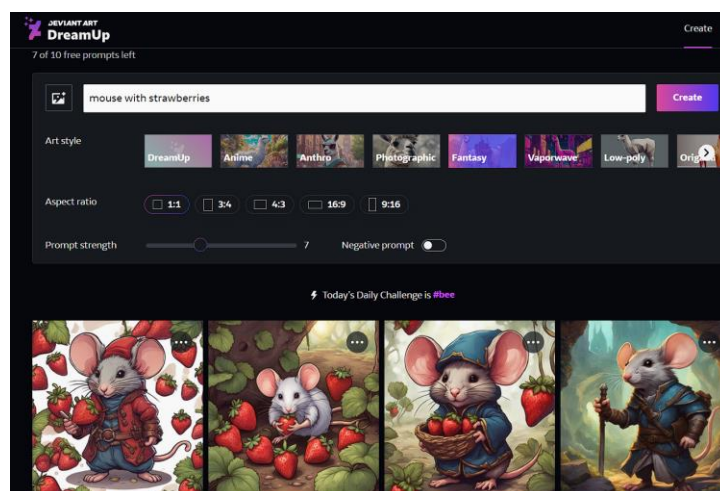

Illustration 3. Etsy⁹ — PNG avatar, DeviantArt — adoptable character

Machine learning in the context of content generation is based on the use of large amounts of data to train algorithms. This data can include images, texts, or other materials that allow artificial intelligence to learn from them, improving its predictions to create new works (*Illustration 4*).

⁹ Etsy. (n.d.). Search results for "PNG avatar". Retrieved November 19, 2024.

Illustration 4. DeviantArt DreamUp¹⁰

This approach allows AI to generate works that resemble the stylistic features of existing artworks, including those in the anime style. According to the search query #animegirl in Pixiv with a search option that allows displaying works created with the help of artificial intelligence, more than 80% of the presented materials are the result of AI generation. This reflects the growing role of artificial intelligence technologies in the creation of artistic works on creative platforms (*Illustration 5*).

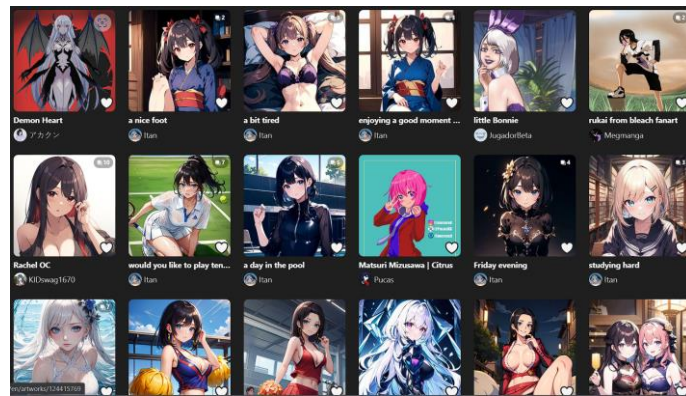

Illustration 5. Pixiv¹¹ — Search for #animegirl with the option to display AI-generated works.

Every year, more and more online services integrate artificial intelligence algorithms to improve their functions, optimize processes, and personalize user experience. Chat GPT, developed by OpenAi, has more than 200 million¹² users since its launch (November 2022) and continues to grow every week. Using computer algorithms, it is able to analyze the way users interact, which allows it to effectively solve routine and professional tasks due to its versatility. In addition, Chat GPT¹³ offers specialized applications based on artificial intelligence, designed for specific user needs and organized into various categories: writing, productivity, research and

¹⁰ DeviantArt. (n.d.). DreamUp. Retrieved November 19, 2024

¹¹ Pixiv. (n.d.). Pixiv official website.

¹² DemandSage. (2024, November 17). ChatGPT statistics: 2024 overview.

¹³ OpenAI. (n.d.). GPTs. ChatGPT.

analysis, education, lifestyle, and programming. For artists and designers, this service will be useful in their creative and professional activities to formulate concepts, plan tasks, create presentations, and search for interests. Large companies are incorporating artificial intelligence into their products to optimize the interaction between humans and the system. One example is the Adobe & AI collaboration, which has enhanced its programs by providing more automation to improve creative processes. Adobe Firefly¹⁴ and Project Neo¹⁵ are recent innovations from Adobe that demonstrate how generative AI is transforming creative processes for designers. Among the functions of the services is the use of artificial intelligence algorithms to generate multimedia formats (image, video, illustration, 3D composition) by converting text or visual information. Static visual content is gradually being replaced by dynamic content. Online services such as Kaiber¹⁶, Steve.Ai¹⁷, and their analogues use artificial intelligence technology to generate animations and videos based on predefined references, making it easier for creators to bring their ideas to life. The platforms are useful for creating high-quality animations quickly, which is especially important for producing creative media content in social media and advertising (*Illustration 6*).

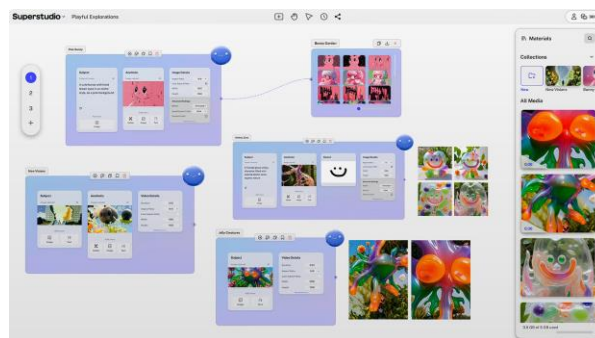

Illustration 6. Kaiber online service using AI video generation

In the example of Kaiber (*Illustration 6*), the video generation process is realized through the use of artificial intelligence, which analyzes input data such as text (object),

¹⁴ Adobe. (n.d.). Adobe Firefly: Generative AI for creative professionals.

¹⁵ Adobe. (n.d.). Project Neo.

¹⁶ Kaiber. (n.d.). Product. Kaiber.

¹⁷ Steve.ai. (n.d.). About us. Steve.ai.

image or video (aesthetics), image/video details, and transforms them into dynamic visual content. Machine learning algorithms, together with online platforms, are applied to art-objects¹⁸ presented at exhibitions of contemporary art museums and auctions, creating a new reality by reconstructing and shaping data into a new unique artwork. This approach opens up new opportunities for integrating technology into artistic practice, stimulating the development of innovative forms of expression in the cultural environment. Depending on the interaction with the viewer, the work can change its form or interpretation, deepening the connection¹⁹ between the art object and the audience. This flexibility allows everyone to experience art in their own way, creating a personalized dimension. Artificial intelligence opens up new opportunities for modifying audio content, changing the way we work with sound and voice in modern applications. AI technologies allow to change the timbre, pitch, add effects, and even create voice copies, which raises copyright issues. For example, in the music industry, AI is used to create remixes, generate voices for vocal tracks, and play audio tailored to specific requests. Applications such as Voicemod²⁰ or Descript²¹ help streamers, podcasters, and musicians quickly process audio, add and edit subtitles, while platforms like Replica Studios²² provide artists with templates to “bring their characters to life” through voice generation, adapting the speech model to the context of the work or script. For DJs and audio-artists²³ AI-powered programs come in handy for creating unique vocal effects, voice changes, and generating synthetic voices that will be useful in the creative process. Such tools allow you to experiment with sound, adapt vocal parts to different genres, and create innovative audio tracks while maintaining a high level of sound quality. However, the development of such

¹⁸ Skyers, E. I. (2023, September 20). In the Age of AI Art, What Can Originality Look Like? | Eileen Isagon Skyers | TED [Video]. YouTube.

¹⁹ Utterback, C. (2017). Entangled [Video]. Vimeo.

²⁰ Voicemod. (n.d.). Voicemod official website.

²¹ Descript. (n.d.). Descript official website.

²² Replica Studios. (n.d.). Replica Studios official website.

²³ officialvirtualriot. (n.d.). [Reel on Instagram]. Instagram. Retrieved November 19, 2024, from <https://www.instagram.com/reel/DCNEPnxPYir>

technologies increases the importance of creating regulations to protect intellectual property and prevent unauthorized use of original works. As a result, artificial intelligence has become a powerful tool that has significantly transformed digital design and multimedia technologies in a short time, expanded the boundaries of the creative process, providing artists and designers with innovative tools for creating visual and audio content.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Кузнець Тетяна Володимирівна,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії України

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

Присяжнюк Юлія Анатоліївна,

здобувачка вищої освіти ОС «Магістр»

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

МІКІНДІВЦІ – ОСЕРДЯ МИСТЕЦЬКОЇ КОГОРТИ УМАНЩИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Мистецтво є одним із визначальних факторів розвитку культури нації, показником духовності та зрілості її суспільства. Уманщина має яскраві та вагомі мистецькі набутки, що збагатили українську культуру оригінальними творами, які відображають історію нашого народу, його самобутність та духовну красу. Історія мистецтва Уманщини – це постійний творчий пошук, художні відкриття, боротьба за право існувати та вільно творити. Проте осмислення минувшини мистецького життя Уманщини до цього часу дослідниками не висвітлено повною мірою. Актуальність даного дослідження підсилюється також відсутністю комплексної наукової праці, присвяченої аналізу мистецького життя Уманщини ХХ – ХХІ століть.

Деяка фрагментарна інформація про мистецький простір Уманщини опублікована в місцевих газетах – «Уманська зоря», «Умань», «Хроніка». Її автори – це директорки Уманської картинної галереї Тамара Гай та Валентина Коробань, головна редакторка «Уманської зорі»

Валентина Козицька, співробітники Уманського краєзнавчого музею. Цінними усноісторичними джерелами з даної теми є спогади директорок Уманської картинної галереї Т. Гай та В. Коробань, а також учнів видатного художника-педагога Умані Корнія Генріховича Мікіндо, який започаткував мистецьку студію і упродовж тривалого часу навчав здібну молодь бачити прекрасне у буденному.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше комплексно систематизовані відомості про мистецьке життя Уманщини ХХ – початку ХХІ ст. поєднані з матеріалами інтерв'ювання учнів К. Г. Мікіндо. Уманські художники-мікіндівці Віктор Лісаченко, Людмила Довгань та Віталій Крижановський у своїх інтерв'ю висвітлили особливість власних біографій, що суттєво збагачує інформацію про сучасне мистецьке життя Уманщини.

Метою роботи є дослідження історії мистецького життя Уманщини ХХ – початку ХХІ ст.

Сучасна Уманщина є чи не одним з найпотужніших мистецьких осередків на території України. Її представники – митці-працівники факультету мистецтв Уманського державного педагогічного Університету імені Павла Тичини, Уманської дитячої школи мистецтв «Антарес», мистецького центру для дітей та дорослих «АртПростір», «софіївські» майстри. Провідне місце серед них належить мікіндівцям – випускникам дитячої ізостудії при Уманському міському Будинку культури, яка розпочала свою діяльність у 1954 р. під керівництвом талановитого художника та педагога К. Г. Мікіндо. Багато випускників цієї школи мешкають і творять у рідному місті Умань. Це педагоги, художники, скульптори, архітектори. Вони щоденно невтомно працюють, перебувають у творчому пошуку нових ідей, прагнуть створити щось особливе, незвичайне, те, чому навчав їх мудрий вчитель.

Народився Корній Генріхович Мікіндо 23 вересня 1918 року в селі Шукайвода Уманського повіту Київської губернії¹. У 1935 р. К. Г. Мікіндо розпочав оформлювати спектаклі самодіяльних драматичних колективів в місті Умань, а також організовував гуртки для молоді з малювання, живопису і ліплення². У 1937 році К. Мікіндо вступив на навчання до Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського, на історичний факультет. Одночасно з навчанням він відвідував уроки мистецької спеціальності при Одеському художньому училищі імені М. Б. Грекова³. Закінчивши три курси Одеського інституту у 1940 році, Корній Генріхович повернувся до рідного міста і при Уманському будинку піонерів організував першу міську дитячу студію малювання⁴, яка пізніше продовжила функціонувати при Уманському міському Будинку культури. Ця студія була справжнім дітищем Корнія Генріховича Мікіндо та довгі роки мала славу в мистецьких колах як одна з кращих провінційних художніх шкіл України. Її керівником Корній Генріхович працював з 7 липня 1954 року⁵. Студія під його керівництвом проіснувала 25 років. Вона закладала міцні базові основи фундаменту для творчості, допомагала багатьом з-поміж розмаїття напрямів і стилів образотворчого мистецтва виробити не тільки індивідуальний, а й сформувати свій світогляд, своє ставлення до довкілля.

Подвижницька праця Корнія Генріховича Мікіндо ознаменувала своєрідну епоху в мистецькому житті Уманщини. Його учні з художньої студії та курсів художників-оформлювачів формувалися у променях його мистецького та педагогічного таланту. Навчаючи отримувати насолоду від мистецької праці, талановитий учитель непомітно для самих учнів

¹ Коробань В. (2003). Я хочу, щоб ви не дивились, а бачили... Хроніка. 8 жовтня.

² Мікіндо Віра. Біографія К. Г. Мікіндо. 2 арк. // Особистий архів автора.

³ Інтерв'ю з В. Коробань від 21.12.2022, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

⁴ Мікіндо Віра. Біографія К. Г. Мікіндо. 2 арк. // Особистий архів автора.

⁵ Справка № 3 для предоставления в горсобес г. Умани. 1978. 25 сентября. 1 арк. // Особистий архів автора.

спрямовував їх на шлях самовдосконалення і постійного творчого зростання. І ті, хто досяг вершин у професійній майстерності, і ті, хто пішов іншими стежками земного буття, понесли у життя високі зразки залюбленості у свою справу, чуйності, відчуття природи, працелюбності, делікатного міжособистісного спілкування. На різних поприщах суспільного служіння вони реалізувались як особистості і розуміють велич свого скромного учителя.

Щороку, разом з іншими майстрами образотворчого мистецтва, мікіндівці беруть участь у різноманітних виставках, пленерах, вернісажах, мистецьких проектах, благодійних аукціонах. Найчастіше їх роботи представлені у експозиціях Уманської картинної галереї (відкрита 1974 р.) та Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань» (заснований 2005 р.). З року в рік ці установи активно співпрацюють з митцями і надають їм можливість демонструвати свої роботи у виставкових залах та надихатися відгуками шанувальників. Важливу роль в об'єднанні талановитих творчих уманчан відіграє також мистецьке об'єднання «АРТ – Умань», яке існує з 2013 р. і активно співпрацює з мікіндівцями. Діяльність установ та мистецьких осередків є великою цінністю для розвитку культури соціуму Уманщини. Вона має значне моральне, просвітницьке і громадське значення, пропагує українське мистецтво і культуру, просякнуті українськими традиціями та символікою.

В основному, мікіндівці представляють власні роботи на тематичних виставках, які висвітлюють актуальні теми сьогодення, але нерідко проводять і персональні виставки своїх робіт. У виставкових залах відвідувачі, зазвичай, мають можливість переглядати пейзажі, портрети, натюрморти та символічні роботи. Представляючи свої найцікавіші роботи, мікіндівці презентують їх одне одному і уманчанам, цим самим сприяючи мистецькому розвитку Уманщини. Це надзвичайно важливо, адже щороку до іменитих художників приєднується доволі велика кількість молодих людей, які також мають палке бажання нести у світ прекрасне, щось незвичайне, особливе. Відвідувачі

виставок завжди відзначають високий рівень авторської майстерності майстрів і різноплановість представлених в експозиціях робіт. Для уманчан майже все впізнавано і відтворено з фотографічною точністю у зображеннях різних куточків міста. В усіх роботах відчувається не лише рука майстра, але й емоції митця.

Варто зазначити, що мікіндівці за сакральний обов'язок вважають вшанування пам'яті їхнього талановитого вчителя, мудрого порадирика Корнія Генріховича Мікіндо, якому вони завдячують своїм умінням створювати такі мистецькі шедеври. Мікіндівці щороку організовують виставки на його честь, віддаючи належне своєму вічному кумиру. Так, 21 вересня 2003 року в Уманській картинній галереї відбулась презентація виставки творів художників, колишніх учнів студії образотворчого мистецтва К. Г. Мікіндо, що присвячувалась 85-річчю з дня народження художника-педагога. Тоді радували та надихали відвідувачів роботи Юрія Єгорова, Віктора Лісаченка, Ганни Варламової, Ігоря Моргая, Віталія Крижановського, Бориса Яцюка, Валерія Євтушенка, Геннадія Клещара⁶. У 2008 році в художньому музеї Умані знову відбулась творча виставка мікіндівців, що була присвячена 90-річчю з дня народження їх учителя. На ній були представлені полотна Віктора Лісаченка, Віталія Крижановського, Людмили Довгань, Олега Сироти, Геннадія Клещара, Ганни Варламової. Ця виставка налічувала 95 мистецьких творів більш як 20 художників⁷. 23 вересня того ж року своїм коштом мікіндівці у знак вдячності своєму вчителю встановили пам'ятну дошку на будинку, де жив К. Г. Мікіндо (тоді – по вулиці Леніна)⁸. Подібні заходи з вшанування пам'яті К. Г. Мікіндо відбувалися і у наступні роки. У 2013 р. відбулася «Виставка творів колишніх студійців, присвячена 95-річчю від Дня

⁶ Коробань В. (2003). Я хочу, щоб ви не дивились, а бачили... Хроніка. 8 жовтня.

⁷ Коробань В. (2008). Умань. Регіональний тижневик. 4 грудня. № 49.

⁸ Козицька В. (2008). Школа Мікіндо: на будинку № 50 по вул. Леніна відкрито меморіальну дошку художнику-педагогу Корнію Генріховичу Мікіндо – засновнику першої художньої студії в Умані. Уманська зоря. 4 жовтня. С. 5.

народження К. Г. Мікіндо»⁹, а у 2018 р. митці активно долучилися до організації першого Мікіндівського пленера, присвяченого сторіччю з дня народження Корнія Генріховича Мікіндо. За результатами проведеного пленеру, 23 вересня 2018 р. у залі Художнього музею м. Умань відбулося відкриття виставки мікіндівців, які долучились до вшанування світлої пам'яті свого вчителя. На виставці була присутня родина майстра, колишні студійці та уся мистецька спільнота міста. Своїми спогадами про дідуся ділилася його внучка Ірина Поліщук, слова вдячності і поваги висловлювали його колишні учні: Віктор Лісаченко, Петро Богомаз, Сергій Добров, Олексій Шевчук, Василь Власюк, Олег Сирота, Борис Яцюк, Олександр Шевчук, Віталій Крижановський. А учениця Жанна Шевченко ініціювала випуск фотобіографічного буклету «КОРНЕЛІЙ МІКІНДО. 100 РОКІВ», який презентувала на виставці¹⁰. З того часу мікіндівці кожного року організовують пленери, присвячені пам'яті вчителя і у 2022 році відбувся вже п'ятий ювілейний пленер, до якого долучилося тридцять художників. Тоді на виставці було представлено 140 картин уманських художників¹¹.

У 2023 році виповнилося 105 років від дня народження Корнія Генріховича Мікіндо. 1 липня в місті Умань розпочався шостий загальноміський пленер художників «Мікіндівські пленери», організатором якого була старший науковий співробітник Уманського краєзнавчого музею Валентина Коробань. Було проведено майстер-класи уманських художників з пейзажу, натюрморту, архітектурного пейзажу та виїзного творчого пленеру в с. Легедзине у Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура». Запросив художників у заповідник та розповів про розпис

⁹ Учні Корнія Мікіндо презентують в Умані свої роботи. (2013). Умань інфо. 30 серпня. URL: <http://surl.li/itztn>.

¹⁰ Виставка учасників I-го загальноміського пленеру до 100-річчя від дня народження Корнія Мікіндо. (2018). Офіційний сайт факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. 12 жовтня. URL: <http://surl.li/itzpa>.

¹¹ Коваль В. (2022). «Мікіндівські пленери» – в Умані відкрилась п'ята виставка пленерних картин уманських художників. 24 вересня. URL: <http://surl.li/itzdq>.

трипільського житла директор ДКЗ «Трипільська культура» Владислав Чабанюк. За словами Валентини Коробань, метою «Мікіндівських пленерів» є збереження традиції пленерного мистецтва і організація мистецької спільноти міста Умань, стимулювання до творчої спільної діяльності, де б художники могли спілкуватись і обмінюватись досвідом¹².

У 2024 р. в Умані вже всьоме зібралися митці, які малювали, надихали та навчали секретам творчого ремесла. До кінця вересня митці малювали найкрасивіші куточки Умані, щоб 27 вересня представити свої роботи на виставці живопису і графіки сьомого традиційного уманського творчого пленеру «Мікіндівські пленери»¹³.

Мікіндівці завжди знаходяться в авангарді сучасного мистецького життя Уманщини. Вони залюбки беруть участь у різних мистецьких заходах міста та часто стають ініціаторами таких дійств. Одним із таких талановитих митців є Віктор Лісаченко – уманський художник та архітектор, засновник і перший директор заповідника ДІАЗ «Стара Умань», головний архітектор міста у 2009 – 2016 роках. 31 травня 2024 р. Віктор Лісаченко представив уманчанам свою персональну виставку під назвою «Ретроспекція», яка діяла впродовж місяця в експозиційних залах ДІАЗ «Стара Умань». Про це розповідала журналістка Вікторія Коваль у своїй статті¹⁴. Вона зазначила, що в експозиції було представлено **близько шістдесяти різнохарактерних полотен, які виконані у різних техніках**. Привітати художника з відкриттям виставки прийшли колеги-художники, рідні, друзі, які ділилися своїми враженнями від виставки, спогадами про спільну роботу, яскравими моментами життя. Під час виставки три картини Віктора Лісаченка із зображенням парку «Софіївка» та

¹² Коваль В. (2023). «Мікіндівські пленери»: В Умані розпочав роботу VI традиційний загальноміський пленер художників. 3 липня. URL: <http://surl.li/iubyw>.

¹³ Шумілова О. (2024). В Умані розпочалися Мікіндівські пленери. 19 червня. URL: <https://uman24.org.ua/v-umani-rozpochalysya-mikindivsky-plenery/>

¹⁴ Коваль В. (2024). «Ретроспекція» уманського художника й архітектора Віктора Лісаченка вже відкрита для відвідувачів. 31 травня. URL: <http://surl.li/lguzya>

Південного Бугу продали на аукціоні, а виручені кошти вкинули до скриньки волонтерської організації «Разом». Вони використані на ремонт автомобіля для військових (серед яких і уманці) з 32 окремої механізованої бригади, які боронять Україну на північно-східному напрямку. Присутні на відкритті виставки також долучились своїми донатами.

Внутрішній світ та мистецька тематика Віктора Лісаченка стають зрозумілішими після ознайомлення з його життєвим шляхом.

Народився Лісаченко Віктор Михайлович 12 жовтня 1961 р. у Благовіщенську Амурської області (росія). Але коріння його роду в м. Андрушівка Житомирської області, де народились і жили його батьки. Після закінчення Другої світової війни батько – Михайло вступив до Української сільськогосподарської академії у Києві. По закінченню навчання за розподілом був направлений до Москви, але потім його перенаправили працювати за Урал. Тоді батько Віктора Лісаченка одружився зі своєю обранницею Анною (майбутньою мамою Віктора) і поїхав туди разом з нею.

За Уралом батько Віктора Лісаченка займався лісовим господарством. Спочатку проживав разом із сім'єю в с. Уріл Архаринського району Амурської області (росія), що знаходилось у лісі. Згодом батько отримав підвищення і був переведений у більше село – Архару. Там народилась сестра Віктора Лісаченка – Світлана. Ще пізніше батька направили працювати в Амурський раднаргосп у Благовіщенську, де й народився Віктор Лісаченко. Зі слів своїх батьків він розповів, що «у Заураллі проживало дуже багато українців, яких направляли та переселяли у той край. Окрім українців там проживали росіяни та китайці. Міст через р. Амур сполучав два міста Благовіщенськ та Хейхе (місто-округ в східнокитайській провінції Хейлунцзян), між якими відбувався активний товарообмін»¹⁵.

¹⁵ Інтерв'ю з В. Лісаченком від 13.08.2024, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

У 1965 р. сім'я Лісаченків повернулася в Україну. Батька перевели у м. Кам'янка, що на Черкащині. Там Віктор пішов у перший клас. Він згадує про те місто із замилюванням та душевним трепетом. Кам'янка – осердя української культури. Всього за 10 кілометрів від того живописного районного центру на Черкащині розкинувся легендарний Холодний Яр. Той реліктовий ліс приховує багато секретів історії України – від трипілля, скіфів і гайдамаків до часів УНР і Холодноярської республіки¹⁶. В його урочищі також розташований Свято-Троїцький Мотронинський жіночий монастир, заснований ще до монгольської навали. Віктор Лісаченко пам'ятає монастир в руїнах, повністю розбомблений. Разом із однолітками в дитинстві любляв гуляти тими місцями. Розповідав, що було трішки моторошно, але дуже цікаво та загадково. Близько десяти років тому він разом із матір'ю та сестрою вирішили проїхатись місцями своєї малої Батьківщини. Монастир вірячи відновили, створено Кам'янський літературно-меморіальний музей О. Пушкіна та П. Чайковського.

У Кам'янці батько Віктора працював у лісовому господарстві і часто в об'їзди лісових угідь брав з собою сина. Одного разу Віктор їздив з батьком на полювання. Коли у вже більш дорослого Віктора запитували: «Вітя, ким ти хочеш бути?», – він впевнено відповідав: «Так як батько – директором лісхозу».

У 1968 р. сім'я Лісаченків переїхала до м. Умань, де Віктор пішов у другий клас. Спочатку сім'я жила у будинку № 50 по вулиці тоді Леніна (тепер – Європейська). У тому ж будинку жили тоді художник-педагог К. Г. Мікіндо (майбутній вчитель малювання Віктора) та тоді студієць, тепер талановитий скульптур – Олександр Шевчук. Там сім'я Лісаченків прожила близько двох років, аж поки збудувала приватний будинок. Потім Лісаченки переїхали на вул. Комуністична (тепер – Олександрівська), у кінці якої раніше знаходилась

¹⁶ Лодигіна А. (2024). Пушкін, Чайковський, декабристи: чому Кам'янка на Черкащині досі є твердинею російської культури. Українська правда. 2 липня. URL: <http://surl.li/whgqbg>

контора Уманського лісового господарства. На той час то була найкраща вулиця міста: вкрита асфальтом, з обох боків якою були висаджені берези та ялини.

Навчався Віктор Лісаченко в Уманській школі № 4. На той час це була російськомовна школа. Розташовувалась вона недалеко від його дому, майже через паркан. Митець пригадував, що коли чув дзвінок і вже запізнювався, то перестрибував через паркан і вмить з'являвся за шкільною партою.

Сестра Віктора – Світлана у той час відвідувала заняття в Уманській музичній школі, що була розташована по вул. тоді Затонського (тепер – вул. Мала Садова). Це були заняття гри на фортепіано. Туди навчатися гри на баяні ходив і Віктор. Відвідавши кілька занять, хлопець залишив цю справу. Згодом, коли Віктор привіз з піонерського табору відзнаку за малюнок на асфальті, батько вирішив віддати хлопця до студії образотворчого мистецтва К. Г. Мікіндо. Віктор Лісаченко розповів, що заняття у цій ізостудії назавжди залишаться теплим спогадом у його серці. Назавжди в його пам'яті закарбувалась та атмосфера, яку створював учитель Корній Мікіндо, його гумор, позитив та душевна доброта. У студію Віктор Лісаченко ходив до завершення школи (з 3 до 10 класу).

Коли настав час вступу у вищий навчальний заклад, батько Віктора пішов до Корнія Мікіндо за порадою, який був дуже мудрою та дальновидною людиною, міг дати хорошу пораду. Корній Генріхович порадив вступити на архітектурну спеціальність і батько це підтримав. Спочатку планували подавати документи у Київський художній інститут, а якщо не вдасться вступити, то у «КІСІ» (Київський національний університет будівництва і архітектури). Віктору Лісаченку вдалося скласти вступні іспити і 1976 р. вступити до Київського художнього інституту на архітектурну спеціальність.

Віктор Михайлович свої цікаві та незабутні студентські роки пригадав так: «Батько був проти мого проживання в університетському гуртожитку, тому я оселився на квартирі у сестри. Вона з чоловіком Сергієм та сином

Михайлом жила в Києві. На той час, закінчивши економічний факультет Інституту харчової промисловості, вона вже працювала. Я трішки пожив разом з ними, але згодом у мене з'явилися друзі і я все ж перебрався в університетський гуртожиток. Там студентське життя було набагато цікавішим. Нові знайомства, нові пригоди, через одну з яких я й залишився на наступний рік захищати свою дипломну роботу. У той час діяв «сухий закон». А на шостому курсі перед захистом диплому (квітень місяць) ми були розподілені по майстернях для виконання роботи. 12 жовтня у мене День народження і у тих числах нам давали стипендію. Отримання стипендії – для студента велике свято. Ну ми й відзначили це у нашій майстерні-голуб'ятні. Так ми її називали через розміщення у мансарді будинку. Коли наше зібрання побачили викладачі та декан Прибега Леонід Володимирович, то з усієї групи мене та ще трьох студентів не допустили до захисту диплому. Двоє з нас пішли служити до армії, а я і мій товариш-уманчанин Сергій Добров пішли працювати у «Медремпроект» м. Києва. Коли я все ж таки захистився 1984 р., то за розподілом був направлений працювати у Київський обласний художній комбінат. Звідти мене перенаправили у південно-західне передмістя Києва – м. Вишневе, де я почав працювати художником»¹⁷.

У місті Вишневе Віктор Лісаченко працював у компанії ще чотирьох колег під керівництвом Василя Бойкова. Згодом Віктора Михайловича обрали головою художньої ради Києво-Святошинського району. За правильністю виконання нею художніх робіт тоді стежив четвертий секретар райкому партії, який зауважував найменші дрібниці і дуже любляв вказувати на помилковість оформлення художніх робіт. Віктор Лісаченко розповідав: «Якось було у мене завдання зробити розпис стіни шкільної їдальні. На художній раді було затверджено ескіз. Моя ідея полягала у тому, щоб зобразити на стіні увесь живий світ. Я вирішив, що це все має бути шарами:

¹⁷ Інтерв'ю з В. Лісаченком від 13.08.2024, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

риби, рослини, тварини, птахи. Це все мало зображуватись як у природному середовищі. Серед усіх рослин секретар райкому партії зауважив будяки. Як на мене вони були дуже красиві, але він категорично заборонив їх малювати. Він уперто промовив: «Ми з ними боремось, тому їх заберіть». Довелося роботу скорегувати»¹⁸.

У 1986 р. після аварії на Чорнобильській АЕС Віктор Лісаченко разом із колегами по цеху був направлений з одноденною поїздкою у Чорнобильську зону для виконання художніх робіт, зокрема «Дошки пошани». Пам'ятає, що зустрів там велосипедистів, які надихнули його на створення плакату «Привіт велопробігу!». У тому ж році Віктор Лісаченко виконував замовлення відділу міліції. Саме тоді отримав повістку з військомату і пішов служити до армії. Так як він мав вищу освіту, то служив лише рік і шість місяців. Віктор Михайлович про армійські роки ділився такими спогадами: «Мені тоді було вже 25 років. Я мав нести службу у штабі округу в Києві, але приїхав з Кишинєва лейтенант-замовник художників. Я вирішив поїхати туди. Окрім мене там були й інші художники, деяких з них я знав ще з інститутських років. Всі ми поєднували нашу мистецьку працю разом з виконанням службових обов'язків. Командиром мого взводу був сержант Райт. Наш батальйон займався обслуговуванням та забезпеченням ставки командування. У нас було дві автомобільні і дві караульні роти. Одна з них звичайна, а друга парадна. Зранку з товаришами ходили у главкомат або у клуб виконувати різноманітні художні роботи. Але серед моєї військової буденності трапилося навіть таке, що я потрапив на гауптвахту на кілька днів за порушення військової дисципліни. Хоч служба моя проходила недовго, та пригадати є що»¹⁹.

Після закінчення служби у 1988 р. Віктор Лісаченко повернувся до рідної Умані. Його батьки були вже не молоді. Спочатку він працював у проєктному інституті агропроєктів у Табачука, а потім у зв'язку з великою

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

інфляцією, низькими заробітними платами та початком будівництва власного будинку, був змушений покинути роботу і кілька разів їздити автобусами до росії продавати продукти харчування.

Протягом 1989 – 1990 рр. Віктор Михайлович працював у с. Легедзине Тальнівського району Черкаської області. Він малював ікони та картини для іконостасу місцевої церкви, яка розташовувалась в одному із корпусів старої школи. Як розповів Віктор Лісаченко, розрахунок за роботу був тоді бартером. Замовники розраховалися цеглою, яку він використав на будівництво будинку, і ковбасною продукцією. У ті роки було важко знайти хорошу роботу, але завдяки підтримці люблячої дружини Людмили (за професією медик, працювала у міській лікарні), Віктор Лісаченко продовжував наполегливі пошуки роботи і 1990(91) р. був призначений очільником відділу охорони культурної спадщини міста Умань. У той час він активно займався порідненням міста Умані з містами країн Західної Європи (Англії, Франції) та Американського континенту. У процесі налагодження поріднення активну участь брала колега Віктора Михайловича – Липинська Світлана Пимонівна. Віктор Лісаченко розповів, що у рамках програми «поріднення міст» він здійснив дружній візит до Англії та отримав орден за діяльність у цій програмі. Пригадував, що у ті часи до Умані приїжджали поляки, які разом із латвійцями та литовцями організовували міжнародний пленер. Завданням Віктора Михайловича було організувати участь України (зокрема Умані) у ньому. Цікаву пропозицію участі тоді зреалізував художник, нинішній очільник уманського творчого об'єднання «АРТ-Умань» – Сергій Шандра зі своєю командою художників-однодумців.

У 2005 р. у Віктора Лісаченка з'явилась ідея створити Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань» (далі – ДІАЗ «Стара Умань»). Він активно займався підготовкою документів для його відкриття і у тому ж році вийшли Розпорядження Президента України від 18.04.2005 р. № 969/2005-рп «Про створення Державного історико-архітектурного

заповідника «Стара Умань» та постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2005 р. № 833 «Про Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань». Віктор Лісаченко був призначений його директором. Про ту частинку своєї біографії він розповів так: «Директором в ДІАЗ я працював чотири роки, до 2009 р. Спочатку я і мій бухгалтер перебували у моєму кабінеті відділу архітектури, а згодом до нас приєдналися Оксана Камельовська, Олександр Шевчук та Людмила Сорокіна. Так як кількість працівників збільшувалась, нам потрібно було шукати нове приміщення. Спочатку це були дві великі кімнати біля відділу культури, де знаходився штаб виборчому, а потім нам у розпорядження було передане приміщення Василіанського монастиря. Ремонтні роботи ми проводили власними силами і з часом я зі своєю командою перебрались працювати туди. Згодом я зібрав знайомих художників міста і запропонував організувати виставку, але у літній час, через їх зайнятість на творчих роботах у парку «Софіївка», цю ідею вирішили залишити на майбутнє. Потім мій друг, помічник і просто талановитий скульптор Олександр Шевчук запропонував провести його персональну виставку. Я погодився. Його виставка стала першою персональною виставкою в ДІАЗ. Пізніше відбулась і моя персональна виставка. З часом до нас долучилися інші уманські художники. Художник, викладач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Володимир Лопушан запропонував укласти угоду університету із заповідником. Я погодився і незадовго після її підписання ми спільно організували виставку»²⁰.

У 2009 р. Віктор Лісаченко повернувся до роботи у відділ архітектури та містобудування як виконувач обов'язків головного архітектора міста, а пізніше був переведений на посаду головного архітектора міста Умань.

²⁰ Ibid.

Зараз Віктор Михайлович знаходиться на заслуженому відпочинку, але продовжує невтомно працювати. Він отримав сертифікат на містобудівну діяльність і займається проектуванням містобудівної документації, створює детальні плани, проекти з благоустрою міста. У вільний час малює картини. Сестра Віктора Михайловича – Світлана займається волонтерською діяльністю і залюбки залучає до неї свого брата. П'ять картин митця було продано на благодійному аукціоні. Надалі Віктор Михайлович Лісаченко планує продовжувати творчо працювати аби порадувати глядацьке око новими картинами на виставках у рідній Умані.

Активною мистецькою та волонтерською діяльністю займається ще одна студійка і софіївська художниця – Довгань Людмила Григорівна, яка усе своє життя присвятила мистецтву. Журналістка Вікторія Коваль про неї писала: «Її чудові міські пейзажі та квіткові натюрморти відомі багатьом уманцям та гостям міста, адже з її творчістю усі охочі не раз мали можливість ознайомитись під час спільних виставок художників, що відбувались у Художньому музеї та ДІАЗ «Стара Умань». Одна з картин Людмили Григорівни увійшла до календаря «Умань – 2024», на сторінках якого репродукції місцевих художників, які є членами ГО «АРТ-Умань». Картина Людмили Довгань прикрашає сторінку місяця квітня»²¹. За словами журналістки, улюбленим місцем художниці в Умані є «Софіївка», адже більше 20 років поспіль з весни і до середини осені пані Людмила працює в дендропарку «Софіївка», а її ятка наповнена власноруч написаними картинами й особисто виготовленими сувенірами, які купують туристи на пам'ять про відвідини перлини паркового мистецтва.

Людмила Довгань є активною учасницею численних міських виставок. Серед останніх – виставка «Кава & шоколад», що розпочала свою роботу з 5 липня та діяла до кінця літа 2024 р. у приміщенні ДІАЗ «Стара Умань». На

²¹ Коваль В. (2024). «Коли пишу картини, забуваю про все»: 10 фактів про уманську художницю Людмилу Довгань. 27 березня. URL: <http://surl.li/juncve>

виставці було представлено майже сорок робіт, виконаних уманськими художниками, які є членами ГО «АРТ-Умань», педагогами та співробітниками КЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. Т. Г. Шевченка Черкаської обласної ради»²². Представлена робота Людмили Довгань «У відпустці» виконана у патріотичному стилі. Художниця зобразила на ній батька-військового, який приїхав у відпустку і стояв з донькою, п'ючи каву. На столі поряд з ними лежав букетик жовто-блакитних квітів. Для Люмили Григорівни патріотична тематика робіт є дуже особливою, адже від початку повномасштабної російсько-української війни її чоловік пішов до лав Збройних Сил України, а вона – до волонтерського штабу. З того часу активно поєднує волонтерство з роботою, а найзаповітніша її мрія, як і мрія кожного українця, – перемога і мирна Україна. Діяльність Людмили Довгань є важливою та цінною для історичного розвитку Уманщини, тому викликає інтерес знайомство з її біографією.

Довгань Людмила Григорівна народилась 3 травня в м. Умань у сім'ї завзятих трудівників. Батько – Григорій Володимирович – працював на заводі «Сільмаш», а мати – Анна Мефодіївна – у міськфінвідділі. У місті Умань пройшло дитинство та юність Людмили. У семирічному віці вона пішла навчатись до Уманської школи № 11. Кількість учнів у її класі була тоді близько тридцяти. Ще з тих років розпочався її мистецький шлях. Вона розповіла, що у першому класі був конкурс малюнку на асфальті і вона залюбки взяла в ньому участь. У результаті здобула почесне 1 місце і отримала у подарунок цікавого медведика. Зберігає його дотепер. З того часу у школі всі знали, що вона красиво малює. Людмила стала незамінною шкільною художницею. У шкільні роки керівництво школи організовувало різноманітні, конкурси-виставки, оформлювали плакати та газети до пам'ятних дат і незамінним помічником у цьому завжди була юна художниця.

²² Коваль В. (2024). «Кава & Шоколад» – в ДІАЗ «Стара Умань» розпочала роботу нова мистецька виставка. 5 липня. URL: <http://surl.li/xmiaut>

Згодом батьки вирішили віддати Людмилу на навчання до місцевої музичної школи у клас фортепіано. Навчалася вона там з першого по восьмий клас, а потім пішла навчатись до художньої студії К. Г. Мікіндо при Уманському будинку культури. Людмила Довгань пригадує ті роки так: «Це був початок 1970-х рр. Навчатися у студії «Деда», як ми тоді усі жартома його називали, було дуже цікаво. Вмить десь поділась моя непосидючість. Спочатку я навчалась у дитячій ізостудії, а потім – на курсах художників-оформлювачів, організованих при Будинку культури. Програма курсів передбачала навчання театральних художників. До спектаклів, що відбувались у той час чи то на Новий рік, чи інші свята, ми оформлювали сценічні декорації. Часто доводилось мені оформлювати «задник» – занавіс, або ж задню велику стіну сцени, яка слугувала тлом для дії вистави. Щоб його розписати, ми спочатку знімали його і клали на підлогу. Він був дуже великий. Почепивши його на стіну, щоб щось підправити чи підфарбувати, мені та моїм колегам доводилось вилазити на колосняки, дивитися зверху, як гармонують композиція у кольорі, що потрібно додати, а що прибрати. Мені було дуже цікаво. Пам'ятаю, моя дипломна робота називалася «У неділю рано зілля копала». Я її виконувала близько місяця. Придумувала костюми для персонажів вистави, малювала ескізи костюмів, розписувала «задник» у тогочасному стилі. Спочатку все виконувала на папері, а потім втілювала все в життя. Розмір «задника» на сцені був близько 5x10 метрів. Або ж міг змінюватись залежно від задуму режисера»²³.

Після закінчення курсів художників-оформлювачів у 1980 р. Людмила Довгань вступала до Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва, але не пройшовши по конкурсу, пішла працювати художником-оформлювачем на завод «Сільмаш». Там знаходилась художня майстерня та

²³ Інтерв'ю з Л. Довгань від 21.08.2024, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

працювало декілька художників. Вона творчо трудилась протягом двох років: оформлювала цехи, малювала плакати, розписувала різноманітні дошки. Згодом Людмила Григорівна почала працювати на художній фірмі «Сувенір». Разом зі своїми колегами вона займалася розписом мініатюр, різних цікавих сувенірних дрібничок.

Близько тридцяти років тому Людмила Довгань вийшла заміж та народила сина Віталія. Її чоловік – Сергій Миколайович – з 2022 р. служить у Збройних Силах України (ЗСУ). А Людмила Григорівна з 2014 р. працює у волонтерському штабі «Разом», керівниками якого є подружжя Мельників – Валентина та Сергій, які є потужними волонтерами та патріотами.

У 2019 році Олександр Володимирович Цебрій – на той час мер міста Умань – нагородив Людмилу Довгань почесною відзнакою «Жінка року міста Умань» у номінації «Художник-волонтер». Наразі вона працює художником у парку «Софіївка» та активно займається волонтерською діяльністю. Декілька років поспіль біля Людмили Григорівни завжди знаходиться невеличка скринька, куди вона кладе частину зароблених коштів із проданих нею картин. Часто небайдужі покупці картин також долучаються до цієї доброї справи. Людмила Довгань розповіла: «У мене тут дуже хороше місце (у Софіївці – авт.). Свіже повітря, привітні люди. Я тут відпочиваю душею і тілом, черпаю натхнення. Працюю у парку на протязі усього туристичного сезону. Це зазвичай з травня по жовтень. Я та мої колеги-художники підписуємо договір з адміністрацією парку і малюємо скільки кому потрібно. Найчастіше я працюю у стилі реалізму, але також люблю жанри фентезі та анімалізм»²⁴.

Людмила Довгань є членом творчого об'єднання «Арт-Умань» при Державному історико-архітектурному заповіднику «Стара Умань». Починаючи з 2013 – 2014 рр. вона спільно з іншими художниками проводить благодійні виставки. Перша їх виставка була організована на допомогу

²⁴ Ibid.

чотирьом загиблим воїнам-уманчанам. Це була благодійна виставка-продаж, виручені кошти з якої організатори роздали сім'ям загиблих воїнів. Пізніше Людмила Григорівна разом із майстрами декоративно-прикладного мистецтва організували благодійну виставку на східцях Міського Будинку культури. Тоді видавнича агенція «Карін» для виставки надрукувала безкоштовні плакати для декорування. Виставка була дуже цікавою та атмосферною. Майстрині декоративно-прикладного мистецтва створювали цікаві віночки з бісеру, інші красиві та витончені речі. На виставку завітав тодішній міський голова Олександр Цебрій, який щиро дякував за організацію благодійних справ. З того часу і дотепер продовжують відбуватися благодійні виставки у стінах ДІАЗ «Стара Умань» та Картинній галереї. Також в Умані проводяться щорічні «Мікіндівські пленери», художні роботи з яких експонуються протягом вересня у Картинній галереї міста. Людмила Довгань залюбки бере в них участь і готує цікаві мистецькі роботи.

Яскравими роботами художниці є картини «На дачі», «Минуле», «Дошка візуалізації». Людмила Довгань розповіла: «Не далеко від Умані у мене є дача, мій затишний куточок, де черпаю натхнення. Тиша, спокій, багато квітів та зелені, українська червона калина, кущики шипшини та стиглої полуниці, а найголовніше – спогади про батьків. Я там роблю багато композицій для натюрмортів. Недавно я створила цікавий натюрморт: старенька алюмінієва мисочка з полуницями, що лежить на траві. Вийшло дуже цікаво і я вирішила це змалювати. Також на дачі є старенький, але дуже цікавий, побудований батьком сарайчик. Я якось проходила повз і побачила як на його передньому фоні ростуть красиві блакитні дзвоники і білі ромашки. Мені це настільки сподобалось, що вирішила намалювати картину в пам'ять про батька»²⁵.

²⁵ Ibid.

Не лише з рідних серцю місць черпає натхнення талановита художниця. Часто до неї приходять натхнення знезацька, наприклад, коли вона просто прогулюється вулицями Умані. «У місті є вулиця Спінози. Названа вона на честь нідерландського філософа єврейського походження, науковця, політичного та релігійного мислителя – Бенедикта Спінози. Я ходила туди на етюди і якось побачила цікаву композицію для своєї нової картини: старовинна одноповерхова будівля та старі-престарі двері порослі хмелем, чи диким виноградом. Ця картина отримала назву «Минуле». Я також дуже люблю подорожі, море, морські пейзажі. Відвідала Польщу, Румунію, Чехію, Словаччину, Болгарію, Туреччину, Албанію, мрію побувати в Італії та Англії. Допоки це мрії, реалізую їх на папері. Створила серію картин за мотивами відомих італійських художників під назвою «Дошка візуалізації». На деяких зобразила міст Ріальто і палац Камерленго, будівля, на якій була зображена частково збережена старовинна фреска італійського художника»²⁶, – розповіла художниця.

Людмила Довгань зауважила, що сучасна мистецька Умань стрімко розвивається. Місто має велику кількість талановитих художників. Надзвичайно красивими є картини Віталія Крижанівського, Володимира Савченка, Бориса Яцюка, Віктора Лісаченка, Василя Власюка, Ніни Федотової, Анастасії Шепети. Усі художники наполегливо працюють, продають картини, займаються благодійницькою та волонтерською діяльністю, працюють для майбутнього нашої держави.

Особливе місце з-поміж сучасних художників Уманщини займає обдарований художник-живописець, член Національної спілки художників України (далі – НСХУ) – Крижановський Віталій Серафимович. Понад 50 років творчого шляху, персональні та всеукраїнські виставки, більше трьохсот мистецьких робіт, у кожній з яких митець зобразив навколишній світ.

²⁶ Ibid.

Поціновувачі мистецтва завжди високо оцінюють талант та майстерність художника. У його творчій спадщині: пейзажі, натюрморти, портрети, ліногравюри. Віталій Крижановський є цікавою та неординарною особистістю сучасного мистецького життя Уманщини, і щоб дізнатися більше про його життя, пізнати митця як людину, зрозуміти витoki його творчості буде доцільним ознайомитись з його біографією.

Народився Крижановський Віталій Серафимович 11 грудня 1952 р. в Умані. Мати – Текля (називали Тетяна) та батько – Серафим мали четверо дітей. Окрім наймолодшого – Віталія було ще три доньки: Софія, Валентина та Зінаїда. Подружжя Крижановських було працьовитим та завзятим до роботи. Батько займався сільським господарством, а мати виховувала дітей.

Основи духовності, доброти, любові та працелюбності сім'ї Крижановських заклав дідусь Віталія Серафимовича – Діомід. Він був протоієреєм. Народився в селищі Летичів, тепер Хмельницької області, та закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. У 1937 р. в шістдесятирічному віці його репресували і розстріляли, а в 1989 р. він був реабілітований. Попри важкі допити та страждання він не відмовився від своєї віри і вважається новомучеником. Віталій Крижановський розповів, що від дідуся у нього залишилися ікони та церковні книги. Ці речі надихнули В. С. Крижановського створити картину, присвячену пам'яті черкаських новомучеників. Вона експонувалась на виставці, присвяченій 210 річниці від дня народження видатного українського поета Тараса Григоровича Шевченка.

У 1958 році Віталій Серафимович вступив до першого класу Уманської школи № 10. З другого до четвертого класу відвідував студію образотворчого мистецтва Корнія Генріховича Мікіндо. За словами В. С. Крижановського, саме цей талановитий педагог порекомендував і особисто сприяв його вступу на навчання до Київської республіканської художньої середньої школи імені Т. Г. Шевченка (далі – РХСШ).

Батьки не хотіли відпускати ще зовсім малого хлопчика у велике місто. Вони думали купити Віталію баян і віддати його на заняття музикою, але бажання та прагнення Віталія стати художником, його любов до малювання були настільки сильні, що батьки погодились.

З десяти до вісімнадцяти років Віталій Крижановський жив та навчався у Києві. На той час це була єдина в Україні художня середня школа, до складу якої входили: чотириповерховий інтернат для іноміських дітей; навчальний корпус із бібліотекою, яка містила понад 40 тис. примірників з унікальними виданнями XVIII – XIX ст. з історії вітчизняного та зарубіжного мистецтва, художньої літератури; корпус з актовою і спортивною залою; двоповерхова будівля, де знаходились скульптурні майстерні й печі для витворів декоративно-ужиткового мистецтва. Туди приїжджали навчатись діти з усієї України. Вступ до РХСШ був можливий за умови успішного складання вступних іспитів. Ось як Віталій Крижановський пригадує той час: «Я поїхав з середньою сестрою – Сонею здавати вступні іспити. Їх було три: з малюнку, з живопису і з композиції. Малюючи картини, я звертав увагу і на інших вступників. Пізніше я дізнався, що більшість з них – діти київських художників та скульпторів. Як зараз пам'ятаю, на іспит одягнув білу-білу сорочку, але після завершення роботи вона стала майже чорною від фарб. У той день я був собою задоволений як ніколи раніше. Точно знав, вступаю! Мене тоді сестра запитала: «Ну що?». Я відповів: «Я вступив!». Вона запитує: «Як ти це знаєш? Ще ж має бути відбір», а я у відповідь: «Я бачив, як вони малюють». Тобто, я хочу цим сказати те, що студія образотворчого мистецтва К. Г. Мікіндо дала мені настільки хорошу підготовку, що я був впевнений у собі на всі сто відсотків»²⁷.

²⁷ Інтерв'ю з В. Крижановським від 02.08.2024, м. Умань. Інтерв'юер: Ю. Присяжнюк // Особистий архів автора.

Зі слів Віталія Крижановського відомо, що в РХСШ викладали загальні і фахові предмети. Кожна група складалась із 25 осіб. Викладацький склад був цікавий та різноманітний, кожен був професіоналом своєї справи. Освідченість та сприйняття мистецтва педагогів завжди простежувались у їх манері викладання. У старших класах (10 – 11 класи) живопис викладала Стебловська Ліна Петрівна (1935 р. н.), яка запам'яталась майбутньому художнику своєрідним і неповторним стилем мистецтва.

Найменша із сестер Віталія Крижановського – Зінаїда (названа на честь бабусі) жила на Львівщині, а середня – у Чернівцях. У роки навчання в РХСШ молодий Віталій часто їздив на Західну Україну провідати сестер, помилуватися гірськими краєвидами, західною архітектурою, надихнутися на створення нових картин. Художник в одному із інтерв'ю розповів, що Чернівці нагадують йому справжнє західне місто з красивими і мальовничими місцями. Церкви, вулиці, будинки, пейзажі. Йому хотілося намалювати це місто у панорамному вигляді, зобразити кожну деталь.

Після закінчення РХСШ у 1971 р. Віталій Крижановський повернувся до Умані і намагався вступити до Київського державного художнього інституту на відділ живопису. Відбір тоді був дуже складний і він не пройшов за конкурсом. Віталію Серафимовичу дали направлення в Одеське художнє училище на четвертий курс навчання, але пробувши там два тижні, він забрав документи і повернувся до Умані. У тому ж році пішов до армії. Його навчальний центр розміщувався у Чернівцях. Протягом п'яти місяців він вивчав військову справу танкіста. Потім був направлений у місто Рава-Руська, що на Львівщині, де й служив до завершення армії. Перебуваючи на службі, завжди знаходив вільний час для малювання, а тому трішки підробляв художником.

Повернувшись до Умані, Віталій Крижановський знову намагався вступити до Київського, Львівського та Харківського художніх інститутів, але знову не пройшов за конкурсом, не вистачило балів. Попри те, що Віталій

Серафимович так і не здобув вищої освіти, все ж він має неперевершений талант художника.

Після служби в армії Віталій Крижановський улаштувався працювати робітником з озеленення у дендрологічний парк «Софіївка». Одночасно писав таблички, розвивав уміння писати шрифтові роботи. Пізніше працював у Професійно-технічному училищі № 36 на посаді майстра, а згодом – художника упродовж сімнадцяти років. Потрапивши під скорочення в ПТУ, чотири роки працював в Уманському сільськогосподарському інституті.

Починаючи з 2001 року розпочав трудову діяльність в Уманському міському будинку культури. Тоді його директором був Цимерман Віктор Михайлович. Протягом двадцяти двох років Віталій Серафимович створював реклами, афіші, плакати, заставки, шрифтові роботи, займався оформленням сцени до спектаклів, вистав, дитячих казок. Він одночасно працював художником-оформлювачем та декоратором. Зараз Будинок культури м. Умань припинив свою роботу через ремонт приміщення.

Окрім офіційної роботи Віталій Серафимович продовжував невтомно працювати над розвитком свого таланту, поставив собі за мету вступити до Національної Спілки Художників України (НСХУ). Починаючи з 2005 року, він подавав свої роботи для відбору на всеукраїнські та міжнародні виставки, організовані спілкою, і вже у 2006 році в м. Одеса відбулася виставка «Мальовнича Україна» за участю Віталія Серафимовича. З 2017 року він є офіційним членом НСХУ.

У зв'язку з російсько-українською війною художник створив чотири роботи воєнної тематики: «Свою Україну любіть», «Пам'яті новомучеників Черкащини», «Не забуде Україна пролиту кров своїх синів», «Літо 2024 рік». Вони усі натюрмортного характеру, але мають дуже філософський зміст. Зараз його роботи експонуються на виставках «Нескорені міста» та «Шлях перемоги».

Роботи Віталія Крижановського експонувались на виставках у таких містах: Дніпро, Маріуполь, Полтава, Київ, Одеса, Черкаси, Умань. А серед найвідоміших робіт художника: «Серпнева спека», «До перемоги», «В Карпатах», «Останні теплі дні осені», «Клекіт хижої орди», «Пам'яті новомучеників Черкащини», «Весна», «На порозі зими», «Світло в темряві», «Мамині хустини», «Літо 2024 рік».

Підсумовуючи, зазначимо, що мистецтво Уманщини ХХІ століття розвивається в круговерті сучасних історичних подій. Художники невтомно працюють, об'єднують зусилля задля спільної мети – надати можливість уманчанам і туристам долучитися до прекрасного. Мистецький авангард міста займають мікіндівці, які несуть у світ традицію свого вчителя – Корнія Генріховича Мікіндо. Кожен мікіндівець має своє неповторне бачення мистецтва, але все ж у їхніх роботах простежується щось спільне – «мікіндівський стиль». Своєю творчістю мікіндівці надихають, а представленими біографіями навчають, дозволяють поглянути на їхнє життя та виклики в кар'єрі, зануритися у глибину їхнього досвіду. Адже, біографія митця дозволяє пізнати його як людину, зрозуміти витoki його творчості. Розгляд поданих у даному розділі біографій художників має не лише пізнавальне, а й екзистенційне значення: людина відкриває для себе особистість, засвоює її досвід, осмислено підходить до власного життєвого вибору та ієрархії цінностей.

Ганус Сергій

Ужгородський національний університет

НІМЕЦЬКА ІСТОРИЧНА ДУМКА СЕРЕДИНИ ХІХ ст. У РОЗВ'ЯЗАННІ ЗАВДАНЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ТА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАННЯ КРАЇНИ МАЛОНІМЕЦЬКИМ ШЛЯХОМ

В гострі моменти суспільно-політичного розвитку, коли активізується пошук рецептів та аналогій для розв'язання назрілих проблем, історичні ремінісценції стають дієвим засобом політики. А наука історія, виконуючи задекларовані ще у часи Тита Лівія завдання, перетворюється в інструмент громадянського виховання, забезпечуючи ідеологічний супровід політичній дії. **Сьогодні шукає легітимації в своєму минулому.** Так було і в сер. ХІХ ст. – на завершальному етапі об'єднання Німеччини, коли загострилася боротьба між Австрією і Пруссією, які могли претендувати на головування в ході цього процесу. Австрофілів охрестили великонімцями, а пруссофілів – малонімцями. **Мета нашої наукової розвідки** полягає у висвітленні позицій німецьких істориків та наукових шкіл в цей переломний момент історії країни, роль націонал-ліберальної історіографії в легітимізації об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» під егідою Пруссії. Гадаємо, що нижченаведене може бути використане у дискусіях по проблемах: історик і влада; політика та історія; цілі і принципи громадянського виховання.

Торжество історизму означало зростання значущості історичної науки у ХІХ ст. О.Тьєррі був переконаний, що саме історія накладе свій відбиток на ХІХ ст., дасть йому ім'я, так само, як філософія дала своє ім'я ХVІІІ ст.¹ Історично обумовлене, специфічно німецьке відчуття історії перетворювалось в цей час у принцип світорозуміння – *das Sinnbild* – смислообраз німецької ментальності,

¹ Gérard A. Le grand homme et la conception de l'histoire au XIXe siècle (1998). Romantisme. 28 (100): 31-48

котра пристрасно прагнула до повноти буття у формі національної свідомості і національного існування. Історизм, так само, як французький раціоналізм чи англійський емпіризм став фундаментальним способом самоідентифікації німецької культури, основою особливого німецького мислення, особливого німецького способу існування і навіть особливої німецької політики. Навряд чи ще щось могло конкурувати за своєю значимістю в суспільній свідомості, аніж нація, національний суверенітет, національні цінності. В рамках короткого проміжку часу – 1848-1871 рр. – сформувався і досяг зрілості національно-політичний напрям в історіографії. Правомірно виділити цей період як окремий в розвитку історичної думки в Німеччині. Не лише перебіг політичних подій обмежує його революцією 1848-1849 рр. та завершенням об'єднання країни, але й логіка розвитку самої науки і сформованої під її впливом історичної свідомості німецького суспільства, котра стала такою в результаті громадянського виховання, задачі котрого реалізовувались у шкільному класі, університетській аудиторії, публічному просторі.

Визнаний лідер німецької історіографії XIX ст. Л. фон Ранке (1795-1886), не дивлячись на репутацію «батька об'єктивного історіописання»² сумнівався у можливості вивчення минулого без імпульсів сьогодення, але, за словами історика: **«Ми можемо бути корисними сучасності лише в тому випадку, якщо ... піднінемося до рівня незалежної об'єктивної науки»**³. Його об'єктивізм ґрунтувався на таких епістемах, як «релігійний історизм»⁴, універсалізуючий підхід до історії⁵, легітимістсько-старопрусські політичні

² Vierhaus R. Ranke und die soziale Welt (1957) / Neue Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung, 1. Münster: Aschendorff, 1.

³ Ranke L.v. Rede zur Eröffnung der XII. Plenarversammlung am 27. September 1871 (1888). Rankes Sämtliche Werke. 54 Bd-e. 51-52. Abhandlungen und Versuche. Neue Sammlung: / hrsg. von A. Dove und Th. Wiedemann. Leipzig: Duncker und Humblot. 569.

⁴ Masur G. Rankes Begriff der Weltgeschichte (1926). München: R. Oldenbourg. 61.

⁵ Dove A. Ranke und Sybel in ihrem Verhältnis zu König Max (1898). Dove A. Ausgewählte Schriften vornehmlich historischen Inhalts. Leipzig: Verlag Duncker & Humblot. 114.

погляди⁶, індивідуалізуючий метод⁷. «Ядром історії» і її вищими носіями вчений визначає церкву і державу⁸. Вищий закон держави – це досягнення могутності і впливу, а її політика є «політикою з позиції сили» – *Machtpolitik*⁹. У «Всесвітній історії» Ранке пише: «Нації живуть у постійній боротьбі одна з однією за землю, могутність і панування. Ця боротьба пов'язує їх між собою; без неї вони жили б відокремлено і до них не припливало б нове життя. Таким чином, боротьба за панування має величезне значення для вироблення усвідомлення спільності людства...»¹⁰. Так обґрунтовується примат зовнішньої політики, котра об'єктивує потенціал держави, і є «проявом духовної сутності нації, її споконвічним генієм»¹¹. Отже, у Ранке історія виступає як політичний розвиток держав, воєн та дипломатії.

Ставлення Ранке до національної ідеї та до об'єднання Німеччини навколо Пруссії є якраз тим виявом впливу сучасності на науку, котрий не заперечувався ним самим. Твердження, що він виступав за об'єднання Німеччини шляхом *Machtpolitik* є безпідставними. Єдність німецької нації вчений вважав категорією духовного порядку, але німецькі держави, схожі як діти однієї матері, не можуть мати єдиного і однакового устрою¹². Кожна держава, як втілення божественної ідеї покликана зберігати притаманну їй індивідуальність та напрям історичної еволюції. З цього логічно випливала апологія власної держави, в основі котрої мав лежати «прусьско-протестантський, а не який-небудь інший абстрактний

⁶ Докл. див.: Ганус С.О. До питання про політичні погляди Леопольда фон Ранке та вирішення істориком проблеми співвідношення історії і політики (1998). Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Сер. історія. 2. 187-193.

⁷ Bending H.v. Leopold von Ranke (1971) / Deutsche Historiker. 1. Göttingen. 8.

⁸ Ranke L.v. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation (1867). Rankes Sämtliche Werke. 54 Bd-e. 1. Leipzig: Duncker und Humblot. 1-4.

⁹ Ranke L.v. Politisches Gespräch (1887). Rankes Sämtliche Werke. 54 Bd-e. 49-50. Neue Sammlung: / hrsg. von A. Dove und Th. Wiedemann. Leipzig: Duncker und Humblot. 329-338.

¹⁰ Ranke L. Weltgeschichte (1929). Ranke L. Historische Meisterwerke. 24 Bd-e. 1. Hamburg: Gutenberg-Verlag Christensen & Co. 19.

¹¹ Laue Th. Leopold Ranke. The Formative Years (1950). Princeton: Princeton University. Press. 87

¹² Ranke L.v. Über die Trennung und die Einheit von Deutschland. (1887). Rankes Sämtliche Werke. 54 Bd-e. 49-50. Neue Sammlung: / hrsg. von A. Dove und Th. Wiedemann. Leipzig: Duncker und Humblot. 156.

принцип»¹³. У «Пруській історії», написаній в якості офіційного історіографа монархії Гогенцоллернів Ранке зазначав: «Я вважаю щастям належати до держави, з напрямком котрої я цілком згоден»¹⁴. Тому, будучи адептом меттерніхівської системи, історик одночасно був пруссофілом і не вважав доцільним подальше переважання Австрії в Німеччині. На його думку, Пруссія може існувати лише в антагонізмі з Дунайською монархією, однак необхідність поглинання інших німецьких держав ним заперечувалася. У 1852 р. він пише державному діячу Е.-К. фон Мантойфелю: «...Ми не думаємо ні про які територіальні прирощення»¹⁵. Меморіали Ранке на ім'я монархів і сановних осіб містили ідеї консервації існуючої державно-політичної системи, а метою німецького історика стала протидія «агітації ворогів будь-якого порядку»¹⁶. Визначаючи в 1832 р. завданням редагованого ним «Історико-політичного журналу» захист суспільного і державного ладу Пруссії, історик одночасно відзначав, що існуюча в Німеччині система територіальних князівств відповідає найважливішому принципу держави – силі. Німецька князівства лише мають використовувати «переваги автономії»¹⁷.

Активізація об'єднавчої політики Пруссії викликала занепокоєння Ранке. Війну з Австрією 1866 р. історик оцінив як небезпечне втягання у «величезну боротьбу»¹⁸ (звертаємо увагу, що Ранке був відомим знавцем історії міжнародних відносин і чудово розумів можливі наслідки порушення балансу сил у складі «європейського концерту» – С.Г.). Він був солідарним з консерваторами в тому, що «ця війна – хто б з неї не вийшов переможцем –

¹³ Bending H.v. Op. cit. 18.

¹⁴ Ranke L.v. Preußische Geschichte (1956). Darmstadt: Techow. 4.

¹⁵ An Edwin Freiherr von Manteuffel, 12 Juli 1852 (1949). Ranke L. Neue Briefe. Gesam. und bearb. von B. Hoefl. Nach seinem Tode hg. von H. Herzfeld. Hamburg: Hoffmann und Campe. 345.

¹⁶ Schilfert G. Leopold von Ranke (1963). Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft. Bd. 1. Die Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhundert bis zur Reichseinigung von oben. Berlin: Akademie Verlag. 251-252.

¹⁷ Ranke L.v. Einleitung zur «Historisch-politische Zeitschrift» (1887). Rankes Sämtliche Werke. 54 Bd-e. 49-50. Neue Sammlung: / hrsg. von A. Dove und Th. Wiedemann. Leipzig: Duncker und Humblot. 6.

¹⁸ An Edwin Freiherr von Manteuffel, 22 Mai 1866 (1949). Ranke L. Neue Briefe. 463.

імовірно смертельно вразить найважливіші життєві органи Німеччини, особливо Пруссію і Австрію. Ця війна є подібною тій, котрої ми уникли завдяки мудрому рішенню Пруссії в Ольмюці, коли наша перемога загрожувала нам ще більшими бідами, ніж наша поразка, а саме – революцією» (стаття лідера правих Л. фон Герлаха в “*Kreuzzeitung*”) ¹⁹. Лише після 1871 р. Ранке відкрито схвалив дії «залізного канцлера», а об'єднання, за його словами, досягалось не порадами, а «великою дією», переважанням спільних інтересів над місцевими, але без знищення останніх ²⁰. Як переконаний консерватор і конформіст, Ранке не визнати довершений факт. Але він не припускався шовіністичного перебільшення ролі Німеччини у світовій історії чи пропаганди національної виключності.

Корені ідейних суперечок між малонімцями і великонімцями, котрі впливали на суспільну думку і впливали на окреслення завдань громадянського виховання, ба, навіть спрямованості викладання історії у школі та університеті, сягають ще 40-х рр. XIX ст. Вони пов'язані із зростанням національної самосвідомості, прагненням до створення єдиної німецької держави, на перешкоді чого стояла Австрія ²¹. В цих умовах виникає категорія «національної держави» як синтез понять нації і держави. У плеяді вчених, що розробляли ці поняття зустрічаємо імена Й.Г. Дройзена, Г. Баумгартена, М. Дункера, Г. Зібеля, Г. Трайчке, Т. Моммзена. **Політична і наукова діяльність цих представників малонімецької школи відзначалась в 50-60-і рр. XIX ст. певною єдністю, ідейною основою якої, при всіх нюансах, був лібералізм.** Історики-малонімці є продовжувачами школи Ранке, що відносить їх до політичного напрямку в історіографії. Але вони розходилися з ранкеанцями у трактуванні завдань і цілей історичних студій. Об'єктивізму Ранке вони протиставили імператив писати історію «з гнівом і пристрастю».

¹⁹ Bismarck-Jahrbuch. Hrsg. von Horst Kohl. Bd. 4. (1897). Leipzig: Verlag von D. Häring. 180-181.

²⁰ Ranke L.v. Rede zur Eröffnung der XII. Plenarversammlung am 27. September 1871. 576-577.

²¹ Wandruszka A. Grossdeutsche und kleindeutsche Ideologie (1840–1871). Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch (1980). Wien-München. 110 – 117.

Малонімецька школа органічно пов'язана з ліберальною історіографією 1-ої пол. XIX ст. Представники останньої трактували пізнання історії як політичну необхідність і ставили перед наукою завдання активно сприяти вирішенню пекучих суспільних проблем в конституційно-правовому дусі. Як відзначав Г. Іггерс, «історія німецького лібералізму може бути написана тільки тоді, коли належним чином буде вивчена роль в ньому істориків»²².

Погляди Ф.Х.Дальмана (1785-1860) – професора університетів Кіля, Геттінгена і Бонна являють собою перехід від ліберально-просвітницького напрямку історичної думки 1-ої пол. XIX ст. до малонімецької школи. Його політичним ідеалом була англійська парламентська система, яку мала запозичити Німеччина. Ще до 1848 р. він закликав прусську монархію взяти у власні руки справу об'єднання країни²³. Дальман вказував, що благо народу можна забезпечити лише представницьким ладом і конституцією, але обмовлювався, що справжнє щастя народу несе не республіка, а конституційна монархія. Навіть якщо держава не є втіленням ідеалу, то «ніщо на землі не знаходиться настільки близько до божественного порядку, як державний порядок»²⁴. **Етатизм згодом перетвориться у наріжний принцип малонімецької школи.**

Ще однією перехідною фігурою, що пов'язувала ранній лібералізм в обличчі очолюваної Ф.Х. Шлоссером гейдельберзької школи з національно-політичною історіографією 50-60-х рр. XIX ст. був Л. Гойссер (1818-1866). В 1846 р. історик став прихильником партії «талановитих патріотів, що сміливо підняли прапор конституціоналізму і об'єднання Німеччини», узявши участь в

²² Iggers G. Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart. Übers. von Christian M. Barth (1971). München: Deutscher Taschenbuch-Verlag. 121.

²³ Obermann K. Die deutsche Historiker in der Revolution von 1848/1849. (1963). Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft. Bd. 1. Die Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhundert bis zur Reichseinigung von oben. Berlin: Akademie Verlag. 229.

²⁴ Dahlmann F. Ch. Politik auf den Grund und das Maß der gegebenen Zustände zurückgeführt (1924). Berlin: Reimar Hobbing. 55

заснуванні органу баденських лібералів «*Deutsche Zeitung*». «Це був громадський діяч у кожному своєму слові і вчинку. Він більше всього дорожив тим, що прямо пробуджувало від сну рідну країну, піднімало національну свідомість»²⁵. Значний резонанс одержала полеміка між Гойссером і представником великонімецького табору О. Клоппом. В 1861 р. Гойссер оприлюднив у журналі «*Preussische Jahrbücher*» рецензію на його твір «Німецька історія», де в сюжеті про прусського короля Фрідріха II Клопп з проавстрійських позицій негативно оцінив його правління. Опонент відповів запальним памфлетом «Відкритий лист п. Гойссеру до Гейдельберга»²⁶. На поч. 1862 р. в Гейдельберзі вийшла з друку контрвідповідь Гойссера «До судження про Фрідріха Великого»²⁷. Цей монарх перетвориться згодом у культову особу німецько-прусської історіографії. У перспективі Гойссер бачив союзню державу, збудовану на правових цивілізованих засадах, а не «військову імперію з фельдфебельськими поривами». Коли в 1870 р. баденському ландтагу був представлений союзний договір, котрим створювалась Німецька імперія, то було згадано ім'я Гойссера, котрий, як ніхто інший, принаймні в Південній Німеччині «надихав патріотизмом серця молоді»²⁸.

Й.Г. Дройзен (1808-1884) «фундатор і керівник малонімецької школи»²⁹, котра іноді іменується «школою Дройзена», головним предметом свого наукового інтересу на початку кар'єри обрав епоху об'єднання македонськими царями аморфного світу грецьких полісів у єдину територіальну державу для виконання грандіозного військово-політичного завдання – завоювання Сходу.

²⁵ Трачевский А. От редакции. Гейссер Л. История французской революции. пер. с нем. под ред. [и с предисл.] А. Трачевского (1870). Москва : А. И. Мамонтов. XXIII.

²⁶ Klopp O. Offener Brief an den H. Häusser in Heidelberg (1861). Hannover: Klindworth. 76.

²⁷ Häusser L. Zur Beurteilung Friedrichs des Grossen. Sendschreiben an Dr. Onno Klopp (1862). Heidelberg. Akademische Verlagshandlung J.C.B.Mohr.

²⁸ Цит. за: Бузескул В. Современная Германия и немецкая историческая наука XIX ст. (К происхождению современной германской идеологии). (1915). Петроград: Тип. Стасюлевича. 26.

²⁹ Srbik H. v. Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart. Bd. I. (1950). München: Bruckmann – Salzburg: Müller. 367.

Через масштабну «Історію еллінізму» проходить інтегральна ідея – обґрунтування прогресивного значення діяльності Філіпа II та Олександра. Це поєднувалось з протилежним ставленням до їхніх супротивників, насамперед до великого захисника грецької свободи і демократії – афінського оратора Демосфена. Дройзен неприховано засуджує збанкрутілий, вбогий світ крихітних міст-держав, возвеличення ж македонської монархії, подібно лакмусовому папірцю, легко виявляло симпатії прихильника єдиної Німеччини. Відповідно, засуджуючи Катона, як носія староримських цінностей Дройзен, не приховуючи прозорих аналогій, закидає проти легітимістських порядків «меттерніхівської» Європи. Дройзен втілює свій потяг до міцної централізованої держави у форму історії Македонії – свого роду **давньогрецької Пруссії**³⁰. Національний принцип модерної доби переноситься ним в давнину. Політика царя Філіпа II трактується, як **«велика національна боротьба»**. Монарший інтерес «приписував йому з самого початку цю політику, зібрати сили Греції, щоби одержати можливість наважитися на боротьбу з Персією, а цю боротьбу здійснити для того, щоби тим вірніше поєднати і міцно злити воєдино здорові сили в житті грецьких держав, котрі ще залишилися»³¹.

Ранкеанський об'єктивізм викликав у Дройзена презирство. В листі до друга В. Арєндта (1855) Ранке з «його боягузливою інтелігентністю» віднесений до «сучасної берлінської наволочі». «В ньому, – за словами Дройзена, – немає й сліду моральної запеклості, піднесеності переконань; і звідси впливає те, що коли хто-небудь прочитає його книгу, то відчуває, що став розумнішим, але не кращим, і він закінчує це заняття не з новим благим поривом чи радісним випростанням погляду і спини, а всього лише із здивуванням перед такою масою

³⁰ Цит. за: Ганус С. Регіоналізм як епістема німецької історіографії кінця XVIII – першої половини XIX ст. (2010). Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». 24. 194.

³¹ Дройзен И.Г. История эллинизма. В III тт. Т.І. История Александра Великого. (1997). Санкт-Петербург: Наука, Ювента. 30

розуму, знань і майстерності»³². Переконання Дройзена полягало в тому, що «сокровенна сила» науки сповнена «етичної властивості»³³. Цей етичний вимір науковості є вищим, ніж звичайна критика джерел. Об'єктивне історіописання та критичний метод хоч і є запорукою успіху наукових починань, але вони не викликають «ні внутрішньої напруги, ні духовного підйому, ні творчої думки. Шкоду від цього терплять перш за все наші школи, підростаюча молодь, майбутнє нації», – стверджує історик³⁴.

В 1840 р. вчений, одержавши кафедру у Кілі, постав перед новими завданнями і перейшов до дослідження нової історії. Дройзен вирішив застосувати свій «моральний вимір» до історії пруської політики. Пруссія є єдиною силою, здатною створити національну державу, але вона не має прагнути поглинання німецьких земель, а навпаки – розчинення в Німеччині. Пруссія, за словами історика, не має інших інтересів, крім інтересів усієї Німеччини. Вже до революції 1848-1849 рр. вчений-політик рішуче виступав за ліквідацію системи дрібнодержав'я, а також вважав, що багатонаціональна Австрійська монархія не зможе перетворитись у провідну силу національного об'єднання³⁵.

В 1846 р. він опублікував свої лекції стосовно епохи визвольних воєн³⁶. Сюжетами епопеї визволення стають американська і французька революції, боротьба Пруссії проти Наполеона. Пов'язаною з цим курсом лекцій була біографія видного військово-політичного діяча Пруссії часів наполеонівських воєн фельдмаршала Йорка фон Вартенбурга³⁷. Обрання цих тем зовсім не

³² An W. Arendt, 17.XI.1855. (1929). Droysen J.G. Briefwechsel. Hrsg. von R. Hubner. In II Bd-e. Bd. II. Stuttgart-Berlin-Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt. 374.

³³ An H. von Sybel, 5.VIII.1853. Ebenda. 169.

³⁴ Гульга А.В. Эстетика истории (1974). Москва: Наука. 25.

³⁵ Droysen J.G. Die politische Stellung Preußens (1933). Droysen J.G. Politische Schriften. München – Berlin: R. Oldenbourg. 60, 55-56.

³⁶ Droysen J.G. Vorlesungen über das Zeitalter der Freiheitskriege. 2 Bd-e. (1846). Kiel, Universitäts-Buchhandlung.

³⁷ Droysen J.G. Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg. 3 Bd-e. (1852). Berlin: Veit.

випадкове, адже «національна свідомість кристалізується виразно сама собою тільки у часи зовнішньої небезпеки, масового патріотичного напруження і піднесення»³⁸. Власним прикладом Дройзен доводить ці істини, беручи участь в антиданському русі у Шлезвіг-Гольштейні, а також в діяльності Франкфуртського парламенту, де розробляв проект конституції 1849 р. Досвід парламенту Дройзен називає плачевним, адже ідея національної єдності виявилась поки слабшою від звички до партикуляризму. «Наші докорінні права і конституційні форми, писав він, – нічого не варті, якщо ми не зуміємо перетворити нашу державу в силу»³⁹, а парламентська єдність без сильної урядової влади названа ним дурницею.

Після невдачі революції він зосередився на науково-педагогічній діяльності, продовживши вивчення і апологетику історії Пруссії. Підсумком цих студій стала «Історія пруської політики» (1855 – 1886). Однак ця об'ємна робота, будучи одним з найвищих досягнень німецької історіографії того часу (небагато праць ґрунтувались на такій кількості нового документального матеріалу, почерпнутого, правда, майже виключно з пруських архівів) по різних причинах не була прийнята ні публікою, ні колегами. Громадськості цей твір Дройзена видався нудним, історикам – пристрасним навіть за критеріями політично заангажованого історіописання. Так, намагаючись довести провіденційну роль Пруссії в історії Німеччини, Дройзен твердив, що серцем німецької нації завжди був Бранденбург і Пруссія, котра виросла на його основі⁴⁰. В 60-х рр. XIX ст., коли програма об'єднання вступила у стадію практичної реалізації еволюція поглядів історика стає ще більш виразною і він захоплено відгуються про перемоги пруської зброї над Австрією у війні 1866 р. Подолавши залишки неприязні до Бісмарка, Дройзен беззастережно стає на бік

³⁸ Ребет Л. Теорія нації (1955). Мюнхен: Buchdruckerei «Logos». 162.

³⁹ Droysen J.G. Die Spitze der Reiches (1933). Droysen J.G. Politische Schriften. München – Berlin: R. Oldenbourg. 184.

⁴⁰ Gooch G.P. History and Historians in the Nineteenth Century (1928). London – New-York – Toronto: Longmans, Green and Co°. 140, 6, 57.

імперії Гогенцоллернів, підкреслюючи особливу роль і значення історичної місії Пруссії.

Інший лідер малонімецької школи Г. фон Зібель (1817 – 1895) починав свою кар'єру як правовірний ранкеанець. Ранньої історії германських народів стосувалась робота вченого «Виникнення німецького королівства», що була полемічно загострена проти романтичної ідеалізації давніх часів. В ній Зібель стверджував, що племінну організацію і королівську владу у германців не слід ототожнювати з сучасною державністю і вбачати в них вираз німецької національної свідомості, котрої ще не було, оскільки й сама нація ще не склалась⁴¹. Дана робота вигідно вирізнялась своїм тверезим реалізмом, відсутністю романтичних захоплень, послідовним застосуванням критичного методу і цілком відповідала рівневі науки свого часу.

Лекції про політику, котрі Зібель читав у Марбурзькому університеті в 1847/1848 навч. році присвячувались моменту, коли «німецька нація знову відчула потребу існувати в якості нації, або, що те ж саме, створити політичну форму для своєї спільності»⁴². Співвідношення нації і держави Зібель розумів так: нація прагне стати державою, тоді як держава є силою, що формує націю. Політична єдність Німеччини визначається передумовою національної єдності і самосвідомості. Державну форму суспільного буття вчений відносив до визначальних ознак людини, як соціальної істоти. Людина, стверджував Зібель, має державу в якості елемента своєї природи подібно мові⁴³. Твердження свого вчителя Ранке, що німці об'єднані як нація духовно і культурно, і цілком можуть зберігати свою ідентичність за умови політичної дисперсності, він відкидав. Етатистський принцип про вирішальну роль держави в історії цілком поділявся

⁴¹ Sybel H. Entstehung des deutschen Königtums (1844). Frankfurt am Main: Varrentrap. 18, 30-31, 134, 142.

⁴² Sybel H. Das neue Deutsche Reich (1875). Sybel H. Vorträge und Aufsätze. Berlin: A. Hoffmann & Co°. 310.

⁴³ Seier H. Die Staatsidee Heinrich von Sybel in den Wandlungen der Reichsgründungszeit. 1862-1871 (1961). Lübeck – Hamburg: Matthiesen. 28.

Зібелем. Проте політична форма нації може зруйнувати національну свідомість, перешкодити її складанню. В історії Німеччини таку деструктивну роль відіграла, як на Зібеля, середньовічна імперія. Ступінь усвідомлення єдності нації, за Зібелем, є прямо пропорційним ступеню політичної єдності, тому останні ознаки національної свідомості зникли у часи Тридцятирічної війни⁴⁴.

В кінці 50-х рр. XIX ст. спалахнула знаменита полеміка щодо ролі Священної Римської Імперії в історії Німеччини та історичного значення італійської політики її правителів. Вона була спричинена появою 1-го тому солідно документованої «Історії Німецької Імперії» (1855) В. Гізебрехта, котрий намагався «пробудити в серцях німецької молоді переконаність в необхідності єдності»⁴⁵. Традиції цієї єдності він шукав у середньовічній імперії X – XII ст., яку зображав як ідеальну державу, коли німецький народ, «сильний завдяки своїй єдності, досяг найвищого розвитку своїх сил..., коли німець стояв вище від усіх у світі, а німецьке ім'я звучало в саму повну силу». В імперії Гізебрехт вбачав джерело єдності німецького народу, а також каталізатор національної свідомості європейських народів⁴⁶. У промові «Про нове зображення німецької імперії»⁴⁷, виголошеній у Баварській академії наук в 1859 р. Зібель доводив, що політика середньовічних імператорів визначалась не національними інтересами, а жагою світового теократичного панування. Промова викликала широкий резонанс, адже Зібель зачепив одне з найболючіших питань політичного життя: про становище Австрії і Пруссії серед інших німецьких держав, доводячи неприпустимість великонімецького шляху об'єднання Німеччини. Цей момент ми вважаємо початком активної полеміки малонімецької і великонімецької шкіл.

⁴⁴ Sybel H. Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. Bd.I (1889). München – Leipzig: Druck und Verlag von R. Oldenbourg. 5-6, 11.

⁴⁵ Thompson J. W. History of historical Writing. 2 Vol. 2 (1952). New-York: The Macmillan Co°. 195.

⁴⁶ Giesebrecht W. Geschichte der deutschen Kaiserzeit. Bd.1 (1873). Braunschweig: Schwetschke und Sohn. XII-XIII..

⁴⁷ Sybel H. Über neuen Darstellung der deutschen Kaiserzeit (1859). München: Verlag der J.B. Gotta'schen Buchhandlung.

Професор Інсбрукського університету Ю. Фіккер (1826-1902) виступив на захист середньовічного імператорства. В його роботі «Німецька імперія в її універсальних та національних зв'язках» (1861) вказувалося, що концепція Зібеля, «служить лише історичною опорою новітнім політичним устремлінням»⁴⁸. Вірно наголошуючи, що оцінювати політику імперії новітнім критерієм національності не слід, Фіккер доводив, що середньовічний рейх є взірцем вирішення проблеми єдності Німеччини, котрий цілком придатний для сучасності. Австрійська монархія є прямим продовжувачем Священної Римської імперії, втіленням німецької державницької ідеї, автономії і свободи. Пруссія ж, навпаки, набагато більше містить в собі слов'янського елемента, а також ґрунтується на принципах централізації і відсутності свободи⁴⁹.

Відповіддю Зібеля став історико-політичний трактат «Німецька нація та імперія», де огляд історії Німеччини знову здійснюється через призму діяльності імператорів. Середньовічний рейх кваліфікується, як «теократично забарвлена світова монархія», що прийнято й сучасною наукою. Історик висловив тверде переконання: «Як річки течуть в напрямі моря, так вірним є те що німецькі, держави прийдуть до більш тісного союзу під головуванням його найсильнішого члена» (зрозуміло Пруссії – Г.С.). «Оскільки для мене усе минуле, – пише Зібель, – свідчить про політику імператорів, як про могилу нашого національного добробуту, то я віддаю перевагу «малій Німеччині» з 55 млн. населенням перед великою німецько-угорсько-слов'янською імперією з 70 мільйонами⁵⁰».

Пристрасті підігрівалися дедалі дужче, адже саме життя актуалізувало, як здавалося б, суто фахову тему. Влітку 1863 р. австрійський уряд запропонував реформу Німецького Союзу через створення союзного парламенту з делегатів

⁴⁸ Бузескул В.Г. Зибель как историк-политик. 16.

⁴⁹ Ficker J. Das deutsche Kaiserreich in seinem universalen und nationalen Beziehungen. Universalstaat oder Nationalstaat. Die Streitschriften von H. von Sybel und J. Ficker zur deutschen Kaiserpolitik des Mittelalters. Hrsg. von F. Schneider (1941). Innsbruck: Univ. Ver. Wagner. 69-96.

⁵⁰ Sybel H. Die deutsche Nation und Kaiserzeit (1862). München: Auf Kosten der königlichen Akademie. X.

ландтагів окремих німецьких земель. Цим робилась спроба послабити позиції Пруссії. Наукова дискусія набула злободенного як ніколи характеру. В полеміку вступили австрійський історик О. Лоренц та О. Клопп на боці Фіккера, а Зібеля підтримали історики-малонімці, насамперед Й.Г. Дройзен. Щоправда, останній не копіював поглядів свого колеги. Імперію Гогенштауфенів Дройзен вважав вершиною німецької історії з огляду на потенціарний критерій. До взірця сили цієї держави слід прагнути і в умовах ХІХ ст. Так само позитивно оцінювалась італійська політика німецьких імператорів, адже потреба зайняти провідне становище в Європі слугувала, на думку вченого, джерелом єдності нації⁵¹. Але, Дройзен не вийшов за рамки малонімецької програми, бо не вважав імперію національною державою і наголошував на спадкоємності імперської ідеї середньовіччя з античністю. Позиція Дройзена створювала передумови для зближення малонімецької і великонімецької ідейних течій в подальшому⁵².

В сер. 60-х рр. ХІХ ст. розпочинається нова фаза боротьби за об'єднання Німеччини, а її подіями стали війна Пруссії і Австрії проти Данії в 1864 р. та австро-пруська війна 1866 р. Якщо на поч. 60-х рр. лідер малонімців знаходився в рядах опозиції в рейхстазі під час конституційного конфлікту, то в подальшому він гаряче підтримав людину, котра дипломатією та силою зброї вирішила спір малонімців з великонімцями. В 1866 р. історик-політик писав: «Справа політичної і парламентської свободи в Німеччині назавжди пов'язана з політикою графа Бісмарка»⁵³. На актуальні питання часу Зібель відгукнувся рядом статей і промов, котрі здебільшого виголошувалися в день тезоіменитства прусського короля Фрідріха-Вільгельма ІІІ – засновника Боннського

⁵¹ Droysen J.G. Geschichte der preussischen Politik. Bd.1. I-II Th. (1868). Leipzig: Verlag Duncker & Humblot. 4, 8.

⁵² Koch G. Der Streit zwischen Sybel und Ficker und die Einschätzung der mittelalterlichen Kaiserpolitik in der modernen Historiographie (1963). Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft. Bd. 1. Die Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhundert bis zur Reichseinigung von oben. Berlin: Akademie Verlag. 328.

⁵³ Sybel H. Das neue Deutschland und Frankreich (1874). Sybel H. Vorträge und Aufsätze. Berlin: A. Hoffmann & Co^o. 298.

університету, де вчений здобув професорську кафедру. Це такі твори, як «Про розвиток абсолютної монархії в Пруссії» (1863), «Пруссія і Рейнська область» (1865), «Нова Німеччина і Франція» (1866), «Німецькі і закордонні університети» (1868)⁵⁴. Основна їх ідея – цілковита сумісність розумної, впорядкованої політичної свободи, наповненої патріотизмом і сильної державної влади. Не варто обходити і того факту, що зображення Зібелем найтемнішими фарбами політики Австрії здійснювалось з огляду на його ліберальні принципи, з антикатолицькою афектацією пруссака і протестанта. Історик вже в «перед березневу» епоху відзначався як сміливий противник ультрамонтанства⁵⁵. В подальшому він неодноразово наголошував, що саме Дунайська монархія є «бастіоном реакції». Збереження Німецького Союзу – «держави Меттерніха», не кажучи вже про австрійський пріоритет у справі національно-державного об'єднання Зібель вважав неприпустимим.

З 1866 р. центр полеміки переміщується на історію взаємовідносин Австрії і Пруссії у війнах проти революційної Франції. За переконанням Зібеля підкорення Німеччини французькою зброєю було почато саме в ту хвилину і тим самим договором, яким Австрія визнала другий поділ Польщі. «Отрута німецьких розбратів» дала змогу революційним силам Франції охопити роз'єднану Європу⁵⁶. Предметом гострої дискусії став Базельський мир 1795 р. Австрійський історик А. фон Вівено та боннський професор Г. Гюффер закидали Зібелю, що в своїй «Історії революційного часу 1789-1795» (1853-1879) він тенденційно зобразив політику Австрії і «покращив» картину політики Пруссії, яка укладенням Базельського миру зрадила Австрію, інтереси Німеччини і

⁵⁴ Sybel H. v. Kleine historische Schriften. In 3 Bd-e. (1869-1880). München-Stuttgart: Verlag der J.B. Gotta'schen Buchhandlung.

⁵⁵ Dotterweich V. Heinrich von Sybel. Geschichtswissenschaft in politischer Absicht. (1817-1861) (1978). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 211, 65.

⁵⁶ Зибель Г. История французской революции и ее времени (1789-1795). В 2 тт. Пер. с нем. 2. (1864). Санкт-Петербург: Из типографии А.С. Голицына. 227, 302.

першої коаліції⁵⁷.

Зібель відповів великонімцям статтями «Австрія і Пруссія в революційній війні» (1866), «Занепад Польщі і революційна війна» (1870), брошурою «Австрія і Німеччина» (1868), звинувативши Вівено і Гюффера в тенденційному підборі джерел, в ідеалізації недостойної політики Австрії. Здійснивши разом з Росією третій поділ Польщі, вона зрадила Пруссію. А тій нічого не залишилось, як укласти не вигідний для неї Базельський мир. Апелюючи до сучасності, Зібель наголосив: «...Реальні інтереси Німеччини і Австрії не тотожні і, відтак, колишнє керівництво і панування Австрії в Німеччині створює неприродне, шкідливе для обох сторін відношення»⁵⁸. Достойну оцінку Зібеля як політика і вченого дав не хто інший як сам Бісмарк. Підводячи підсумки його 50-річної науково-політичної діяльності, канцлер у спеціальній вітальній адресі висловив Зібелю глибоку вдячність «за його багаторічне співробітництво у спільній патріотичній справі»⁵⁹.

Поєднання історії і політики може призвести до відвертої суб'єктивності й тенденційності. Від цього не були цілком вільними вже Зібель чи Дройзен. Г. фон Трайчке (1834-1896), пишучи історію «з гнівом і пристрастям» легко перетворив її в слухняну служницю політики. З усіх малонімців Трайчке був найбільш рішучим прихильником об'єднання під егідою Пруссії засобом завоювання⁶⁰, свого роду «національним Прометеем»⁶¹. Розвиток поглядів

⁵⁷ Vivenot A.V. Herzog Albrecht von Sachsen-Theschen als Reichs Feldmarschall. Ein Beitrag zur Geschichte des Reichsverfall und des Baseler Friedens. In 2 Bd-e (1864-1866). Wien: Braumüller; Hüffer H. Diplomatische Verhandlungen aus der Zeit die französische Revolution. Bd.1. (1868). Bonn: Marcus, 1868; Hüffer H. Österreich und Preußen gegenüber der französischen Revolution bis zum Abschluss des Friedens von Campo Formio. Vornehmlich nach ungedruckten Urkunden der Archive in Berlin, Wien und Paris (1868). Bonn: Marcus.

⁵⁸ Sybel H.V. Österreich und Deutschland im Revolutionskrieg. Ergänzungsheft zur Geschichte der Revolutionszeit 1789 bis 1795 (1868). Düsseldorf: Budd'eus. X.

⁵⁹ Бузескул В.Г. Зибель как историк-политик. 31.

⁶⁰ Treitschke H. v. Bundesstaat und Einheitsstaat (1913). Treitschke H. v. Historische und politische Aufsätze. Bd.2. Freiheit und Königtum. Leipzig: Verlag von G.Hirzel. S.236-237

⁶¹ Dove A. Der Prophet unseres Reichs (1898). Dove A. Ausgewählte Schriften vornehmlich historischen Inhalts. Leipzig: Verlag Duncker & Humblot. 383-384, 389.

Трайчке є показовим для еволюції лібералізму в Німеччині. У дисертації на здобуття професорського звання «Суспільна наука» (1858-1859) Трайчке обрав предметом своєї уваги парламентський лад Англії⁶². Конституційний устрій Пруссії і майбутньої єдиної Німеччини, як він спочатку вважав, мав розбудовуватись на правових засадах за англійським взірцем. Тому знаменита промова Бісмарка у пруському ландтазі 29 вересня 1862 р., із закликом довершити справу об'єднання Німеччини не парламентськими промовами, а «залізом і кров'ю» спочатку налякала Трайчке.

Разом з тим етатизм як епістемологічний підхід наукових студій Трайчке є очевидним вже в творах раннього періоду. Держава, за його переконанням, і ціль і засіб поступу історії, бо вони невіддільні. Щоправда, поки найважливішим обов'язком держави він визначав всемірне сприяння найбільш повному задоволенню потреб усіх громадян⁶³. Впорядкування буття нації (читай об'єднання Німеччини – С.Г.), котре є метою держави, має здійснюватись через побудову громадянського суспільства⁶⁴. Згодом погляди Трайчке еволюціонують вправо. Більш вираженою стає апологія монархічного принципу. Найважливішим в монархії він вважав те, що вона править суверенною, а не делегованою владою. Сутність монархії, за твердим переконанням Трайчке далека від її парламентської форми, що у Британії. Відмовившись від історичного погляду на державу, він оголошує її споконвічним надбанням людства. Безумовно відкидаються теорії природних прав та суспільного договору, а «природна тенденція полягає в тому, щоб поняття «нація» і «держави» співпадали»⁶⁵.

Переконання щодо визначальної ролі в історії саме націй на противагу

⁶² Treitschke H. v. Grundlagen der englischen Freiheit (1858). Preußische Jahrbücher. 1. 366-381.

⁶³ Treitschke H. v. Freiheit (1907). Treitschke H. v. Historische und politische Aufsätze. Bd.1. Leipzig: Verlag von G. Hirzel. 7, 16.

⁶⁴ Treitschke H. v. Die Gesellschaftswissenschaft. (Ein kritischer Versuch) (1859). Leipzig: G. Hirzel. 83.

⁶⁵ Treitschke H. v. Politik: Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin. 2 Bd-e. 2. (1898). Leipzig: Verlag von G. Hirzel. 53, 161; 1. (1898). Leipzig: Verlag von G. Hirzel. 15-16, 271.

людству в цілому у Трайчке знайшли крайній вияв у формулі: «Людина спочатку німець, француз, а потім людина». Нація, за твердженням Трайчке, має не лише тенденцію до утворення держави, але і до виключення іноземних в національному відношенні елементів. «Нормальним, – стверджував він, – завжди є **єдність держави на національній основі**»⁶⁶. Трайчке давав різко негативну оцінку середньовічній імперії. Для нього вона незворотно відійшла в минуле⁶⁷. Не має майбутнього і її спадкоємиця – монархія Габсбургів. Він виступав також проти федерального устрою майбутньої єдиної Німеччини, котра мала перетворитись у збільшену до масштабів усієї країни Пруссію⁶⁸.

Підсумком історичних студій Трайчке стала 5-томна «Німецька історія в XIX ст.» (1879-1894). Предмет його уваги – зростання ваги Пруссії, яку він розглядав як антитезу імперії в минулому. Розглядаючи державотворчу тенденцію національно-політичного життя як позачасову, Трайчке, подібно Зібелю і Дройзену виділяв XVIII-XIX ст. як період сучасної національної держави. Він наголошував, що зростання національного принципу є основою державності і умовою правильного розуміння історії XIX ст.⁶⁹. Автор на усі лади пропагує легенду про історичну місію Пруссії, вважаючи її єдиною державою, котра неухильно і послідовно втілювала національні інтереси. Династія Гогенцоллернів предстає під пером Трайчке як галерея великих історичних діячів, справжніх героїв німецької історії. Одержавши доступ до фондів пруських архівів, «Прометей німецької єдності» **пообіцяв Бісмарку використовувати джерельні матеріали винятково на користь Пруссії**. Опус Трайчке, за котрий він був відзначений офіційним званням «історіографа пруської держави», носив настільки тенденційний і фальсифікаторський

⁶⁶ Treitschke H. v. Politik: Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin. 2 Bd-e. 1. 19, 278.

⁶⁷ Treitschke H. v. Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. In 5 Teile. 4. (1927). Leipzig: Verlag von G.Hirzel. 456.

⁶⁸ Treitschke H. v. Bundesstaat und Einheitsstaat (1913). Treitschke H. v. Historische und politische Aufsätze. Bd.2. Freiheit und Königtum. Leipzig: Verlag von G.Hirzel. 236-237.

⁶⁹ Treitschke H. v. Zehn Jahre Deutscher Kämpfe. Auswahl (1913). Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer. 172.

характер, що від позиції автора публічно відмежувались його багаторічні і близькі колеги Й.Г. Дройзен та Г. Баумгартен. А редактор головного органу історичної періодики Німеччини «*Historische Zeitschrift*» Г.Зібель вважав за потрібне нагадати, що формула «з гнівом і пристрасстю» не має на увазі тенденційне використання фактів і грубі фальсифікації⁷⁰.

Політичні ідеології – це сукупність ідей, цінностей, символів та ритуалів, що об'єднують людей заради спільних політичних дій. Їх серцевину складають погляди на суспільство та державу⁷¹. Малонімецька програма, як сенс наукової та публіцистичної творчості представників націонал-ліберальної історіографії сер. XIX ст. перетворювалась в ідеологічний напрям, що швидко оволодівав умами. Трайчке чи не в найбільшій мірі сприяв кристалізації та пропаганді її положень, здобувши харизму історика-трибуна. Як войовничий націоналіст, він принципово відкидав «німецький об'єктивізм», а щодо партійності висловився так: «З тих пір, поки існує світ, в бурхливі періоди його буття історик завжди іменувався безпартійним лише в одному випадку: коли він лежав у могилі»⁷². Згодом у творах Трайчке з'являється також расистське і антисемітське забарвлення, а вузьке пруссацтво і суб'єктивізм дійдуть до шовінізму і фанатичної проповіді національної і політичної ненависті.

Ще одним із стовпів малонімецької школи був професор університетів Бреслау і Берліна Т. Моммзен (1817-1903), котрий якось висловився: «Якби я заради своїх ... студій хоча б на день забув німецьку вітчизну, я вважав би себе негідним жити в наш великий час»⁷³. В революційні роки Моммзен став відомим як гарячий прихильник об'єднання Німеччини, з ентузіазмом вітаючи настання

⁷⁰ Бузескул Г. В. Зібель как историк-политик. 32-33.

⁷¹ Кафарський В. Нація і держава: Культура, ідеологія, духовність (1999). Івано-Франківськ: Плай. 236.

⁷² Schieman Th. Heinrich von Treitschke. Lehr- und Wanderjahre (1896). München, Druck und Verlag von R. Oldenbourg. 360.

⁷³ Цит. за: Хто є хто в європейській та американській політичній науці. Малий політологічний словник (1997). Львів: Кальварія. 161.

«нового ланцюгу подій, наслідки яких неможливо передбачити»⁷⁴. Моммзен – одна з тих обдарованих натур, котрі в рівній мірі виявляють блискучі здібності в різних сферах їх докладання. Він був всесвітньо відомим ученим, котрий посідав «королівське становище» серед німецьких істориків, а також був відомий широкому загалові завдяки одержанню Нобелівської премії у галузі літератури. В антикознавстві з'явився термін «ера Моммзена». І по сьогодні авторитет цього вченого залишається непорушним. В 1860-70-х рр. він був депутатом прусського ландтагу, а в 1881-1884 рр. – рейхстагу Німецької імперії.

Моммзен «прокинувся знаменитим» після опублікування «Римської історії» (1854-1856), котра не випадково одержала назву «біблії сучасності». Сила впливу цього, здавалося б суто наукового твору була настільки відчутною, що він був означений як «невід'ємна суттєва частина всього того, що складає історико-політичну сутність нашого часу»⁷⁵. Свобода і порядок, демократія і єдність – принципи, котрі склали основу політичного мислення Моммзена. Він більш послідовний у відстоюванні ідей суспільного переустрою на ліберальних засадах. На відміну від колег-малонімців історик не зазнав еволюції до правого флангу німецького політикуму. «Представницьке народне правління» залишалося суспільним ідеалом Моммзена і було поійменоване ним «великою установою нового часу». Проте, він поділяв з малонімцями переконання у недоцільності дотримання ранкеанського об'єктивізму. Моммзен також заперечує здатність кабінетного вченого відкрити істинний ідеал державного устрою. Твір такого вченого являтиме антиісторичну компіляцію на взірць бухгалтерського звіту – нудного і цілковито непотрібного⁷⁶. Погляд на історію як на «**magistra vitae**» давав змогу здобувати т. зв. «історичні уроки», що наділяло фахову історіографію в особі Моммзена, так само, як й інших представників малонімецької школи **функціями «політичної педагогіки»**. Але

⁷⁴ Gradenwitz O. Theodor Mommsen (1904). Weimar: H.Böhlau's. 31

⁷⁵ Bardt K. Theodor Mommsen (1903). Berlin: Weidmansche Buchhandlung. 35

⁷⁶ Моммзен Т. История Рима. Русский пер. под общ. ред. Н.А. Машкина. Т. 1. (1936). Москва: Госполитиздат. 299; Т. 3. (1941). Москва: Госполитиздат. 475-478.

Моммзен застерігав від спрощеного погляду на науку. Вона не дає банальних рецептів для лікування від усіх хвороб, а навпаки виступає в якості стимулу до самостійної натхненної творчості.

Йдучи способом аналогії подібно Дройзену, Моммзен стверджував, що історія кожного народу починається з роз'єднаності, а її завершення повинно виражатись в національній єдності, уособленням котрої і є національна держава. Концепція «Римської історії» сформувалась під безпосереднім впливом боротьби за об'єднання Німеччини. Особливістю цієї роботи був висновок, що утворення давньоримської держави і поширення її влади над Італією є виявом процесу національного об'єднання країни. Стосовно подальших завоювань Риму і його перетворення у світову імперію, то Моммзен оцінює їх негативно, вбачаючи в цьому втрату державою її докорінної національної основи⁷⁷. Аналогії із сучасністю спостерігаються і в моммзеновій концепції «демократичної монархії» Цезаря. На його думку, Пруссія 1865 р. ще не відповідала цьому ідеалу⁷⁸.

Ідея національної держави стала квінтесенцією історичної науки Німеччини сер. XIX ст., Вона визначала зміст громадської і наукової діяльності істориків малонімецького напрямку – прямих спадкоємців як ліберальної історичної думки 1-ої пол. XIX ст., так і школи Ранке. На зміну незворушному об'єктивізму Ранке прийшла афішована політична та полемічна загостреність. Хоч, справедливості заради, зазначимо, що відвертий відхід від критеріїв науковості продемонстрував лише Г. Трайчке. Інші ж представники малонімецької школи, в силу як спадкоємності традицій науки в Німеччині, так і внутрішнього переконання намагались стояти на позиціях наукового дискурсу, хоч це і не перешкоджало створювати історичні твори у вигляді квадратного рівняння, результат котрого вже відомий. Зусиллями істориків-малонімців

⁷⁷ Моммзен Т. История Рима. Т.1. 41, 428, 737

⁷⁸ Mommsen Th. Die Annexion Schleswig-Holschteins (1903). Mommsen Th. Reden und Aufsätze. Berlin: Weidmansche Buchhandlung. 379-380, 382.

відбувалась інституціоналізація нових соціетальних цінностей, відповідаючих політичній меті – об'єднанні Німеччини під егідою Пруссії. Легітимізація цієї мети засобами науки передбачала вироблення відповідної системи інтегральних значень, котрі б охоплювали все суспільство, формували громадську думку і «впорядковували» історію. Тому, з повним правом чудовий знавець проблеми, харківський історик та історіограф В. Бузескул зазначав, що об'єднання Німеччини «в значній мірі було підготовлене діяльністю німецьких літераторів, вчених і університетів»⁷⁹.

Політичні ідеології є інструментами дії. Тому вони орієнтуються не на наукову об'єктивність, а на ефективний захист інтересів тих, хто їх продукує. Малонімецька ідеологічна програма формувалась як певна єдність в розумінні минулого, причому кут погляду на нього зумовлювався сучасністю. Історико-політична дійсність різних епох одержала специфічне висвітлення з позиції уявлень про національну державу як вищу форму державності і вищу цінність історії. **Минуле здобуває у представників малонімецької школи силу історичного аргументу, стає доказом пруського варіанту розв'язання злободенної проблеми єдності країни.**

⁷⁹ Бузескул В. Обзор немецкой литературы по истории средних веков (1885). Харьков: Тип. К.П. Счасни. 37.

Ruslana Mankovska

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Center for Research of Historical and Cultural
Heritage of Ukraine,
Department of the History of Ukraine of the Second Half
of the 20th Century,
Institute of the History of Ukraine of the
National Academy of Sciences of Ukraine

Svitlana Babushko

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of Tourism Department, National University of Ukraine
on Physical Education and Sport

**EDUCATIONAL AND CULTURAL SPACE CREATED BY MUSEUMS:
WESTERN UKRAINE OF THE 19TH CENTURY**

The cultural heritage of each nation is a kind of spiritual code of the nation. It is the museums that form and preserve the national historical and cultural heritage. The latter can be considered a historical and impartial argument for the achievements of any people. The history of museums and their activity, as a component of the science of museology, is in the center of researchers' attention in the world and in Ukraine, in particular. Over the centuries, Ukrainian museology developed in the context of the educational and cultural processes and trends of Western Europe. Of course, each country had its own characteristics. In this sense, the modern regions of Western Ukraine, which at different periods of history were part of other states, were under the influence of socio-political factors of the 19th century. Hence, today they are distinguished by their own identity in the characteristics of educational and cultural development, including museology.

Delineating the territory of Western Ukraine, we consider the modern borders of Ukraine: Lviv oblast, Ternopil oblast, Ivano-Frankivsk oblast, Rivne oblast and Volhynia (since September 1939), Bukovyna (since 1940) and Transcarpathia (since 1945). In the Western Ukrainian lands in the 19th century a significant intellectual potential was formed in difficult socio-political and economic conditions, but in the traditions of the European society. The representatives of this potential were the intelligentsia of the region, which played a key role in the development of the museums as an educational and cultural body.

Cultural processes in Western Europe also influenced the creation of museums in the city of Lviv and the Lviv region, which in different historical periods functioned in the conditions of the states that included Galicia: Poland (XIV–XVIII centuries), Austria (1772–1918), West Ukrainian People's Republic Republic (November 1918 – July 1919), again Poland (until September 1939), the USSR (September 1939 – June 1941), Nazi Germany (June 1941 – July 1944), the USSR (from July 1944 until the collapse of the communist empire in 1991).

However, the purpose of the research is to reveal and characterize the development stages of creating museums in Western Ukraine in the 19th century. That is why the investigated period is limited by the mentioned century. Four western regions were selected for the investigation: Galician region; Pokuttia and Hutsul regions; Ternopil region and Volyn region.

As noted by the prominent Ukrainian museologist Hilarion Svientsitskyi in his book “About Museums and Museum Management”, the first Ukrainian-language scientific work on museology and Ukrainian museum management, “in Ukraine, all museum management is a product of personal efforts and funds to which the state contributes in exceptional cases”¹. Thanks to personal efforts and funds, in Galicia Ukraine there were as many museums as there were ancient monasteries and churches,

¹ Свенціцький, І. (1920). Про музеї і музейництво: Нариси і замітки. Львів: Діло, с.21.

where valuable exhibits were kept: books, icons, gold and precious items of church use, fabrics, etc.

It was emphasized above that museology in Western Ukrainian lands developed in the context of European educational and cultural trends. In particular, the practice of patronage and private collections became widespread in Europe as early as the 18th century, and at the beginning of the 20th century museum professional structures were being formed. In Poland, the Union of Museums, the Local History Society were founded, later the Museum Council was established, congresses and conferences of museum representatives were held².

Galician region. Galician museology was to some extent supported by the state and the initiative of wealthy citizens, relying on the organizational and publishing base and the enthusiasm of museum experts.

Among the famous Lviv collectors were Lviv University rector, Polish count Leon Pininskyi, Polish collector and donor of art collections to museums Helena Dombchanska, Polish historian, donor of his own collection and house to the city of Lviv, Vladyslav Lozynskyi. Also, in the city there were concentrated the collections of the Ossolinsky princes, the Lyubomyrskyis, the Didushytskyis, which became the basis of the first Lviv museums. At the same time the collections of the Bavorovskyis, Jewish and Armenian national communities, the museum of schooling, etc. became open to the public.

Thus, in 1817, the Polish count Józef Ossolinsky founded the National Institute named after the Ossolinskyis – “Ossolineum”, which gave rise to a number of educational and cultural centers and which later included the Pavlikovskyis’ library³ (Рябчикова, 2012). It is worth noting that the institution, which was located in the premises of the former Carmelite monastery (now V. Stefanyk Lviv National Scientific

² Лоренц, С. (1956). Музеи и коллекции Польши. 1945–1955 гг. Варшава, с.37-42.

³ Рябчикова, Ф. (2012). Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 рр. Волинський музейний вісник: музеї, дослідження та збереження пам’яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Луцьк, с. 12-15.

Library of Ukraine), became a kind of scientific and educational center with a private book collection and a museum. In 1823 Yu.-M. Ossolinskyi concluded an agreement with the Polish patron Henryk Lubomyrskyi, according to which his private collection became part of the Ossolineum⁴. It should be noted that the Museum of Princes of the Lyubomyrskyis was created in the early 1820s in Lviv. It was based on the private family collection of the Lyubomirskyis' princes, and included collections of books, medals, coins, paintings and antiquities. It became the first public museum in the city and existed in autonomous rights throughout the 19th and early 20th centuries. The museum collection was constantly growing due to the support of patrons of the city, donations from collectors, close contacts with participants in archaeological research, etc.

It should be noted that in the 19th century the Ossolinskyis' National Institute contributed to the development of the educational and cultural space of Lviv. Its influence is felt even today in the activities of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library, B. G. Voznytskyi National Art Gallery, the Lviv Historical Museum, the Lviv Museum of the History of Religion, the Museum of Ethnography and Artistic Craft in Lviv. It is also worth mentioning the Ossolinskyis National Institute in Wroclaw, created in 2002 by the efforts of Dr. Adolf Yuzvenko.

Among the private collections of Lviv at that time, the collection of the famous Polish historian, writer, collector, art critic, honorary citizen of Lviv and secretary of the Ossolineum Władysław Lozynskyi attracts attention. It consisted of works of art, sculpture, plastic and portrait miniatures of Western European artists, applied and decorative art, various objects of a military nature, in particular, weapons, military equipment, decorations, medals, orders. V. Lozynskyi devoted a lot of time to historical research. It is characteristic that, as a collector and researcher of culture, he took care of the preservation and restoration of historical and cultural monuments not only of

⁴ Берест, Р. (2015). Найдавніші музеї Львова: Оссолінеум – Музей Любомирських. Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: ЛІЕТ. 33-45.

Lviv, but also of other Western Ukrainian cities and towns, and developed the museum activity of the region⁵. In 1913, after the death of V. Lozynskyi, according to his will, the collection was divided, part of it entered the collections of the King John III National Museum, founded in 1908, and the City Gallery.

In 1870 in Lviv, the Natural Museum, created by the efforts of a corresponding member of the Krakow Academy of Sciences, Honorary Doctor of Philosophy of Lviv University, collector, honorary citizen of Lviv, Volodymyr Didushytskyi, began to receive its first visitors. The institution housed seven departments: zoological, paleontological, mineralogical, geological, botanical, archaeological and ethnographic. The pearl of the museum was the “Potoric Library”, the unique book collection of his father Józef Didushytskyi, which included about 10,000 volumes of ancient manuscripts, parchments, and rare editions, starting from the 16th century. In addition to the search and research work, the philanthropist actively supported the education and museum activities. He was one of the founders of higher and industrial schools, the Museum of Arts and Crafts in Lviv in 1874. He organized regional exhibitions in 1877 and 1894 in Lviv and Kraków, he helped talented young people. The scientist was one of the first in Europe to create a natural reserve on his land near the village Penyaki (now Brodivskyi District, Lviv Oblast) in a beech forest with an area of 22.4 hectares – “Peniyatska Monument”. Besides, he took care of the hunting: in 1875, with his participation, the Galician Sejm adopted a hunting law, which for the first time in Europe prohibited spring hunting of woodcock. In 1880, Count Volodymyr donated the Natural History Museum to the Galician Autonomy⁶.

An important component of the educational and cultural life of Lviv in the mid of the 19th century was the Bavorovskyi Foundation, founded in 1857 by Count Victor

⁵ Стець, С. (2015). Збірка Владислава Лозинського. Музеї Львова: події, колекції, люди: матеріали науково-практичної конференції, Львів, 30–31 жовтня 2014 року. Львівський історичний музей. Львів: Априорі, с. 3.

⁶ Володимир Дідушицький: Офіційний сайт Державного природничого музею у Львові. 2024. <http://www.smnh.org/ua/muzej/istorija/volodymyr-didushyckyj.html>

Bavorovskyi, who is known as a translator, bibliophile, collector and researcher of historical and cultural monuments. The Foundation included a private book collection, which included almost 60,000 volumes of rare publications, and a collection of works of art: statues, paintings, engravings, illustrations. In the 1880s Viktor Bavorovskyi moved the collections to the palace in Lviv, which he purchased at the beginning of the 19th century, built in 1639 as an arsenal by A. Seniavskyi according to the design of the military architect Pavel Grodzitskyi. In 1894 V. Bavorovskyi died, and according to his will the collections became the property of the city. In 1900 the library and the museum collection became available to visitors⁷.

Today, the Bavorovskyi Palace is an architectural monument of national importance, it houses the Omelian and Tetyana Antonovych Palace of Arts, which is a part of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library. It is worth noting that in 2004 with the financial support of the Antonovych family of Ukrainian origin, patrons from Ukraine and Poland, who in 1980 founded the Antonovyches' Foundation in the United States, the building of the Bavorovskyi Palace was restored.

Analyzing the educational and cultural space of Lviv in the 19th century. taking into account the socio-political factors of the specified period, we trace the noticeable influence of Polish figures on the educational and cultural life of the city. At the same time, Ukrainian museology did not have such state or humanitarian support. However, the Ukrainian intelligentsia persistently preserved, collected, and researched the historical sources. I. Svientsitskyi in his above-mentioned study defines the following famous public figures among the first Ukrainian collectors in Galicia during the 19th century: Ukrainian historian, archivist, ethnographer, corresponding member of the St. Petersburg Academy of Sciences Denys Zubrytskyi (1774-1862), canon of the Przemyśl Diocese of the Ukrainian Greek Catholic Church, author of the first "Grammar of the Ukrainian Language" in Galicia Ivan Mohylnytskyi (1777-1831),

⁷ Романюк, С. (2010). Відділ мистецтва: події, факти, особистості. Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника: збірник наукових праць. Вип. 2 (18). Львів, с. 5-43.

historian and church figure Mykhailo Harasevych (1763-1836), the first Ukrainian cardinal, Metropolitan of Galicia Mykhailo Levytskyi (1774-1858), Ukrainian professor at Lviv University, author of the “Combined Galician-Russian Chronicle 1500–1777” Antoni Petrushevych (1821–1913)⁸

National cultural and educational societies contributed to the emergence of new museum centers, and among them – the famous “Russian Trinity”: Markiyan Shashkevych, Yakiv Holovatskyi, Ivan Vahylevych, who according to Ivan Franko entered Ukrainian history as the initiators of the national revival. In 1872 through the efforts of the Ukrainian intelligentsia, the People’s House, a national educational institution, was opened in Lviv, and already in the 1870s, a historical and ethnographic museum began to take shape here, the collection of which was overseen by the already mentioned historian Antoni Petrushevych.

In 1869, the Ukrainian Cultural and Educational Society “Prosvita” also founded a museum, which in 1913 became a part of the National Museum in Lviv. Professor of the Lviv University Isidor Sharanevych became the founder of the Stavropygius Museum in 1888 after the Stavropygius Institute opened an exhibition in Lviv, where 887 ancient Russian monuments from educational institutions, churches and monasteries of Galicia were exhibited⁹. Incidentally, it is important to note the preservation activity of the scientist in saving valuable objects of the national educational and cultural heritage.

In 1895, the outstanding historian M. Hrushevskyi created a museum with archaeological and ethnographic collections at the National Academy of Sciences, which was looked after by V. Antonovych, F. Vovk, M. Hrushevskyi, I. Franko, and V. Hnatyuk.

⁸ Свенціцький, І. (1920). Про музеї і музейництво: Нариси і замітки. Львів: Діло, с..21.

⁹ Киричук, О. (1999). Ставропігійський Інститут у збереженні і вивченні пам’яток матеріальної культури. Народознавчі зошити. 1999. № 6.

Gradually museums enter the scientific, educational and spiritual space of Lviv. The museum network of the region developed mostly thanks to the support of patrons, the initiative of collectors and national educational and cultural societies. As we can see, Ukrainian museology in Galicia, even in the conditions of national statelessness, was an important factor in historical knowledge, national self-awareness, educational and aesthetic development.

Pokuttia and Hutsul region. In Pokuttia in Kolomyia as early as in 1859 the collector Levytskyi exhibited antiques in his private house that had been collected in the region. Two exhibitions organized in Kolomyia in 1880 testify to the intensification of exhibition activities and the growth of interest in the cultural goods of the Hutsul region: ethnographic – by Polish societies under the protectorate of Emperor Franz Joseph of Austria-Hungary, and economic and industrial – by local Ukrainian intelligentsia. The main part of the presented materials consisted of Pokuttia and Hutsul monuments of traditional culture¹⁰.

In 1892 Polish count and collector E. Starzhynskyi in Kolomyia founded the first museum in Pokuttia. His private collection, which he had bequeathed to the city for public access, became the basis for the museum. His collection consisted of about 5,000 items of archaeological, numismatic, ethnographic and art collections. However, the collector's idea was not realized. The famous teacher, public figure, priest Josaphat Kobrynskyi emphasized on the creation of a museum in Kolomyia in 1892. He received a higher education in Vienna, knew seven languages, was an organizer of cultural and educational institutions in the Kolomyia region.

On the initiative of J. Kobrynskyi, a plot of land in the center of the city was purchased in 1880 for the construction of the People's House with funds received from ethnographic exhibitions. According to J. Kobrynskyi, this Ukrainian public institution would have “a large bursa (school)”, at which 200 boys from the poor families should

¹⁰ Мельник, Л. (2000). Господарсько-промислова виставка, або виставка господарського промислу. Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3. Літера «В». Коломия: Вік. С.132.

have shelter and attend industrial and craft schools, as well as a library and a museum. The latter should be located in that “People's House”.

At the end of the 19th century the construction of such a centre of Ukrainianism seemed an unrealistic task in Galicia, even in a provincial town. Kolomyia rallied around J. Kobrynskyi. He organized fund-raising among the region's intelligentsia. Moreover, he himself gave away all his savings, dozens of his supporters went around villages with boxes and collected donations, people brought stone and wood to the town on their own, and worked for free on the construction site. In 1892, long before the construction was completed, the Council of the Society “Ukrainian People's House” adopted a decision to start work on collecting exhibits for the future museum. The ceremonial opening of the three-story building of the People's House took place in 1902. The people's theater began to operate here, ethnographic exhibitions were held, later in different years prominent figures of Ukrainian culture I. Franko, M. Lysenko, S. Liudkevich, O. Nyzhankivskyi performed here in a luxurious theater S. Krushelnytska gave concerts in the hall twice. The First World War and socio-political factors prevented from creation of the museum. J. Kobrynskyi's idea of creating a museum was realized much later by his nephew Volodymyr Kobrynskyi. And it was named after J. Kobrynskyi to dedicate his memory.

Ternopil region. The formation of museums in the Ternopil region is inextricably linked with the name of Volodyslav Fedorovych, a Ukrainian public figure, head of the Prosvita Society, ambassador to the Austrian Parliament, a well-known philanthropist. He was educated at the universities of Vienna and Paris, traveled almost all over Europe, where he became interested in museum work. He was the son of Ivan Fedorovych, the owner of an estate in the village of Vikna, a democrat-populist, an active participant in the revolutionary events “Spring of Nations” in 1848. He invited Ivan Franko to the village of Vikna to organize his father's archive and write his biography, who during 1883-1884 performed this work intermittently at the Fedorovych family estate. At that time Fedorovych's son began to form a collection of

antiquities, founded a school and carpet weaving activity. Later I. Franko used the property of this school while preparing scientific paper “Podilsky carpets”¹¹.

Volyn region. The first and unique museum institution on the territory of the modern Rivne region was the Regional History Museum of Baron Fedor Shteingel in the town of Horodok (1896). The German family of Steingel moved from St. Petersburg to Horodok in 1878. Fedor grew up in a Ukrainian environment, after studying at Kyiv and Warsaw universities, he returned to the family estate and became interested in the idea of creating a museum of antiquities. While still studying in Kyiv, he met the future famous Ukrainian museum curator Mykola Biliashivskyi, at that time the head of the archives of the Kingdom of Poland (that was the name of the part of Poland incorporated into Russia). Mykola Biliashivskyi became Shteingel’s first assistant and consultant. The museum became not only a local history museum, but also a scientific one. It operated until the beginning of the First World War, and with the approach of the front to Volyn, its founder evacuated the collections to his family in the Caucasus. Unfortunately, their further fate is unknown¹².

To conclude, the history of museum development in the Western Ukrainian lands in the 19th century was formed by the efforts of the Ukrainian intelligentsia, local enthusiasts and, to a large extent, Polish figures and institutions. Their titanic work to preserve the monuments of history and culture of the regions, popularization in museum and exhibition expositions of the properties of the Ukrainian people laid a solid foundation for the further development of the museum activity and museology in Western Ukraine. Due to socio-political factors and restrictions in the sphere of social and cultural life of Ukrainians the peculiarities of the museology formation in the specified period were the collection activities of private individuals, patrons, the collections of monasteries, churches, and national-cultural societies. The desire and need to open public access to these collections, the initiatives of the leading

¹¹ Медведик, П. (1982). На нашім золотім Поділлі. Шляхами Івана Франка на Україні. Львів: Каменяр. С. 47-58.

¹² Бухало, Г. (1996). Музей барона Федора Штейнгеля. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рівне, Вип. 1. С. 11-16.

intelligentsia to create local public museums gradually formed the conditions for the next stage of museum development – the transition from the private collection of antiquities to the creation of museum institutions with scientific approaches. Ukrainian museology in Western Ukrainian lands in the conditions of national statelessness, overcoming the official or hidden resistance of the ruling authorities, carried out the mission of preserving national identification and national memory, in particular about its state traditions, historical, educational and cultural past, contributed to the formation of national consciousness, worldview values and dignity of the Ukrainians.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**КРАЙНЮКОВ Олексій**

доктор географічних наук, професор, професор кафедри
екологічної безпеки та екологічної освіти,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КРИВИЦЬКА Іветта

кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри
екологічної безпеки та екологічної освіти,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

НАЙДЬОНОВА Оксана

кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник,
в.о. завідувача сектору мікробіології ґрунтів,

Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та
агрохімії

імені О.Н. Соколовського»

ПРОНЕНКО Максим

аспірант

навчально-науковий інститут екології

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ БІОТЕСТІВ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ
ТОКСИКОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ КОМПОНЕНТІВ ДОВКІЛЛЯ**

Оцінка токсичності стічних та поверхневих вод, забруднених ґрунтів і відходів має першочергове значення, щоб уникнути негативного впливу на живі організми і забруднення навколишнього природного середовища. Тестування на токсичність із застосуванням різних методик за останні роки поступово

прогресує як ефективний інструмент оцінки ризику для навколишнього природного середовища¹. Такі аналітичні системи, як високоефективна рідинна хроматографія та газова хроматографія/мас-спектрометрія, зазвичай використовуються для моніторингу забруднення навколишнього середовища. Тим не менш, обмеження з точки зору високих операційних витрат, тривалого часу аналізу та потреби у кваліфікованому персоналі поступово зменшували застосування цих методів. У зв'язку з цим для подолання вищезазначених обмежень, пов'язаних з аналітичними методами, були введені швидкі біологічні аналізи. Біологічні аналізи кількісно визначають фізіологічні або поведінкові зміни, які проявляються живими організмами внаслідок метаболічних порушень, викликаних токсичними сполуками. Біотести, як правило, виконуються з використанням як прокаріотичних (бактерій), так і еукаріотичних клітин, на додаток до багатоклітинних організмів, таких як водорості, рослини та їхнє насіння, мідії, ракоподібні та риби^{2/3}.

Однак біологічні аналізи з використанням багатоклітинних організмів демонструють високу вартість і тривалі репродуктивні періоди. Таким чином, біотести на основі бактеріальних клітин є кращими, оскільки вони є більш чутливими та легкими у застосуванні, а також зменшують експлуатаційні

¹ Boehler S., Strecker R., Heinrich P., Prochazka E., Northcott L., Ataria M., Leusch D.L., Braunbeck T., Tremblay A. (2017) Assessment of urban stream sediment pollutants entering estuaries using chemical analysis and multiple bioassays to characterise biological activities. *Science of The Total Environment*, Vol. 593–594, pp. 498-507. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2017.03.209>.

² Sensitivity assessment of *Ceriodaphnia affinis* and *Daphnia magna* for the determination of ecological water quality standards for chemical substances. O. Krainiukov, I. Kryvytska, A. Demenko, O. Mukhina. XVII International Scientific Conference “Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment” 7–10 November 2023, Kyiv, Ukraine, vol. 2023, p.1–5. <https://doi.org/10.3997/2214-4609.2023520137>

³ Крайнюков О., Деменко А. (2020) Дослідження актуальності використання мікроядерного тесту для захисту водної екосистеми від впливу небезпечних хімічних речовин. *Екологічні науки: науково-практичний журнал К. ДЕА*, № 3(30). С. 133-137.

витрати та час, особливо бактеріальні біолюмінесцентні аналізи⁴.

Сфера застосування біологічних тестів не обмежується їх використанням лише для оцінки і контролю якості стічних і поверхневих вод. Все більшого значення набувають еколого-токсикологічні дослідження при розробці критеріїв та стандартів якості води. Для вище зазначених цілей в основному застосовується комплекс стандартних методик, заснованих на використанні різних реакцій водних організмів.

Аналіз останніх результатів впровадження еколого-токсикологічних методик в систему оцінки і контролю якості природних і зворотніх вод в різних зарубіжних країнах показав, що в США досить ефективно було вирішено проблему охорони вод від токсичного забруднення. Про це свідчить підготовлений ЕРА документ «Стратегія в галузі дослідження вод», в якому наголошується необхідність застосування біологічних тестів для оцінки токсичності води.

В останні роки набір методик біотестування, який застосовується підрозділами ЕРА в США, включає біотести з використанням показників виживаності риб на ранніх стадіях розвитку, наприклад *Pimephales promelas*, виживаності та плодючості церіодафній *Ceriodaphnia dubia*, приросту чисельності клітин водоростей *Selenastrum capricornutum*.

Поєднання хімічних аналізів і біотестів *in vitro* також використовували у роботі⁵, де додатково інтегрували аналіз впливу *in situ* з *Potamopyrgus antipodarum* у своє дослідження естрогенності та токсичності осаду та води.

Біомоніторинг у водному середовищі є важливим для оцінки умов навколишнього середовища. Рибу зазвичай використовують як індикатора навколишнього середовища, оскільки вона представляє реакцію свого організму

⁴ Abbas M., Adil M., Ehtisham-ul-Haque S., Munir B., Yameen M., Ghaffar A., Abbas Shar G., Asif Tahir M., Iqbal M. (2018) *Vibrio fischeri* bioluminescence inhibition assay for ecotoxicity assessment: A review. *Science of The Total Environment*, Vol. 626, pp. 1295-1309. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.01.066>.

⁵ Maier D., Blaha L., Giesy P., Henneberg A., Köhler H.-R., Kuch B., Osterauer R. (2015) Biological plausibility as a tool to associate analytical data for micropollutants and effect potentials in wastewater, surface water, and sediments with effects in fishes. *Water Research*, Vol. 72, pp. 127-144. <https://doi.org/10.1016/j.watres.2014.08.050>.

на екологічний стрес. Ці зміни можна виміряти за допомогою генетичних біомаркерів ядерних і цитоплазматичних змін, що буде слугувати доказом впливу генотоксичних забруднювачів. Зміни в морфології ядер еритроцитів риб вважаються індикаторами генотоксичного пошкодження, оскільки вони вказують на невдалий поділ клітин або апоптоз. Цитоплазматичні зміни в еритроцитах риб також свідчать про деякі типи забруднень у водному середовищі з цитогенотоксичним потенціалом⁶.

Відходи, які утворюються в процесах термічного знешкодження осадів стічних вод, що потрапляють у навколишнє середовище, наприклад, у процесі зберігання, піддаються впливу дощових вод, результатом чого може бути вимивання з них багатьох, часто небезпечних, компонентів. Небезпечні речовини в елюатах становлять ризик їх міграції у ґрунт і водне середовище, а також можуть мати токсичну дію. Тест на вилуговування водою, який використовується в Польщі для оцінки екологічного ризику, спричиненого відходами, показує лише здатність вивільняти речовини, що містяться у відходах, за певних умов без урахування їхнього впливу на біосферу. Проведене дослідження⁷ мало на меті перевірити, чи стане кращим інструментом для оцінки токсичності розширення оцінки ризику для навколишнього середовища при включенні біотестів щодо компонентів, які потенційно вимиваються з відходів. Дослідження включали біопроби з використанням рослин *Lepidium sativum*, *Avena sativa* та скринінговий тест Microtox за участю бактерій *Vibrio fischeri*. Проаналізовані елюати із золи, отриманої в результаті спалювання осаду стічних вод і відходів обробки димових газів, характеризувалися лужною реакцією, а також високим вмістом хлоридів і сульфатів. Елюати із золи-винесення продемонстрували різну біотоксичність залежно від типу досліджуваного

⁶ Jindal R., Verma S. (2015) In vivo genotoxicity and cytotoxicity assessment of cadmium chloride in peripheral erythrocytes of *Labeo rohita* (Hamilton). *Ecotoxicology and Environmental Safety*, Vol. 118, pp. 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.ecoenv.2015.04.005>.

⁷ Sobik-Szotysek J., Wystalska K. (2020) Toxicity evaluation of eluates from waste after thermal conversion of sewage sludge. *Desalination and Water Treatment*, Vol. 186, pp. 39-49. <https://doi.org/10.5004/dwt.2020.25332>.

організму.

Метою дослідження⁸ було провести оцінювання токсичних властивостей ґрунту, який було забруднено при виробництві скляних виробів. Експериментальні дослідження було виконано за допомогою двох тестів *ex situ*: з використанням а) тесту на фітотоксичність крес-салатного (*Lepidium sativum*) і б) тесту БіоТох на токсичність для бактерій з використанням біолюмінесцентної бактерії *Vibrio fischeri* як тестового організму. Також було проведено біотест шляхом вимірювання чисельності нематод та енхітреїд, що мешкають у ґрунті. На відміну від стандартизованих лабораторних тестів, останній підхід відображає ситуацію на місці ґрунтових тварин і вплив на них забруднюючих металів.

Результати біологічного тестування можливо використовувати для скринінгу високотоксичних екологічно небезпечних хімічних речовин та сумішей, що пропонуються для застосування в різних галузях економіки; контролю токсичності різних категорій зворотних вод на всіх стадіях їх утворення та на скидах у водні об'єкти; визначення токсичних властивостей природних і питних вод; оцінки токсичних властивостей ґрунтів і донних відкладів; іхтіологічної експертизи у випадках отруєння і масової загибелі риб та інших представників водної екосистеми

Однією із найважливіших галузей застосування методу біотестування є використання результатів оцінки токсичних властивостей води та окремих хімічних речовин для встановлення нормативів екологічної безпеки водокористування – гранично допустимих концентрацій речовин для води водних об'єктів рибогосподарського призначення та гранично допустимих рівнів токсичності стічних вод на випусках у водні об'єкти.

⁸ Hagner M., Romantschuk M., Penttinen O.-P., Egfors A., Marchand C., Augustsson A. (2018) Assessing toxicity of metal contaminated soil from glassworks sites with a battery of biotests. *Science of The Total Environment*, Vol. 613–614, pp. 30-38. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2017.08.121>.

**ФІЛОЛОГІЧНІ, ЛІГВІСТИЧНІ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ НАУКИ ТА
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО**

Т. В. Громко

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри англійської філології та перекладу
Національний університет «Одеська політехніка»,
м. Одеса, Україна

Л. В. Панчук

аспірант кафедри культурології та філософії культури
старший викладач кафедри германських мов та перекладу
Національний університет «Одеська політехніка»,
м. Одеса, Україна

Ю. В. Кайгер

старший викладач кафедри германських мов та перекладу
Національний університет «Одеська політехніка»,
м. Одеса, Україна

Є. А. Громко

студентка, здобувач бакалаврського рівня
Національний університет «Одеська політехніка»,
м. Одеса, Україна

**ТРАДИЦІЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АГРЕСІЇ В ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ: ВІД ШИЛЛЕРА ДО ГАУСГОФЕР**

Вербальна агресія як явище завжди була присутня у світовій літературі, відображаючи психологічні й соціальні аспекти конфліктів, що формували характери персонажів і зміст творів. Цей феномен, хоч і не був формально

визначеним у ранніх літературних текстах, проявлявся через мову, якою герої виявляли домінування, протест, відчай або жорстокість. Від античної літератури до сучасної світової класики вербальна агресія виконувала функції, що виходили далеко за рамки звичайного діалогу, перетворюючись на інструмент маніпуляції, демонстрацію влади та засіб конфліктної взаємодії.

Літературно-критичне осмислення вербальної агресії як частини психологічного та філософського аналізу почалося ще в класичній літературі. Одним із перших авторів, які систематично використовували агресивні мовленнєві акти як форму психологічного конфлікту, був Вільям Шекспір. Його твори рясніють прикладами словесної агресії, яка відображає не лише зовнішні конфлікти, але й глибокі внутрішні протиріччя персонажів. Наприклад, у трагедії «Отелло» слова Яго спрямовані на психологічне руйнування головного героя: *“Він так мене довірив, що я в цій владі закидаю його душу на темний бік”*¹. Слова Яго виконують роль агресивної зброї, маніпулюючи свідомістю Отелло, щоб викликати у нього ревності та параною. Шекспір використав мовленнєві акти агресії як засіб розкриття людської психології, відображаючи, як мова здатна маніпулювати, провокувати та вести до трагедії.

У філософському контексті вербальна агресія знайшла відображення у працях філософів XIX століття. Артур Шопенгауер у своїй праці «Мистецтво бути правим» розглядає мовленнєві стратегії, які мають на меті перемогти опонента, навіть якщо істина втрачає свою цінність. Філософ аналізує тактику аргументів, що принижують та ображають, як форму словесної агресії, що має на меті не просвітництво чи пізнання, а перемогу над іншим через нав’язування влади в дискусії². У цілому, Шопенгауер заклав основи філософського

¹ Shakespeare, W. (2006). *Othello: The Moor of Venice*. Edited by Michael Neill. Oxford University Press. (512 pages).

² Schopenhauer, A. (2004). *The Art of Being Right: 38 Ways to Win an Argument*. Penguin Classics. (160 pages).

осмислення мовленнєвої агресії як методу влади, що відкриває шлях до аналізу вербальної агресії в літературі.

Аналізуючи мовленнєві стратегії та техніки, які використовуються для того, щоб перемогти опонента в суперечці, незалежно від об'єктивної істини, Шопенгауер описує 38 риторичних прийомів, часто агресивного характеру, спрямованих на нав'язування власної позиції, що включає зневагу, сарказм і психологічний тиск. розглядає мовленнєві тактики й аргументи, які можуть мати агресивний чи маніпулятивний характер, і описує різні способи перемоги в дискусії за допомогою вербальної агресії. Праця Артура Шопенгауера «Мистецтво бути правим» є цінною як для лінгвістичного, так і для літературного аналізу, оскільки розглядає механізми вербальної агресії та її роль у конфліктних ситуаціях, що робить її корисною для розуміння мовленнєвих актів агресії в літературних творах.

Актуальність дослідження вербальної агресії в літературі пов'язана із зростаючим інтересом до мовленнєвих стратегій, які відображають складні соціальні та психологічні процеси в текстах. Вербальна агресія є важливим елементом не лише для створення драматичного ефекту, а й для глибокого розкриття психологічного стану персонажів та ідеологічних конфліктів у суспільстві. Стаття Джонатана Калпепера «До анатомії неввічливості»³ представляє детальний аналіз стратегій неввічливості в мовленні, зокрема агресивних і образливих висловлювань, які викликають негативні емоції або руйнують гармонію спілкування. Автор досліджує, як вербальна агресія, що виражається через навмисну грубість і образи, створює конфліктні ситуації та впливає на комунікативні процеси між учасниками діалогу. Калпепер вводить концепцію «імполітесних» стратегій, які є протилежністю ввічливих актів і націлені на дестабілізацію стосунків. Дослідження є актуальним для лінгвістичного аналізу, оскільки демонструє, як через агресивну мову у

³ Culpeper, J. (1996). Towards an Anatomy of Impoliteness. *Journal of Pragmatics*, 25(3), 349–367.

літературі можна виявити соціальну і психологічну напругу між персонажами, розкриваючи їхню внутрішню мотивацію та міжособистісні конфлікти.

Аналіз мовленнєвої агресії дозволяє дослідити внутрішню боротьбу героїв, виявити їхні психологічні риси і соціальну роль, а також показати, як мова стає інструментом впливу, маніпуляції або протесту.

З погляду лінгвістичного аналізу, вербальна агресія в літературних творах дає змогу вивчати, як мова відображає психологічні та соціокультурні контексти, у яких розвиваються події. Лінгвісти можуть досліджувати мовні особливості агресивних висловлювань, структуру вербальних погроз, іронії, сарказму та інших мовних форм, які несуть агресивний заряд. Так, праці П. Брауна і С. Левінсона «*Ввічливість: Деякі універсалії в мовному вжитку*»⁴ досліджуються принципи мовленнєвої поведінки, зокрема політесні і агресивні мовленнєві акти, а також стратегії, які використовуються для впливу на співрозмовника. Це дозволяє аналізувати, як мовні засоби та стилістичні прийоми відображають внутрішні конфлікти і соціальні напруження, притаманні конкретній культурі й епосі.

Актуальність проблеми також зумовлена тим, що вербальна агресія у літературі виступає як дзеркало соціальних відносин та моральних дилем. Літературні тексти, як відображення епохи, демонструють, як мовленнєві акти агресії використовуються для підтримки влади, виклику, опору або протесту, що є значущим аспектом для лінгвокультурологічних досліджень. Застосовуючи лінгвістичний аналіз до дослідження агресії у творах, можна виявити, як через мову проявляються ідеологічні й культурні зрушення, що робить вивчення вербальної агресії важливим для розуміння не лише текстуального змісту, але й культурно-історичного контексту літературних творів.

У ХХ столітті вербальна агресія стала одним із центральних об'єктів літературознавчого та філософського аналізу в межах екзистенціалізму,

⁴ Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press. (345 сторінок).

структуралізму і психоаналізу. А відтак і німецька література XIX–XX ст. використовує вербальні акти агресії як потужний інструмент розкриття соціальних, політичних та психологічних конфліктів. Різноманітні приклади вербальної агресії від Шиллера до Гаусгофер підкреслюють вплив мовленнєвих засобів на розвиток сюжету і характеристику персонажів. Кожен із розглянутих авторів представив нові аспекти мовленнєвих актів агресії, акцентуючи на різноманітних соціокультурних контекстах.

Прикладом такого використання є п'єса Фрідріха Шиллера «Вільгельм Телль», де герцог Гесслер використовує агресивну мову для залякування і підкорення народу. Його мовлення демонструє авторитарність, властиву тиранії, і підкреслює загрозу, що нависає над народом. Один з показових моментів — це його звернення до жителів, де він вимагає підкорення: *“Тремтять перед вашою владою, бо я не терплю зневаги”*⁵. Цей вислів підкреслює деспотичний характер Гесслера, а його мова стає символом контролю над масами. Шиллер, таким чином, використовує вербальну агресію для відтворення напруженого протистояння між владою і народом, що стало основою конфлікту п'єси.

Йоганн Вольфганг Гете створює багатогранний образ Мефістофеля, який використовує мову для маніпулювання та залякування, що служить ключовим засобом для розкриття його демонічної сутності. Його знамениті слова: *“Я – частина тієї сили, що вічно прагне зла, але творить добро”*⁶, показують його агресивне ставлення до світу і людства. Маніпуляція Мефістофеля відображає дуальність його особистості та його здатність впливати на оточуючих. Через цю амбівалентність Гете досліджує складність природи зла, його приховану агресію та здатність до деструктивного впливу.

⁵ Schiller, F. (2004). *Wilhelm Tell*. Herausgegeben von Uwe Jansen. Reclam Verlag. (192 Seiten).

⁶ Goethe, J. W. (2017). *Faust: Zwei Teilbände. Texte und Kommentare*. Herausgegeben von Albrecht Schöne. Deutscher Klassiker Verlag. (2000 Seiten).

У «Візиті старої дами» («Der Besuch der alten Dame») Фрідріха Дюрренматта головна героїня Клер Заханасян проявляє вербальну агресію через сарказм і цинізм, що стає засобом її помсти. Вона проголошує: “Я готова дати вам мільйон, якщо ви віддасте мені голову Юстаса”, що звучить як зловісний ультиматум і висміює моральність суспільства⁷. У цьому вислові поєднуються елементи вербальної агресії та сатири, які підкреслюють її ставлення до жителів містечка, показуючи, що гроші й агресія можуть маніпулювати мораллю. Як відзначають критики, Дюрренматт через цей образ оголює аморальність суспільства, що готове йти на компроміс із етикою під тиском агресивного лідера⁸.

Роман «*Die Blechtrommel*» («Бляшаний барабан») Гюнтера Грасса⁹ є одним із найвпливовіших творів післявоєнної німецької літератури, що досліджує соціальні та психологічні аспекти суспільства на тлі нацистського режиму та повоєнної Німеччини. Твір розповідає про життя Оскара Матцерата – героя з незвичайною здатністю припинити ріст у трирічному віці. Через цю метафору Оскар стає свідком і критиком суспільних подій, зберігаючи дитячу точку зору й одночасно набуваючи досвіду дорослого. Роман містить численні прояви вербальної агресії, які підкреслюють конфлікт між індивідом і суспільством, а також протистояння героя з навколишньою дійсністю. Мовленнєві акти агресії в тексті часто використовуються для вираження протесту і відчуження головного героя від суспільства. Оскар свідомо вибирає агресивну поведінку як спосіб показати своє невдоволення і моральне неприйняття світу дорослих, що він сприймає як лицемірний і корумпований. Його вербальні випадки, зокрема в

⁷ Dürrenmatt, F. (2020). *Der Besuch der alten Dame*. Herausgegeben von Ulrich Weber. Diogenes Verlag. (160 Seiten).

⁸ Scholz, M. (2015). *German Literary Aggression: Linguistic Strategies in the Works of Schiller, Goethe, and Dürrenmatt*. Berlin: de Gruyter.

⁹ Grass, G. (2010). *Die Blechtrommel*. Göttingen: Steidl Verlag. (784 Seiten).

діалогах з іншими персонажами, є символом протесту, яким герой виражає своє відчуття ізоляції та антипатії до суспільства.

Тематика вербальної агресії у «*Бляшаному барабані*» має також культурно-історичне підґрунтя. Грасс показує, як через мовлення герої відображають розпад соціальних цінностей та моральну деградацію, які стали результатом воєнної катастрофи. Вербальна агресія у романі не лише характеризує внутрішній світ Оскара, а й підкреслює суспільну кризу, яку переживає Німеччина в повоєнний період, що й робить цей художній *твір* цінним матеріалом для лінгвістичного і літературного аналізу, що дозволяє дослідити взаємозв'язок між мовою, ідентичністю та історичним контекстом.

Німецький романіст Марлен Гаусгофер у творі «*Die Wand*» («Західна стіна») показує, як мовленнєві акти агресії стають способом внутрішньої боротьби в екстремальних умовах. Її героїня, ізольована від світу, відчуває, як мова стає єдиним засобом самовираження: “*Кожне слово – це стіна, яка мене захищає, але й обмежує*”¹⁰. Цей вислів втілює концепцію агресії як методу захисту, що стає єдиним інструментом виживання. На нашу думку, Гаусгофер майстерно демонструє психологічний тиск, у якому мовлення стає відображенням внутрішнього страху і необхідності контролю.

Таким чином, літературний аналіз вербальної агресії показує, що вона має глибокі корені в історії літератури, розвиваючись із простих конфліктних висловлювань у глибоке психологічне і філософське поняття. Вербальна агресія, таким чином, є не лише засобом для створення напруги у творах, а й втіленням складного процесу взаємодії між владою, мораллю та людською природою, що робить її універсальним елементом світової літературної спадщини. Німецька література яскраво відображає традиції вербальної агресії, які допомагають автору глибше розкрити внутрішній світ героїв і конфлікти в їхньому суспільному оточенні. Кожен із авторів у різний спосіб використовує мовленнєві

¹⁰ Haushofer, M. (2012). *Die Wand*. München: dtv Verlagsgesellschaft. (288 Seiten).

акти агресії для створення соціально-психологічних портретів своїх персонажів, демонструючи багатопланове сприйняття агресії у літературі.

Чернякова В. О.

к.філол.н., доцент кафедри іспанської мови та спеціального перекладу

Національного університету «Одеська Політехніка»

Шевчук А. Д.

викладач кафедри іспанської мови та спеціального перекладу

Національного університету «Одеська Політехніка»

Жук Ю. В.

старший викладач кафедри іспанської мови та спеціального перекладу

Національного університету «Одеська Політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІСПАНСЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Мова завжди є відображенням суспільства і сучасного світу. Останнє тисячоліття характеризується ерою технологічного прогресу, періодом, коли штучний інтелект заповнює всі сфери нашого життя, пришвидшує і сприяє новим відкриттям. Враховуючи такі значні зміни, нам залишається лише встигати адаптуватися до нового життя і не відставати від сучасних тенденцій та слідкувати за інноваціями. З різким прогресом змінюється і мова у всіх сферах, з'являється багато неологізмів та необхідність у їх якісному перекладі.

Основна мета нашого дослідження — проаналізувати особливості перекладу науково-технічних неологізмів з іспанської на українську мову, враховуючи соціокультурні аспекти, специфіку термінології та методи, що використовуються при перекладі. Об'єктом дослідження виступають науково-технічні неологізми в іспанській мові.

Неологізм, або лексична інновація є головним об'єктом дослідження неології, науки, яка займається аналізом утворення нових слів, причинами їх появи утворенням послідовності їхнього лексикографічного опрацювання.¹

Термін “неологізм” походить від грецької “neos” — молодий, новий і “logos” — судження, вислів. У різні часи дослідженнями неологізмів займалися такі українські та зарубіжні вчені, як С. Лук'яненко, А. Серебрянська, Д. Мазурик, О. Тараненко, Ж. Колоїз, Algeo J., Sheidlower J., Sornig K., Fischer R., Alvar M, Ezquerria M. Та інші. Український лінгвіст О.О. Тараненко стверджує, що неологізм — це «слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальнономвні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми).² Словник Королівської академії іспанської мови (DRAE) дає наступне визначення поняттю неологізм: «Neologismo – vocablo, aserción o giro nuevo en una lengua».³ Іспанський філолог та Мануель Альваро визначає, у своїй статті «Los diccionarios académicos y el problema de los neologismos», що неологізм означає новизну, але в той же час з великою кількістю нюансів, які роблять це поняття досить важким. Він впевнений у необхідності розуміти саме причину появи неологізму, віднести його до певного класу та розглянути спосіб його формування. Він виділяє такі способи появи неологізмів в мові, як власне новоутворення (шляхом словотворення на основі наявних у даній мові морфем, переосмислення слова) і як відносні новоутворення(внаслідок запозичення мовних одиниць з інших мов та переходу їх до загальнонародної мови з вулжчих стильових сфер, а також актуалізації застарілих слів.⁴

¹ Колоїз Ж. Українська неологія: здобутки і перспективи. Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 105. Вип. 92: Філологія

² О.О. Тараненко, В.М. Пусанівський, 2000 Українська мова : енциклопедія – К. : Просвіта

³ RAE. Diccionario histórico de la lengua española. URL <https://www.rae.es/dhle/coronacrisis>

⁴ Alvar M. 1999 Los diccionarios académicos y el problema de los neologismos. El neologismo necesario, Madrid, Fundación EFE, pp. 51-70.

В свою чергу іспанський лінгвіст Альвар Ескера виділив дві основні причини виникнення неологізмів. Перша то є об'єктивна — потреба номінувати нову реальність та явища, а друга — суб'єктивна — виразна потреба з боку мовця. З цього розуміємо, що деякі неологізми мають денотативний характер, тобто за допомогою яких ми називаємо щось нове, що виникає в світі, а інші просто стилістичні, що створюються окремим автором та висловлюють конкретне бачення реальності. Соціальними причинами появи неологізмів може бути багато факторів, одним із найголовніших у наш час є науково-технічна революція. Кожну мить у світі з'являються нові винаходи, речі, явища, які мають отримати своє нове ім'я.⁵ Кожна мова відрізняється своєю здатністю до формування нової лексики, створення нових понять чи запозичення іноземних слів. В цьому плані іспанська мова має свої особливості. Королівська академія іспанської мови (la RAE) пильно стежить за усіма мовними процесами і, в особливості, за «чистотою» іспанської мови. Відомий іспанський лінгвіст Хуліо Касарес у своїй праці «Introducción a la lexicografía moderna» дуже занепокоєний великою кількістю запозичених слів, особливо англійських, в іспанській мові.⁶ Як і більшість іспанських лексикологів він дотримується думки про те, що у мові не повинно бути варваризмів і для нового поняття у кожній мові має бути свій аналог, а також обмежене використання запозичених слів і створення своїх власних. Неологізми в іспанській мові виникають у всіх сферах життя: політичній (*feminicidio, populismo, ecoterrorismo*), економічній (*bitcoin, crowdfunding*), медіа (*influencer, trending*), медичній (*antivacunas, inmunidad de rebaño*), екологічній (*ecocidio*), розважальній (*reguetonero, netflixear*), гастрономічній (*flexitariano, superalimentos, veggie*), освітній (*reskilling*), та більш за все у сфері інформаційних технологій (*ciberacoso*,

⁵ Ezquerro M. A. El neologismo español actual. Actas del I Congreso internacional de léxico español actual, Venecia-Treviso, 14-15 de marzo de 2005 / coord. por Luis Luque Toro, 2007. p. 11-36.

⁶ Casares Julio. Introducción a la lexicografía moderna. Editorial CSIC - CSIC Press, 1992 - 354 p, 1992

URL https://books.google.com.ua/books?id=18fAgTF4WlcC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

ciberseguridad, algoritmo, inteligencia artificial) та інженерній (*impresión 3D, automatización, domótica, exoesquelet*).

Існують численні способи створення нової лексики (суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний способи, основоскладання, і т.д.).⁷ Для аналізу актуальних методів створення нової термінології розглянемо неологізми семантичного поля Covid 19 в іспанській мові. Продуктивним способом утворення таких неологізмів став префіксально-суфіксальний спосіб: *confitamiento, conchinamiento, convinamiento, sinfinamiento, reconfinamiento, hidroalcohólico, anticuarentena, postcuarentena, supercontagador*.

Переклад науково-технічних неологізмів є складним завданням, яке потребує глибокого розуміння специфіки терміносистеми, контексту вживання та мовних традицій. Лексичні інновації не фіксуються у словниках одразу і створюють труднощі при перекладі текстів, оскільки не завжди мають відповідний еквівалент. Працюючи з перекладом термінології важливо враховувати, що технічна лексика іспанської мови сповнена запозиченнями з англійської мови (*software, web, chat*). Хоч і технічні неологізми входять в іспанську мову різними способами, все ж таки найпоширеніший метод їх створення це запозичення.⁸ Багато іспанських лінгвістів засуджують такий метод, наполягаючи на створенні своїх власних аналогів. Тим не менш, створення власного варіанту перекладу дуже часто може складати труднощі для перекладача. Іспанські дослідниці у сфері науково-технічного перекладу Софія Альварес Борхе та Анна Агілар-Амат також підтверджують, що англійська мова домінує в технічній і науковій сферах. Анна Агілар у своєму дослідженні коментує, що найбільше запозичень до іспанської мови припадає на англійську, далі йдуть французька, каталонська, латинська, німецька, італійська, грецька і т. д.⁹ Це

⁷ Філіппович Т. Особливості утворення неологізмів у сучасній іспанській мові. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 21–24.

⁸ De la Cova E. Lenguaje tecnológico y problemas para el traductor el caso de la traducción de neologismos de inglés a español en la localización web. E-Aesla, 2015

⁹ Aguilar-Amat Anna. “Aspectos de la traducción de neologismos”. La neología del español: del uso al diccionario. Ed. Judit Freixa, Sergi Torner y Elisenda Bernal, Ed. Iberoamericana/Vervuert.

пояснюється тим, що більшість інновацій і відкриттів публікуються та поширюються саме англійською мовою, що робить її виправданою для використання в цих галузях. Софія Альварес зазначає, що технічна лексика не розвивається достатньо швидко, щоб відповідати сучасним науково-технічним досягненням, в тому числі і в Іспанії.¹⁰ Перекладачі та фахівці змушені працювати без належних або актуальних словників, а наявні часто виявляються застарілими. Як наслідок, технічні перекладачі нерідко використовують англійські терміни, оскільки не існує узгоджених стандартів для термінології, і це забезпечує точність сприйняття матеріалу. Тому вони обирають англійські запозичення, щоб уникнути помилок і бути зрозумілими для фахівців, які звикли до таких термінів у своїй професійній сфері. Анна Агіляр пропонує розглянути пункти, які треба враховувати під час перекладу неологізмів науково-технічній галузі:

1. Специфічність термінів, які мають свої особливості та можуть бути не завжди однозначними, що призводить до труднощів у перекладі.
2. Намагатися зменшувати неоднозначність та варіації перекладу. Для цього важливо використовувати чіткі модифікатори та відновлювати пропущені частини терміна.
3. Контекст та специфікацію, адже значення терміна може змінюватися залежно від контексту. Тому важливо враховувати, як терміни використовуються в практиці.
4. Бінарну структуру назв. Для точного перекладу важливо дотримуватись структури, що включає загальне ім'я та специфікатор (наприклад, «*copa de vino*»). Це допомагає уникнути неправильного перекладу та забезпечує точність в термінах.

Colección: Lingüística Iberoamericana, Madrid, 2022–URL <https://www.iberamericana-vervuert.es/FichaLibro.aspx?P1=201650>

¹⁰ Alvarez Borge, Sofia. “Los neologismos en la traducción científico-técnica”. El español, lengua de traducción: Actas del I congreso internacional / Comisión Europea (comp.), 2002, págs. 137-144. URL <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7457466>

5. Необхідність специфікації. Перекладачам слід уникати пропуску важливих елементів терміна, оскільки це може призвести до неправильного розуміння (наприклад, «*sora menstrual*» не можна скоротити до просто «*sora*» без втрати сенсу).

Перекладаючи іспанські технічні тексти на українську мову ми зіштовхуємось з кальками, запозиченнями з англійської мови і вузьким вибором новостворених неологізмів. За класифікацією¹¹ прийнято використовувати наступні методи під час перекладу неологізмів:

1. Транслітерація (заміна літер однієї писемності літерами іншої писемності, незалежно від їхньої вимови);

2. Транскрипція (метод передачі звучання слів однієї мови за допомогою символів або букв іншої мови, акцент робиться на точному відтворенні вимови оригінального слова, незалежно від його написання);

3. Описовий переклад (слово або термін перекладається через пояснення його змісту, а не через прямий відповідник або калькування);

4. Дослівний переклад (слова або вирази з мови-оригіналу перекладаються максимально близько до їхньої буквальної форми, зберігаючи як структуру, так і значення окремих елементів);

5. Калькування (окремі частини або елементи слова, виразу чи речення з мови-оригіналу буквально відтворюються в мові перекладу, створюючи нове слово або вираз за зразком оригіналу).¹²

Розглянемо на прикладах застосування цієї класифікації. Так, термін «*dron*» перекладається на українську мову шляхом транслітерації як «*дрон*», вокиристовується в сфері робототехніки для позначення безпілотних літальних

¹¹ Дячук Н. В., Білюк І. Л. Теоретичні аспекти перекладу науково-технічних текстів. 2023. – URL:[http://eprints.zu.edu.ua/37208/1/NZ_Filologia_Vyp_17\(85\)%20\(2\)-%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d0%bd%d0%ba%d0%b8-49-53.pdf](http://eprints.zu.edu.ua/37208/1/NZ_Filologia_Vyp_17(85)%20(2)-%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d0%bd%d0%ba%d0%b8-49-53.pdf)

¹² Сливка Л.З. Особливості перекладу науково-технічної термінології з англійської мови на українську. Закарпатські філологічні студії, С. 144-149, 2023. 5, 2023. – URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/27/part_3/27.pdf

апаратів. Вважається, що метод транскрипційного перекладу краще підходить для інтеграції науково-технічного неологізму. Наприклад, слово «*streaming*» транскрибовано українською мовою, як «*стрімінг*» і позначає процес потокової передачі даних через інтернет. У випадку перекладу іспанських науково-технічних термінів на українську мову перевага надається саме описовому перекладу. Це пов'язано з тим, що у мові немає точних відповідників для деяких слів, і щоб передати їхнє значення при перекладі, потрібно детально пояснити або описати поняття чи функцію цього слова. Описовий переклад пояснює суть терміна, замість його точного перекладу. Наприклад, іспанський термін «*teletrabajo*» може бути описово перекладений як «*віддалена робота*» або «*робота на відстані*», оскільки дослівний переклад «*телеробота*» не є природним і загальноживаним в українській мові. Описовий переклад у цьому випадку краще відображає основну ідею роботи, що виконується поза офісом, використовуючи телекомунікаційні технології. Цікавим спостереженням є те, що слово «*teletrabajo*» перейшло в іспанську мову з англійської шляхом калькування «*telework*». Це вкотре підтверджує, що у більшості випадків перекладачі будуть мати справу з перекладом іспанських термінів-кальок з англійської мови.

Важливо пам'ятати про важливість контексту при перекладі неологізмів. Формування нових понять часто залежить від наявного мовного досвіду і нового сприйняття предмета. Перекладач повинен мати глибокі знання в тій галузі науки і техніки, в якій він працює, щоб правильно зрозуміти зміст термінів. Невідомість у специфіці теми може призвести до нерозуміння терміна, навіть якщо його форма знайома. Термінологія формується через практичну діяльність та суспільний досвід. Основною помилкою перекладачів є намагання знайти буквальний відповідник терміна, що не завжди коректно, оскільки важливо передати специфіку іноземних реалій. Так, загалом, під час пандемії Covid 19 в іспанській мові з'явилося дуже багато неологізмів, точніше кажучи okazionalizmів, які ширилися і друкувалися у різних статтях, а їх переклад був можливим тільки розуміючи контекст іспанських реалій тих часів. Наприклад, термін «*perreros*» утворений за

допомогою суфіксу *-ero*, який вказує на рід зайнятості, ми зможемо перекласти на українську мову тільки розуміючи контекст ситуації. Розглядаючи Іспанію часів Covid 19 ми згадуємо наскільки важким був цей період. Через швидке поширення хвороби іспанське правління дуже серйозно ставилися до обмежень у пересуванні і, звісно, багато людей намагалися обійти цей закон. Тому з'явилося багато так званих «*perreros*», людей які декілька разів на день виходили гуляти на свіже повітря з приводу вигуляти свою собаку. Цей термін ми могли б перекласти дослівно утворюючи неологізм «*собаковигулювач*», але цей переклад не пояснить повної картини. Тому краще перекладати описовим методом як «*псевдовигулювач собак*». Псевдовигулювачі собак це ті, які вигулюють свою собаку купу разів на день, щоб уникнути перебування на карантині.

Проаналізувавши особливості перекладу науково-технічних неологізмів з іспанської мови на українську, ми приходимо до висновку, що у сучасному світі, де технологічний прогрес і наукові досягнення стрімко змінюють наше повсякденне життя, з'являється потреба в адаптації мовної системи до нових реалій. Неологізми в науково-технічній лексиці відображають цей динамічний процес, водночас створюючи виклики для перекладачів і підкреслюючи важливість розуміння не лише термінології, а й культурного контексту, в якому ці терміни використовуються. Вивчені методи перекладу неологізмів, такі як описовий переклад, транслітерація, калькування та інші, демонструють, що жоден із цих підходів не є універсальним. Вибір конкретного методу залежить від багатьох факторів, включаючи специфіку терміна, його використання на практиці, а також контекст, у якому він вживається. Перекладачі повинні постійно оновлювати свої знання та навички, адаптуючись до нових викликів, що постають перед ними у процесі роботи з неологізмами. Отже, глибоке розуміння мови та її нових елементів, а також вміння адаптувати їх до нових мовних і суспільних процесів, вибір на користь створення якісного особистого перекладу, а не просто калькування, є критично важливими для успішного перекладу. Це не лише сприяє точності перекладу, але й забезпечує правильне сприйняття нових концепцій у різних

культурах, що в свою чергу, сприяє більшій ефективності комунікації в науково-технічній сфері.

Natalia Gut,

Ph.D. (Philology), Associate Professor,

Associate Professor of Foreign Languages Department,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID ID: 0000-0002-0170-8006

THE AUTHOR'S WORDS IN UKRAINIAN AND ENGLISH LITERARY TEXTS

Introduction. The literary text is stated to be “a complex and intricate tapestry woven with the threads of the author’s words”¹, each carrying its own unique identity and function within the larger narrative. As noted by scholars, the writing process involves the author’s identity, education, language and style, opinions, the system of their intentions, and the relevant historical circumstances. The understanding of the text as a form of communication is found in studies whose authors (F. Batsevych, I. Kukharenko, V. Voloshchuk) specify this phenomenon in terms of the activity of communicators, considering the text as the middle element of the scheme, which can be represented as a three-element structure: author (sender) → text → reader (receiver, recipient)². As a middle (intermediate) element of the communicative act, the text reveals its specificity in encoding and decoding. The speaker encodes certain information in the text for perception of a reader, who has to decode it. All elements of the primary linguistic level of a literary text, as well as its deeper semantic structure, serve to reveal the themes of human existence and reflect the events and phenomena of the objective world. The anthropocentricity of such structures can be expressed by

¹ Barannyk, D. Kh. (2000). Tekst [Text]. In V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, & M. P. Ziabliuk (Eds.), *Ukrainska mova: entsyklopediia* (2nd ed., revised and expanded). Kyiv: Ukr. entsyklopediia. P. 627 [in Ukrainian].

² Kukharenko, V. A. (2004). *Interpretatsiia tekstu: navchalnyi posibnyk dlia studentiv starshykh kursiv fakultetiv anhliiskoi movy* [Interpretation of the text: a study guide for senior students of the English language faculty]. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].

the interaction with the reader, carried out by the author with the help of artistic images, through imagined situations in which fictional characters live and act. The surrounding reality is not just reflected in the text as a fragment of a particular era. However, it is embodied figuratively through the prism of the artist's creative personality.

Despite the different interpretations of the text concept by researchers, the most common understanding in linguistic literature is that it is a written message characterized by integrity and coherence, semantic and structural completeness, and reflecting the author's attitude to the message³. The phenomena of the objective world and human existence rethought and interpreted by the writer, can be expressed in his or her works differently. A literary text is a kind of "message" from the author to a potential reader, and an important factor in its creation is the author's consciousness, which ensures the originality of semantic and linguistic expression. Its particular expressiveness distinguishes the artistic language, makes extensive use of emotionally coloured elements at all levels of the language system, and is characterized by ambiguity of semantics and various interpretations of its units. It is a work of fiction that gives space to individual verbal and linguistic creativity. Therefore, the importance of individual features of the author's presence in a literary text is exceptionally high.

The author ensures the integration, interconnection and interaction of all elements of the artistic work. In linguistics, various terms are widely used: "creator", "narrator", "author's image", "author's voice", etc. Each scientific concept is based on the fact that the author in a literary text is a creative energy that finds expression at different levels of the artistic structure⁴. However, researchers need to identify the forms of personification of the narrative subject with the actual author since any form of narration is only a way of expressing the author's intention.

³ Pidhorna, A. B. (2008). *Linhvalni zasoby aktualizatsii avtorskykh modelei svitu v romanakh sester Bronte* [Linguistic means of actualizing the author's world models in the novels of Brontë sisters] [Abstract of dissertation for the candidate degree of philological sciences, 10.02.04 / Pidhorna A. B.; Odesk. nats. un-t im. I. I. Mechnykova]. Odesa [in Ukrainian].

⁴ Hikov, L. V. (1999). *Leksychni osoblyvosti avtorskoho stylu (na materialy nimetskoï prozy)* [Lexical features of the author's style (on the material of German prose)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats*, (68), 21–37 [in Ukrainian].

By influencing the reader, the text becomes an essential means of involving the individual in the environment and spiritual values of the country in which it is written, of getting to know the prehistory, traditions that contributed to its creation, the peculiarities of the character's perception of the world, etc. The problems of intercultural dialogue is essential here, where love for the native nation, traditions, and language is intertwined with respect for other languages and cultures. As mechanisms of generalised, typified description of reality, all elements of the vernacular can be used in a literary text in a natural and stylistically justified way. On the one hand, the author relies on a standardised system (a standard language) to express his or her thoughts and depict his or her own artistic reality, and on the other hand, in order for the reader to understand and appreciate his or her originality and uniqueness, the author departs from the norms of the literary language, resorting to actualisation, using tropes, stylistic figures, idioms, marked vocabulary, etc. Such a dialectical relationship gives life to a literary text, enriching the language system through the original use of its elements, creating artistic images. In addition, the author's communicative intention is manifested in various compositional and speech forms (message, description, reasoning, etc.). The language of the text, in unity with the artistic image, contributes to the development of speech culture and the enrichment of the individual's linguistic knowledge.

Thus, the literary text manifests the author's worldview, and the writer himself is the embodiment of the force that stabilizes the artistic system. Passing reality through himself, he organises the literary text in such a way as to not only show universal problems against the background of the cultural environment of a particular era but also to draw the reader's attention to the structural and semantic features of the language in his work. The components of the artistic system, being synthesised at the highest level of the hierarchically organised language structure, function as a form of intercultural communication. One way or another, the text always contains the personality of its creator with its inherent lexicon, grammar and pragmatics. Therefore, any manifestation of the actual author, as well as any element of the artistic system,

should be perceived through the prism of the author's consciousness. The functioning of the author in a work of fiction determines the role in the design and organisation of the artistic world, and the influence of the author's concept of reality, the uniqueness of the individual worldview on the aesthetic transformation of language.

The author's voice plays a crucial role in literary texts, shaping both the expression of the author's consciousness and the structure of the literary form. A literary work is distinguished by various speech forms, such as narrative, narration, and characters' dialogue. A critical link between these layers is the author's words at the direct speech. The communication context, along with the purpose and intent of the message, determines how someone else's speech is conveyed. Beyond identifying who speaks, where, when, how, and under what conditions, the author's words actively shape the dynamic and compositional framework of the literary text, playing a vital role in its overall structure and flow. The need to study the author's words in a literary text as important constructive components is essential because they play a structural, compositional, and figurative role in the literary style. Besides, they can show how authors across different periods and genres have grappled with language and the power of words in their writing, and have enriched the literary text with structural and semantic variety of language means.

The proposed study is determined by the need for an in-depth investigating of structural and semantic peculiarities of author's words in the Ukrainian and English literary texts, so as to identify and analyse the similarities and differences in the ways, authors express their voices and convey meaning in these two languages. This comparison helps uncover the unique linguistic, cultural, and stylistic features that shape literary works in each language. It also provides insights into the methods of narrative construction, the role of authorial intervention, and the strategies used to integrate direct speech and dialogue into the literary framework, ultimately enriching cross-cultural understanding and literary analysis.

Main part. The style of fiction involves stylistically neutral components of colloquial speech, aesthetically modifying them with expressions that can perform the

function of artistic and figurative persuasion, enter into systemic relations with elements of book speech, forming vernacular texts as a result of contamination of colloquial and literary elements, which serve as a means of individualising fiction.

Characters' utterances in fiction and quotations in scientific and formal texts are traditionally referred to in theoretical literature as direct speech, quoted speech, and discourse. In the literary text, they are always understood as conveying the statements of the persons included in the author's narrative. The individualisation of a fictional narrative through the words of a character is carried out in the form of one of three language types: direct speech, improperly direct speech (quasi-direct speech or free direct speech) and internal speech, which differ significantly in their lexical and syntactic means. While free direct speech leads to the interpenetration of two linguistic elements (descriptive and colloquial), contributing to the highlighting of vernacular features of the character's speech against the general literary background, and internal speech is used to show the feelings and thoughts of the character in the third person, direct speech involves the transmission of verbal replicas of the characters which are not adapted to the author's narrative⁵. When the first two types require the writer to transform into heroes, direct speech needs the creator of a literary text to remain only within the framework of his or her role, i.e. a storyteller using the norms of the literary language.

Direct speech is a lively, natural transmission of meaning, information, and disclosure of artistic intent. Being an essential component of a particular syntactic structure and introducing a dialogic element, it is particularly effective in individualising the statements of characters in literary texts, setting not only the dynamics of the work but also conveying the characteristics of the protagonist and the

⁵ Koval, A. P. (1978). Stylistychni mozhyvosti okremykh syntaksychnykh katehorii u mezhakh prostoho i skladnoho rechennia [Stylistic possibilities of individual syntactic categories within a simple and complex sentence]. In A. P. Koval, *Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy* (p. 329). Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].

social group to which he or she belongs⁶. In such structures, direct speech can convey the words and thoughts of both the other protagonist and the author (expressed or unexpressed earlier). Since such constructions are an artistic imitation of oral communication in real life, replicas involve the exact transmission of a statement in the form of quotations without any changes⁷. Consequently, direct speech in a literary text is always a particular way of stylisation, because the characters' manner of speaking is almost impossible to reproduce without changes. However, "the way it is conveyed is presented as "direct" and is accompanied by an aspect that creates the impression of accuracy and authenticity"⁸.

The overwhelming majority of linguists, including I. Cherednychenko, Ye. Krotevych, L. Matsko, N. Rodzevych, O. Selivanova, and others, emphasise the literal transmission of someone else's speech, not adapted to the author's narrative. Moreover, the classical scientific approach considers a textual construction with direct speech as a compositional and syntactic structure consisting of several parts. As a representative of a communication situation in a text, it can be divided into three structural phases, similar to a natural communicative act: 1) the phase preceding the first remark, or the part containing the circumstances, which introduces the characters and conditions of the communicative act; 2) the dialogue itself and the environment that presents it; 3) the final phase, which contains lexical signals of the completion of the speech act⁹. All other linguistic types of the text individualisation through the words

⁶ Potapenko, S. I. (2004). Oriientuvannia movnoi osobystosti v anhlovnykh tekstakh [Linguistic personality in English texts]. In S. I. Potapenko, *Movna osobystist u prostori nedinoho diskursu (dosvid lnhokohnityvnoho analizu) : monohrafiia* (pp. 265–272). Kyiv: Vyd. tsentr KNLU [in Ukrainian].

⁷ Cherednychenko, I. H. (1962). Priama mova ta inshi sposoby individualizatsii movy v konteksti [Direct speech and other ways of individualizing speech in the context]. In I. H. Cherednychenko, *Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy* (pp. 392–407). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

⁸ Ponomariv, O. D. (1993). Priama i nepriama mova v teksti. In *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: Pidruchnyk [Direct and indirect speech in the text. In Stylistics of the modern Ukrainian language: Textbook]* (pp. 209–220). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

⁹ Cherednychenko, I. H. (1962). Priama mova ta inshi sposoby individualizatsii movy v konteksti [Direct speech and other ways of individualizing speech in context]. In I. H. Cherednychenko, *Narysy*

of the protagonist do not have this feature and are considered mainly as forms connected with the author's narrative. Thus, the stylistic, grammatical and graphic distinction of direct speech gives it great expression and allows us to contrast narration and dialogue (situationally determined communication between two or more persons whose roles are inverted, provided that the participants recognise a common goal and direction of communication)¹⁰.

In spoken language, dialogue lines are meaningfully interconnected, usually spontaneous and direct, elliptical, and express a reaction to a particular verbal stimulus. A literary text also makes extensive use of dialogues as “part of the linguistic fabric of various types of prose, for example, a short story, a novel”¹¹. And while in oral speech situations communication arises spontaneously, in a literary text they require special organisation, because “real language transferred to a book acquires a touch of artificiality”¹². In addition, the dialogue part of a work of fiction is distinguished from the continuous text by mandatory punctuation and graphic emphasis. The dialogue of prose is “analogous to spoken conversation and largely follows its laws of development”¹³. Thus, in the structure of a work of fiction, the dialogue and narrative parts are closely intertwined, interacting with each other. The ratio of ways of combining them depends on the writer and the corresponding artistic tasks, which largely determine the stylistic specificity of the text.

z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy (pp. 392–407). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

¹⁰ Shevchuk, S. V. (2007). Sposoby vidtvorennia chuzhoho movlennia [Ways of reproducing someone else's speech]. In N. H. Shkuratiana & S. V. Shevchuk, *Suchasna ukrainska literaturna mova: Modulnyi kurs* (pp. 764–770). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

¹¹ Voloshchuk, V. I. (2004). *Linhvostylovi osoblyvosti idiolektu Z. Lentsa v malykh epichnykh zhanakh* [Linguistic and stylistic features of S. Lenz' idiolect in small epic genres] [Abstract of dissertation for the candidate degree of philological sciences, specialty 10.02.04 “Germanic Languages”]. Lviv [in Ukrainian].

¹² Artsyshevska, A. L. (1990). *Typolohiia reprezentuiuchoho kontekstu ta yoho stylistychna funktsionalnist (na materialy anhlomovnoho opovidannia)* [Typology of the representing context and its stylistic functionality (on the material of English stories)]. *Inozemna filolohiia*, (97), 93–100 [in Ukrainian].

¹³ Kukharenko, V. A. (2004). *Interpretatsiia tekstu: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv starshykh kursiv fakultetiv anhliiskoi movy* [Interpretation of the text: A textbook for senior students of English language facultie]. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].

The linguists considering the types of direct speech, point out that the main role in any style belongs to the author's language as the part of a literary work in which the writer addresses the reader on his own behalf, and not through the characters he / she created¹⁴. By supplementing, commenting, and comprehending the words of the characters, the author creates a link between the literary hero and the recipient of the text, since the true meaning of a statement can be understood only in combination with the context in which it exists. In the author's narrative, direct speech is introduced with the help of a group of words directly attached to it and related to it in meaning and intonation, which researchers conventionally call the *author's words* in the Ukrainian language (*ввідні слова або речення, вставки, авторські слова, авторський контекст, мова автора, ремарка, слова, які вводять пряму мову, репліка автора*), and the *author's narrative speech, declarative sentence, reporting clause (or speech tag)* in the English language. In the proposed research, we will prefer the terms *author's words* and *author's remarks*, which are considered interchangeable in modern linguistic literature.

The issue of the grammatical status of the author's words in the structure of a construction with direct speech is particularly difficult. Most researchers emphasise the specificity of the relationship between the hero's remarks and the author's words, considering such constructions as non-conjunctive clauses or complex sentences etc. In the proposed study, we join the views of linguists (A. Artsyshevska, I. Kucherenko, I. Cherednychenko¹⁵), who qualified the author's words as a syntactically independent component of the construction with direct speech, which always constitutes a separate sentence and introduces a group of words at the direct speech, indicating the act of speaking, the person to whom the speech belongs, the situation in which it took place,

¹⁴ Zhovtobriukh, M. A. (1984). *Formy chuzhoho movlennia* [Forms of somebody else's speech]. In M. A. Zhovtobriukh, *Ukrainska literaturna mova* (pp. 240–245). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

¹⁵ Kucherenko, I. K. (2003). *Zmist poniattia "priama mova" z pohliadu syntaksysu* [The concept "direct speech" in syntax]. In Z. Terlak (Ed.), *Aktualni problemy hramatyky* (pp. 147–153). Lviv: Svit [in Ukrainian].

closely related to the words of direct speech in intonation and content¹⁶. Together with the author's words, a direct speech replica is a unique construction widely used in almost all styles of speech (for instance, in scientific and formal pieces of writing, it is applied mainly in the form of quotations)¹⁷. As a result, it can organically be interwoven into the author's narrative and participates in text creation.

In linguistics, there are different views on the relationship between the main components of such an entity. A large group of researchers categorically states that the structure that combines the author's words and direct speech is expressed in a special type of complex sentence, and the relationship between its components is considered to be the same as that between the parts of a non-conjunctive complex sentence¹⁸. Considering the author's replica and words as syntactically independent elements of the direct speech construction, R. Tkachenko speaks of syntactic connection in such formations, which do not use any specific formal means, such as conjunctions, connecting words, or a fixed arrangement of components. Its formal features are the intonation contour, graphically represented by punctuation, and the obligatory two-component composition¹⁹.

Investigating the content of the concept "direct speech", I. Kucherenko also notes that the constructions under consideration only to some extent resemble a non-conjunctive complex sentence with a dependent part that has the meaning of an appendix but "only look like it and is not identical". The concepts of "direct speech"

¹⁶ Gut, N. V. (2009). Slova avtora pry priamii movi v individualizatsii nii systemi khudozhnoho tekstu (na materialy tvorchoosti Hryhoriia ta Hryhora Tiutiunykiv) [The author's words at direct speech in the individualisation system of the literary text (on the material of the works by Hryhoriy and Hryhir Tiutiunyk)] [Abstract of dissertation for the candidate degree of philological sciences, 10.02.01 / Gut N. V.; Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka]. Kyiv [in Ukrainian].

¹⁷ Zahnitko, A. P., & Danyliuk, I. H. (2006). Ukrainske dilove movlennia: Profesiine i neprofesiine spilkuвання [Ukrainian formal language: professional and unprofessional communication]. Donetsk: TOV VKF "BAO" [in Ukrainian].

¹⁸ Shevchenko, L. Yu., Rizun, V. V., & Lysenko, Yu. V. (1993). Suchasna ukrainska mova: Dovidnyk [Modern Ukrainian language: a reference book] (O. D. Ponomariv, Ed.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

¹⁹ Tkachenko, R. H. (1978). Syntaksychni konstruktsii priamoi movy v anhliiskii movi [Syntactic constructions of direct speech in the English language] [Abstract of dissertation for the candidate degree of philological sciences, specialty 10.02.04 "Germanic Languages"]. Kyiv

and “author’s words” have no grammatical meaning; they should instead belong to stylistic syntax, i.e. the section of general stylistics that describes the use of syntactic units in a work of fiction, their expressive possibilities. I. Kucherenko focuses on the syntactic nature of direct speech and the author’s words, qualifying them as independent (sentence) structures. The main feature that distinguishes the sentences of direct speech from the author’s speech is the independent use of personal forms (and often their opposition), which is convincing evidence of every part having its own content²⁰.

In the analysed texts from the Ukrainian and English languages the author’s words function as a syntactically independent component of direct speech construction. They always constitutes a separate sentence and introduces the text characters’ speech, indicating the actual act of speech (*Марко хвтається за клямку, Тимко говорить тихо: – Силою нічого не вийде. Давайте краще по-доброму* [2]²¹; “*Benefactress! Benefactress!*” *said I inwardly*, “*they all call Mrs. Reed my benefactress; if so, a benefactress is a disagreeable thing*” [5]), thinking / silence (– *Ну, от бачите... – почав був і замовк, так і не довівши до кінця* [4]; *She was pensive a few minutes, then rousing herself, she said cheerfully*, “*But you two are my visitors tonight; I must treat you as such*”. “*Edward is rich,*” *thought I to myself* [6]), the person to whom the utterance belongs or refers to (– *Я вже приготувався, – сказав сам собі, зітхнув і знову заквапився, загойдався на милицях, далеко вперед викидаючи ногу* [4]; “*She never did so before,*” *at last said Bessie, turning to the Abigail* [5]), the nature of the statement (– *У нас немає родичів, – кажу сердито, бо до цього поштаря мені ще ніхто ні за що акафіста не читав, а тільки жаліли* [4]; “*C’est ma gouverante!*” *said she, pointing to me, and addressing her nurse; who answered* [5]), the circumstances in which the process of speaking takes place (– *Геть, проклята, геть! – заревів на всю хату Прокіп і,*

²⁰ Kucherenko, I. K. (2003). Zmist poniattia “priama mova” z pohliadu syntaksysu [The concept “direct speech” in syntax]. In Z. Terlak (Ed.), Aktualni problemy hramatyky (pp. 147–153). Lviv: Svit [in Ukrainian].

²¹ See: List of literary texts

вчепившись Орісі в коси, смикнув її до себе, щоб викинути з хати, як щеня [2]; “Fetch that stool,” *Mr. Brocklehurst was pointing to a very high one from which a monitor had just risen* [5]). It should be noted that silence is interpreted as a full-fledged speech act with zero locative form. And since the exchange of remarks between heroes is not a continuous process in terms of time, the phenomenon of pausing / silence is present in the dialogue²². The author’s words conveying silence, as a rule, indicate the complete end of the conversation (– *Ну, от бачите... – почав був і замовк, так і не довівши до кінця* [4]; “Have you forgotten him? Do you no longer wish to be his little companion?” *Dead silence succeeded this question* [7]), its continuation (– *Завидки беруть? – вела своє Оріся, – То на попелі посидь – охолонеш трішки* [2]; “I like it,” *she answered, after a pause of a second or two, during which she examined me* [5]), or beginning (– *Так що зарікатися нічого, – порушив мовчанку Охрім і помішав ложкою куліш* [2]; “Yes,” *he began, “I told you that you were an aristocrat, and who but an aristocrat would laugh such a laugh as that, and look such a look?”* [6]).

On the one hand, the author’s words are characterised by nominative, evaluative (informing about and characterising the direct speech cue) and text-forming (indicating the phases of speech communication) functions. On the other hand, being a manifestation of the writer’s creative intention, they can perform the following functions:

1. organising (they determine the syntactic structure of direct speech, i.e. the verbs *допитуватися, перепитувати, питати, цікавитись, to inquire, to question, to ask, to be interested in*, for example, form an interrogative sentence, *благати, веліти, кликати, наказувати, обіцяти, пропонувати, просити, радити, розпоряджатися, to beg, to dictate, to command, to order, to propose, to advise*, create an imperative sentence, *басити, вигукувати, волати, горланити, гукати*,

²² Butterworth, B. (1980). Evidence from pauses in speech. In B. Butterworth (Ed.), *Language production*. Vol. 1. *Speech and talk* (pp. 155–176). London, New York, Toronto, Sydney, San Francisco: Academic Press.

кричати, лаятися, лементувати, ренетувати, *to shout, to yell, to scream, to exclaim* develop an exclamatory sentence). Е.г. «Чому?» – *питає він. А вона: «Прийде нічка – не засну сама», – і так і обвилася навколо нього, наче хміль* [3]; “*Do you feel as if you should sleep, Miss?*” *asked Bessie, rather softly* [5]; – *Шукайте, Кузовчиков, якусь хату, – не виймаючи руки з кишень білого, як сніг, кожушка, наказує Ствололос, – бажано на західній околиці і повище. Розгортайте станцію і шукайте наших* [4]; “*Say good-morning to the young lady,*” *dictated Harriet* [7]; – *Ой, мій ріднесенький, мій господарю дорогий! На кого ж ти мене покидаєш із малими діточками?! – голосить, як по мертвому, Христя* [2]; “*Hardened girl!*” *exclaimed Miss Scatcherd* [5].

2. stylistic (different means makes it possible to avoid lexical and grammatical monotony). Е.г. *Панас Гичка переступає з ноги на ногу, наставляє старого батька, що слухає сина, сумно похиливши голову: – Бичка, тату не продавайте, а краще заріжте на м'ясо <...> Потім повертає обличчя до жінки, що тримаючи на руках двох дітей, сумно дивиться на нього, і грубо кричить: – Чого реवेश, дурепа? Уб'ють: виходь заміж – і кришка! <...> – Боже мій, та в людей діти як діти, а це арештант якийсь та й годі, – схлипує мати* [2]; “*Give it to Harriet, please,*” *was then the direction, “and she can put it away.” This said, it turned and fixed its eyes on Mrs. Bretton, “Come here, little dear,” said that lady* [7].

3. grammatical (the author's remarks introduce the utterances, indicating to whom they belongs). Е.г. *Чула? – кидається раптом до жінки Прокіп. – Та щоб отакий бандит юга був моїм зятем? Та ніколи в світі! Краще в труну ляжу! – Заспокойся, Прокошо, не гарячись, – сокорить біля нього Одарка* [2]; “*What?*” *said Mrs. Reed under her breath* [5]; “*They are coming! they are coming!*” *cried Hannah, throwing open the parlour door* [5].

Thus, the author's words can raise the function of information ability in a literary text and may contain an indication of the fact of speech, the circumstances in which it takes place, characterise the protagonists, convey the author's attitude towards him/her,

and as a consequence play an essential role in the formation and development of the conceptual content of the story.

At the punctuation level there are some kinds of presenting direct speech by the author's words. For example, in the Ukrainian language introduction with and without separation of direct cue into a paragraph can be observed. The first method is more typical for journalistic writing while the second is usually used in quotations, for conveying thoughts not expressed out and for individual remarks that do not break the narrative compositionally²³. In this case, the author's words may differ from the author's narrative only in punctuation: they are followed by a colon. In the English language direct quotation as a textual strategy has different functions in different text-types. In information-oriented text-types, such as scientific texts, one of the most prominent functions of direct quotations is their contribution to the enhancement of the information load of the text. That is to say, direct quotations in the information – oriented text-type contribute to the 'ideational meaning' of the text. In more speaker-oriented and subjective texts, such as advertisements and journalistic texts, direct quotations mostly contribute to the 'textual meaning' of the text²⁴. The recent research states that in literary texts the writer skilfully uses coherence with the help of lexical indicators to convey his idea and intention. The structure of a literary text makes it possible to combine and organize the elements of a language system; these elements interact with each other and perform a function that suits the purpose of the text. A literary text is built by a combination of the formed elements included in it, together with the categories implemented in the elements of the deep and surface structure defined in it. Since each element of the text has certain features that are perceived by their linguistic organization and meaning, it is more correct to consider them "as signs belonging to a closed system of certain types of discourse". By changing and replacing

²³ Ponomariv, O. D. (1993). Priama i nepriama mova v teksti [Direct and indirect speech in the text]. In *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: Pidruchnyk* (pp. 209–220). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

²⁴ Bonabi, M. A., & Jafarigohar, M. (2012). Literary texts and direct speech representation: Explorations in the discorsal values of direct quotation as a textual strategy. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(12), 2611–2618. DOI: <https://doi.org/10.4304/tpls.2.12.2611-2618>

sign structures as elements of a literary text, writers create their own works, expressing a variety of meanings and ideas, creating their own artistic techniques²⁵.

Among the ways of introducing direct speech in Ukrainian and English fiction, we can observe a tendency when the author's words accompany only those parts of the direct statement that require explanation by the writer. E.g. *Але Тимко спокійно виступив наперед, одірвав Прокопові руки од густих кіс коханої, сказав, посіпуючи губами: – Не чіпайте дівчини. Вона хоч і ваша дочка, а бити її не дозволю* [2]; *“What splendid weather!” observed the directress cheerfully, glancing at the same time from the window* [6].

The organic combination of the author's and direct speech is achieved by constitutive elements constantly present in the author's narrative. The direct cue, acting as an independent sentence and not being grammatically connected with the author's words, still stands out at the punctuation level, even if it is not introduced by the author's words. Graphic means are traditionally used to formally distinguish the components of a construction: quotation marks, commas, dashes, colons, etc. In oral speech, intonation plays a similar role.

Sometimes, the preceding context so clearly describes the circumstances of direct speech that it is introduced without the author's words. E.g. *«Живу, Федю, як ото чобіт уночі, – то в рів ступить, то в кизяк... Хіба в мої літа – живуть? Жду, коли чорти зашморгнуть, та й квит. А ти ж як, молодиці собі ще не нагледів?»* [4]; *“Bon! -I mean good. Thus we shall have both the same profession. I like that; and my efforts to get on will be as unrestrained as yours – will they not, monsieur?”* [6]. As it can be seen, in written discourse, direct speech can often stand independently without authorial remarks due to the clarity provided by punctuation. Proper use of quotation marks, along with contextual punctuation such as commas, exclamation points, or question marks, conveys the speaker's tone, intent, and emotional state. Consequently, authors can rely on readers to infer much of the

²⁵ Nushaba, R. I. (2023). Literary text and literary discourse. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research, 13(1), 181–184.

intended meaning directly from the dialogue itself. By omitting additional remarks, the author encourages readers to engage more actively with the text, interpreting the conversation based on the speech alone. This technique, while minimalistic, enhances reader immersion and maintains narrative flow without redundant explanation. However, some researchers deny direct speech with zero input, while others qualify it as a component of the construction and name two types of direct speech: the one accompanied by the author's words and another without introductory words. The latter type is qualified as direct or contextual inclusion of direct speech²⁶.

The tone of the author's words is always narrative, and a remark can take on different qualities depending on its nature and purpose. Therefore, it is quite reasonable to consider constructions with direct speech as those whose parts are in a general semantic connection²⁷. In many cases, the intonation distinguishes, emphasises, but does not grammatically oppose direct speech to the author's words: the same linguistic means can be used in the author's text²⁸. Direct speech is not just a straightforward transcription of words; it involves multiple elements that interact, create depth and complexity. Clear markers that signal when the utterance begins and ends, such as quotation marks or specific introductory phrases help readers understand where the speech starts and stops and may set up or close a particular emotional tone. All this together creates very original and capacious stylistic and artistic constructions.

In addition, such structures have two-time plans: the time plan of the hero's statement and the time plan of the author's words²⁹. E.g. – *Ну, коли буде, то*

²⁶ Ponomariv, O. D. (1993). Priama i nepriama mova v teksti [Direct and indirect speech in the text]. In *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: Pidruchnyk* (pp. 209–220). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

²⁷ Zhovtobriukh, M. A. (1984). Formy chuzhoho movlennia [Forms of somebody else's speech]. In M. A. Zhovtobriukh, *Ukrainska literaturna mova* (pp. 240–245). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

²⁸ Kucherenko, I. K. (2003). Zmist poniattia "priama mova" z pohliadu syntaksysu [The concept "direct speech" in syntax]. In Z. Terlak (Ed.), *Aktualni problemy hramatyky* (pp. 147–153). Lviv: Svit [in Ukrainian].

²⁹ Cherednychenko, I. H. (1962). Priama mova ta inshi sposoby individualizatsii movy v konteksti [Direct speech and other ways of individualizing speech in context]. In I. H. Cherednychenko, *Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy* (pp. 392–407). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

*подивимося, а тепер сюди нам стежечка лежить, – **відповів** здоровенний хлопчисько, з чудернацьким прізвищем Боньо [3]; After a long silence, she **resumed**, still whispering, “I am very happy, Jane; and when you hear that I am dead, you must be sure and not grieve: there is nothing to grieve about <...>” [5]. In the sentences, the change in tenses (the shift from present/ future to past) serves both a narrative and stylistic purpose and helps to emphasise the difference between the author’s narration and the character’s utterances. Employing such a combination the author of the text tries to immerse the readers into the characters’ perception (present and future tenses make us see the situation through the eyes of the characters, feel their thoughts and doubts, and attitude to events), makes them watch the contrast between the narrator and the character (the past tense creates distance, while the present and future tenses in the characters’ remarks add a sense of presence, contrasting with the author’s position as an observer), and perceive the liveliness and realism of the dialogue (the mixing of tenses provides the more natural and dynamic dialogue, as if in real life).*

The role of the introductory element in the system of the modifying and accompanying means is that it marks the speech of other persons. The author’s words orientate the recipient (reader) towards the addressee, i.e. they are a means of authorising, as well as a mechanism by which the writer’s view of the character and the situation in which he/she has to act is expressed³⁰. Such structures are designed to control the reader’s perception directly, help to evaluate what is depicted, recall facts already known, promote the “formation of additional associations”³¹, and ensure the author’s desired perception of the literary work’s content.

When considering the author’s words in a literary text, attention must be paid not only to their functions of introduction and influence but also to the message element inherent in these structures (the shades, nuances and even facts they contain).

³⁰ Barannyk, D. Kh. (1993). Dva rivni hramatychnoi struktury rechennia [Two levels of the grammatical structure of the sentence]. *Movoznavstvo*, (6), 14 [in Ukrainian].

³¹ Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., & Matsko, O. M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy: Pidruchnyk* [Stylistics of the Ukrainian language: a textbook] (L. I. Matsko, Ed.). Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].

Structurally and semantically diverse, prepositional and postpositional author's constructions share a single directional focus: prepositional constructions look forward (prospective), while postpositional ones look backward (retrospective). In contrast, interpositional constructions are multidirectional, incorporating both forward and backward connections to a character's speech segment. The author's words in the interposition play the role of a nuclear element, which, on the one hand, introduces direct speech and, on the other hand, conveys the character's next sayings. E.g. – *А нам – недільник, – сказав Іван, закурюючи, примружився від диму і спинав: Мордвіновські бараки знаєш?* [1]; *He announces more distinctly, "Surely I come quickly!" and hourly I more eagerly respond, "Amen; even so come, Lord Jesus!"* [5].

The main content of the structures under consideration was long stated to be conveyed by direct cue, and the introductory sentence was treated only as an element that "comments on the character's utterance, introduces it, connects it, and joins it to the author's context, while moving freely in the sentence with direct speech"³². However, the true meaning of the actor's statement is not provided in its structure but in the author's accompanying words. At the same time, the remarks in the direct speech rarely have a function of characterisation. Besides, the author's words add information to the direct speech and provide the broader context. According to the linguistics theorists, such structures can be used to express the implicit meaning the author has put into the construction of direct speech³³. The writer's intention is conveyed at different levels: intonation (highlighting of the line with the author's words), structural and semantic (showing different types of pauses that create the effect of tension), structural and textual (the author's words can convey the subtext of the thoughts and judgments expressed by the heroes' utterances), etc.

³² Zhovtobriukh, M. A. (1984). *Formy chuzhoho movlennia* [Forms of somebody else's speech]. In M. A. Zhovtobriukh, *Ukrainska literaturna mova* (pp. 240–245). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

³³ Cherednychenko, I. H. (1962). *Priama mova ta inshi sposoby individualizatsii movy v konteksti* [Direct speech and other ways of individualizing speech in context]. In I. H. Cherednychenko, *Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy* (pp. 392–407). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

The fiction satisfies the aesthetic needs of society, embodying in artistic images the typical phenomena of the multifaceted life and activities of people, their relationships, feelings, and the struggle of ideas and characters. It uses the variety of stylistic language means. The main task of direct speech in literary texts is to preserve and reproduce characters' language and traits as entirely as possible. The most significant feature of the syntactic structure is their saturation with specifically artistic elements of linguistic expression of expressive meanings and shades³⁴. Direct speech and the author's remarks can also gain a stylistic function and serve as a rather expressive means in the general construction that combines the author's words and someone else's utterance.

Both the organization and the introduction of the characters' language are entirely subordinated to the internal dynamics of the narrative, so there is always a logical or emotional and expressive connection between the author's and direct remarks. Among the logical and semantic relations between the main components of the structures with direct speech there are equivalent, contrastive, linking, causal, motivational and responsive ones³⁵. As a result, the author's words perform different functions in the literary text, for example, confirming (– *Що ж, давай, – погодився Дорош, якого заразила Джмеликова веселість* [2]; – *Що ж, колгосп – штука добра, – погодився господар і поліз рукою до табакерки та витяг звідти махоркову сигарету* [3]; “*Not a great deal, to be sure, ” agreed Bessie: “at any rate, a beauty like Miss Georgiana would be more moving in the same condition ”* [5]; “*Wonderful!*” *I agreed, much amused at her mystification* [7]), summarizing (– *Нам, троянівський, – пояснив Кузь* [2]; “*How shocking!*” *Mr. Brocklehurst resumed* [5]), refuting (– *А скажете – ні? Я більше всіх посіяв, – виправдовується Охрім* [2]; –

³⁴ Cherednychenko, I. H. (1962). Priama mova ta inshi sposoby indyvidualizatsii movy v konteksti [Direct speech and other ways of individualizing speech in context]. In I. H. Cherednychenko, *Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy* (pp. 392–407). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

³⁵ Ponomariv, O. D. (1993). Priama i nepriama mova v teksti [Direct and indirect speech in the text]. In *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: Pidruchnyk* (pp. 209–220). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

<...> *А ми не проти влади. Богу дякувати, ми не якісь там лісовики, а порядні господарі. У мене двоє дітей, а в Миколи та Теодосія по троє, – доводив сумлінно дядько, ніби порядність господарів цінилася кількістю дітей [3]; “Somebody,” I argued, “might as well sermonize Madame about her young physician: and what good would that do?” [7]), explaining and commenting (– *Наш, троянівський, – пояснив Кузь [2]; – Снігом забило, – пояснив Прокіп. – Вітер гілля не зрушить [1]; – Ні, гицель, – уточнив Сергій. – А як попадеться заєць, то й зайця вб’є [2]; – Граємо на хрусканці, – уточнив Джмелик умови гри. – Після кожного програшу – п’ять штук. Для вчених лобів можна прибавити ще п’ять [2]; M. Pelet read, I suppose, the expression of my eye; he explained: “La fenetre fermee donne sur un jardin appartenant a un pensionnat de demoiselles <...>” [6]; “Down superstition!” I commented, as that spectre rose up black by the black yew at the gate [6]), and others. Each of these functions helps the author to develop the plot, reveal heroes’ characters, or convey their attitude to the events. All the functions of the author’s words can be realized only if the vocabulary is chosen accurately. This plays an important role in understanding the exact semantic load of the units in a work of fiction. The most common means of subjectification associated with the narrator are not just the author’s words but their structural core, i.e. verbs of different semantics.**

As a rule, direct speech should correspond to the verb of speaking in the reporting clause in terms of syntactic structure, modality and stylistics. Only verbs with a general meaning and no explanatory words are allowed to be used in a sentence with any syntactic structure or modal and stylistic colouring. In this case, the choice of verbs is determined by the writer’s intention and objective features of the speech act since the information in the declarative sentence should be easily perceived so as not to distract attention from the dialogue. The use of verbs with rich pragmatic potential by the author of a literary text allows him / her to direct the reader’s thoughts in the right way, prompts specific ideas, and encourages independent conclusions³⁶. Most of these

³⁶ Hryshchenko, A. P., & Matsko, L. I. (1997). Zahalna kharakterystyka diieslova yak chastyny movy [General characteristics of the verb as a part of speech]. In A. P. Hryshchenko, L. I. Matsko, & M.

units are contextual synonyms with other pragma stylistic properties, that characterize the speaker and the conditions of communication, acquire evaluative meaning in the context, and contribute to the author's influence on the recipient³⁷. Besides, the reporting clause can contain the lexical units naming actions, indicating gestures, facial expressions of the protagonist, which complement the portrayal of the image in a literary text. Syntactic relations between the components of constructions do not change even when other parts of speech introduce the cue. In this case, only stylistic shades are differentiated. For example, a statement that refers to an adverbial phrase is understood as an action complemented in relation to another. The fact that the author's words can perform certain stylistic functions testifies to the capacity of their grammatical structure, which contains rich opportunities for expressive and evaluative characteristics.

The construction with direct speech, syntactically arranged as a simple or compound sentence primarily includes verbs, which are used to make the semantic connection between the direct cue and reporting clause. In a work of fiction, the author's words ensure the connection between the protagonist's statement and the communicative situation within which it is actualized. As a correlating structure between the author's and another person's language, the author's words have a complex lexical-semantic, syntactic-morphological and pragmatic typology. The ability to introduce statements of direct speech is the general formal feature that integrates the functional microsystem of authorial introductions into the general textual structure of the work. This categorical seme (a minimal, boundary, indivisible component of a lexical meaning) unites homogeneous lexemes and sets the orientation

Ya. Pliushch (Eds.), *Suchasna ukrainska literaturna mova* (pp. 403–405). Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].

³⁷ Babakova, O. (2005). *Diieslova zvukovoi semantyky v opovidanniakh Hryhora Tiutiunnyka* [Verbs of sound semantics in Hryhir Tyutyunnyk's stories]. In M. Kononchuk (Ed.), *Pryishov, shchob ne rozluchatysia...: Na poshanu 70-richchia Hryhora Tiutiunnyka: Naukovyi zbirnyk* (pp. 24–31). Kyiv: TVIM INTER [in Ukrainian].

of the lexical and semantic group created on its basis and determines the principle of its constructing³⁸.

On the one hand, the author's words are also characterised by frequent repetition of specific linguistic units in their structure. Repetitions act as a kind of connecting chain in the text dialogues. As a rule, one element serves as a starting point for introducing a second lexical unit into the context, which carries a certain artistic and semantic idea together with the whole phrase. When analysing the author's words at direct speech, we can talk mainly about lexical repetitions of the basic verb in their structure. On the other hand, lexical synonyms can also introduce heroes' utterances. As components of the author's words, they determine and make possible the use of condensed phrases that can fill in the insufficient minimum of the verbalized structure of the statement. Such constructions contribute to an exceptional imagery of speech, reproducing various actions of the interlocutor related to movements, appearance, and manners, as well as the expression of feelings, the state of the person to whom the direct speech belongs. Author's verbs, characterised by the diversity and number of their continuum, can name a speaking situation by correlating with its elements. The unity of functioning cancels out significant differences in semantics. The situation determines the allocation of several lexical and semantic groups of verbs within the group of the author's words. For instance, the group of verbs of speaking is represented by lexical units with the general meaning of speaking, a unique way of speaking, speech interaction (verbs with the semantics of questioning, answering, inducing, and the nature of the speech process), special speech activities, etc. The group of verbs describing the speaker's movements, gestures and facial expressions combine the lexemes denoting actions with implicit or explicit names of parts of the human body, organs, localisation of the person in the space, manifestation of the emotional or physical state of the character through external signs, etc. A separate group consists of

³⁸ Rusanivskyi, V. M. (1971). *Struktura ukrainskoho diieslova* [Composition of the Ukrainian verb]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

lexical items denoting thinking process and the emotional and psychological state of the speaker.

Within the same group, units of different lexical meanings and emotional colouring interact in different spheres of use. As a result of the author's words concretizing the content of direct speech, a "neutral" verb of speech can be synonymous with other verbs. For example, the verb *say*, which is generally devoid of particular connotations and states only the fact of making a statement, can be used as an introductory component and as an equivalent of lexemes denoting a question, answer, gratitude, request, greeting, farewell, etc. E.g. *Потім дядько випивав ще трохи, ховав очі під долоню й казав: "Ех, Дем'яне, Дем'яне, друг ти мій горький!.."* [1, 365]; – *Коли всі будуть дуже вчені, хто в землі порпатиметься? – сказав Тимко* [2]; *Presently he said to me, "Your name, little girl?"* [5]; *"Shall I, Miss Temple?" "You will," said she, passing her arm round me* [5].

In the artistically processed speech, "in addition to their descriptive and stating function, i.e. to specify the fact of someone else's utterance with an indication of its belonging to the speaker"³⁹, the author's words acquire ambiguity because when the moment of evaluation of what is said in direct speech is intensified, there is a need to record accompanying issues (mood, gestures, speaker's facial expressions), description of the environment, setting. The considerable stylistic load of the author's language contributes to its usage as a stylistic tool subordinated to a single goal, i.e. to reveal the characters' personalities as best as possible and develop their images⁴⁰.

Thus, the process of speaking is always carried out in a certain language and has certain dialectal, professional, slang features, contains pitch, strength, timbre, tempo,

³⁹ Kucherenko, I. K. (2003). Zmist poniattia "priama mova" z pohliadu syntaksysu [The concept "direct speech" in syntax]. In Z. Terlak (Ed.), *Aktualni problemy hramatyky* (pp. 147–153). Lviv: Svit [in Ukrainian].

⁴⁰ Koval, A. P. (1978). Stylistychni mozhlyvosti okremykh syntaksychnykh katehorii u mezhakh prostoho i skladnoho rechennia [Stylistic possibilities of certain syntactic categories within simple and complex sentences]. In A. P. Koval, *Praktychna stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy* (p. 329). Kyiv: Vyshcha shkola

manner of pronouncing certain sounds, etc. In addition, the speaker aims to use the power of his or her voice to convey certain information and encourage and promote dialogue. All these peculiarities are reflected in the verbs of speaking: “*O-o-ox, o-o-ox!*” – **виривалося** з його чорного рота і на секунду не затихало [2]; – *О, чуєте? Чуєте?* – знову **забубоніла** Явдоха, але Павло так ворухнув на неї очима, що вона зараз же замовкла і пішла в хатину [2]; – *Дай тому в пику!* – **радили** Ігоркові старші парубки, бо знали, що він Скорика не подужає [1]; – *Брешеш!* – **вирвалося** в нього [3]; “*Is it your intention to become a tradesman?*” he **inquired** presently [6]; “*You see I am meditating in the field at eventide,*” **continued** this shade [6]; “*Work, work!*” **reiterated** the inward voice [6]; “*Clerk and shopman!*” **murmured** I to myself [6]; “*Better take your berth at once, ma'am,*” **counselled** the waiter [7]; “*Dr. Bretton,*” I **broke out**, “*there is no delusion like your own <...>*” [7].

The author’s words can also convey a wide range of communication skills, and the means of their depicting vary according to the writer’s intention. In one case, such structures contain prosodic features of speech, in another there are paralinguistic parameters or kinetic accompaniment of the utterance. These manipulations allow the author to direct the reader’s remark perception in the appropriate way because changing the author’s words usually changes the interpretation of the heroes’ words: – *Спи, спи* – **вичитувала** Явдоха, човгаючи по хаті. – *Дрова не нарубані, води не принесено, а він – пузо на черинь, та й давить хронака. А що йому...* [2]; – *Е-е-х, жінко, жінко,* – **докоряв** із-за столу дід Гулай [3]; “*What we tell you is for your good,*” **added Bessie, in no harsh voice** <...> [5]; “*What is all this?*” **demanded another voice peremptorily** [5].

During verbal communication, non-verbal elements (gestures, facial expressions, posture, and the state of the speaker) play a vital role as they are able to fill in the “insufficient minimum of the verbalised structure of the utterance” and are “a more economical use of language”. In addition, they are characterised by such features as productivity, versatility, spontaneity, ability to evoke an immediate

automatic response⁴¹, etc. Reflection of extralinguistic means in a literary text is a complex process. On the one hand, it is the perception of non-verbal components in oral communication, on the other hand, it is their interpretation in the text by linguistic means.

Considering non-verbal elements as a particular language, most researchers emphasise that the laws of verbal systems can be applied by non-verbal means of conveying messages, and therefore, in unity, these components create one communication system. The attention in such structures is focused on the means of communication that accompany the actual speech act, and the pronounced speech is often commented by body movements, facial expressions, or gestures that deepen the speaking process and make it more expressive. E.g.: – *Та серед ночі? – сплеснула руками Ольга* [3]; – *А от я тобі покажу, ходи до мене ближче, – виважив здоровенний кулак рижовусий дядько* [2]; *Доринка хитає головою: – Ой чоловіче, хто тебе там нагодує, тобі діжку одного борщу треба* [3]; – *Середняком числюся, – опустив очі Іван Ілліч* [3]; “*Oh,*” *returned Mr. Brown, “professor, here in Belgium, means a teacher, that is all”* [6]; “*No.*” *I shook my head* [5]; *She nodded: “I speak to Mrs. Bretton, formerly of Bretton, shire?”* [7]; *I looked up in some surprise: “A Catholic? No! Why suggest such an idea?”* [7]; “*Are they going to interrupt?” he glanced at the door with an annoyed expression* [7].

Objective reality always affects the human psyche in one or another way. When communicating with other people, a person uses speech to exert emotional influence on the interlocutor, stimulating or slowing down the action of one of the communication subjects. In a work of art, characters’ remaining silent may result from certain mental actions embodied in unspoken speech. The accompanying context here contains mainly lexemes conveying the process of a human’s thinking activity. As a rule, the author’s words often comprise a synonymous series of lexemes formed around

⁴¹ Dudyk, P. S. (2005). *Komunikatyvno-stylistychni funktsii zhestiv, mimiky* [Communicative and stylistic functions of gestures, facial expressions]. In P. S. Dudyk, *Stylistyka ukrainskoi movy: Navchalnyi posibnyk* (pp. 337–340). Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Akademiia” [in Ukrainian].

the verb *to think*: “*Чи то ж вернусь, – думаю, – чи ні? Чи ще раз візьму шаблю до рук, чи вже, може, й не доведеться взяти*” [3]; “*От і добре. Якби отак і їхати*”, – **промайнула** остання **думка**, й мене огорнуло м’яке, мов кожушане хутро, тепло [1]; “*Edward is rich,*” **thought** I to myself [6]; “*Her laughter,*” I **reflected**, “*must be the mere frenzy of despair*” [7]; “*You would be strangely incredulous if you did doubt it,*” **was my mental comment** [5].

Additional shades of meaning are provided by lexemes, meaning the intensive work of the mind to create certain conclusions, i.e. *міркувати, роздумувати* (заглиблюватися думками у що-небудь), *to deliberate, to consider, to hesitate*: “*Хай кров поганяє од ревматизму, – міркував* Артем, – щоб у колінах не крутило як торік” [4]; “*Принесло його на мою голову. Оприся тепер побоїться вийти до озера*”, – **роздумував** Тимко, вкладаючись, і скоро захрін, удаючи із себе сплячого [2]; I **deliberated a moment**; my answer, when it did come, was objectionable: “*I must keep in good health, and not die*” [5]; I stood still, gazed, and **considered**, “*Of what are these things the signs and tokens?*” [7]; “*I shall get by very well,*” I **meditated** [5].

In the English literary text the words and phrases with a dominant element *silence (pause)* indicate the actual situation of silence and its temporality: “*How did you get on with Marie Broc?*” he asked, **after some minutes’ silence** [7]; “*Poor thing!*” he whined, **after a pause** [6]. Such lexemes nominate not only silence but also the speaker’s inactive state. In the Ukrainian language the words *згадувати, пам’ятати, пригадувати* can be used as a component of author’s words to convey the meaning of storing any information in the mind and indicate that the speech is pronounced only in the character’s head: “*Тато! – згадав я рантом. – Так усміхався тато!*” [1].

Eye contact between speakers also plays an important role in communication. The heroes often express thoughts, inform, ask, or encourage silently, with only a

gesture or facial movement⁴². E.g. «Нічого, – **відповів я йому поглядом**, – начальницька роль мені знайома» [4]; «Що, виганяють з кімнати і ти пронюхав, що ні з ким я про тебе не говорив?» – **питалися його очі** <...>» [1]; *Mrs. Reed's hands still lay on her work inactive: **her eye of ice continued to dwell freezingly on mine**, "What more have you to say?"* [5].

The lexical units that make up the author's words often acquire additional shades of meaning and embody artistic images that are important for constructing the entire system of a literary text. This situation facilitates the functioning of lexical, contextual, and author's synonyms, which together form numerous groups and subgroups. In this case, they become a lexical indicator of what is happening in the inner world of the speaking persons, who perceive the remarks, or are concerned with the state of their interlocutors. The Ukrainian language uses a wide range of verbs to indicate both positive and negative feelings, while in the English language can employ other lexical methods to demonstrate a character's state. E.g. – *Та чом би ж я забула, – **образилася Палажка*** [1]; – *Що ти тягнеш? Що сталося? – **захвилювався Стецюк*** [3]; – *Он диви! – **радіють мати*** [1]; *"I wish he would come! I wish he would come!" I exclaimed, **seized with hypochondriac foreboding*** [5]; *"<...> But this school," he pursued, **changing his tone from grave to gay**: "would Madame Beck admit my Polly, do you think, Miss Lucy?"* [7]; *"Solitude! solitude!" he reiterated **with irritation*** [5].

As a rule, creating the work of art, the writer is not limited to simple naming a particular feeling in the author's words. Other groups of lexemes can also realise a secondary semantic function, denoting the human sensory sphere⁴³. For example, the authors can also convey emotions in their literary works, manifesting solid feelings through the intensity of their characters' voices: – *Доки він у мене в печінках*

⁴² Dudyk, P. S. (2005). Komunikatyvno-stylistychni funktsii zhestiv, mimiky [Communicative and stylistic functions of gestures, facial expressions]. In P. S. Dudyk, *Stylistyka ukraïnskoi movy: Navchalnyi posibnyk* (pp. 338). Kyiv: Vydavnychiy tsentr "Akademiia" [in Ukrainian].

⁴³ Leuta, O. I. (1988). Syntaksychni konstruktсии z diieslovamy stanu [Syntactic constructions with verbs of state]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, (10), 54–60 [in Ukrainian].

сидітиме?! – кричав Йонька, і по його писклявому, аж повискууючому голосу було видно, що сварка йде вже давно і вона досягла вже тієї вершини, коли старий був здатен на всяку підлість [2]; <...> – Іч, на дичину взяв. Давай украдемо. Хай пошукає, – зашепотів Марко [1]; “Confusion to her goblin trappings!” **cried** he, **irreverently**: “but at least she had handsome eyes bright and soft” [7]; “What do you mean to do?” **pursued** Hunsden **coolly** [6]; “You shall walk up the pyramids of Egypt!” he **growled** [5].

As it was stated before, lexical and semantic groups of author’s words includes core words. The expressiveness of such units lies in the fact that, on the one hand, the general and capacious meanings of neutral words in terms of their expressiveness allow them to denote a relatively wide range of phenomena; on the other hand, they are very flexible when it comes to content and expression. Under the influence of the textual environment, the conceptual possibilities of such units increase to convey new facets of meaning. Characterised by various tense and conjugation transformations, the verbs of different semantics bring a sense of perspective to a literary text, contribute to the displacement of specific semantic layers, actualise, and make the narrative dynamic. Verb lexemes are widely used in combination with other parts of speech (nouns, adverbs, adjectives) that modify the meaning of the verb core in the author’s words: – Ти, Кузьку, не ображайся, – вже **м’якше** сказав Оксен, – але я тобі скажу так, що, крім свого носа і живота, ти нічого не бачиш [2]; – В газетку замотав, – **сором’язливо** сказав Панас [3]; – Ну, тоді до побачення, – так же **ввічливо**, хоча **трохи завчено** сказав хлопчик і пішов до гурту [1]; He <...> said **solemnly**, and **in a bass voice**, “Her size is small: what is her age?” [5]; Presently she said, **in the sweetest tone**, “How comfortable I am! That last fit of coughing has tired me a little <...>” [5]. The author’s use of different lexical and semantic groups of intensifying elements in the reporting clause at direct speech brings a specific amplifying tone to the depiction of the situation of generating a replica. The intensification of the verbal component in the constructions under consideration is most often due to adverbs, less often to participles and noun phrases. Different grammatical

and semantic intensifiers not only individualize the language and determine the manner of commenting on other people's statements but also help to convey the author's perception of a particular character.

Smiles and laughter can also be indicators of a character's psychological state in a work of fiction, and they do not always express a positive range of emotions but also function to express bitterness, mockery, irony, etc. E.g. – *Ми стріляти не вміємо, – знічено усміхалися дівчата* [2]; “Well, whatever I am, remember you are my wife; we were married an hour since, in the presence of all these witnesses,” she **giggled**, and her colour rose [5]; “Well, who is it?” she asked, in a voice and **with a smile** I half rose [5].

Filling the author's words with specific lexical units is determined by the need to create the context to ensure a whole perception of direct speech. The selection of lexical items used by the author to construct the author's words is carried out by the potential of these lexemes to comprehensively describe the communication situation and convey the characteristics of the process of speech interaction. Other parts of speech can also be used as introductory words to represent a communication situation. Such structures are characterized by intonation and semantic incompleteness. They need to be supplemented by direct speech, and only together they can form a grammatical structure that expresses a relatively complete thought. In the studied texts, a group of nominal introductions is committed to represent the communicative situation itself, the speaker and addressee factors, and the spatial localization of the utterance production. A separate subgroup consists of structures where the introductory verb is omitted, but the depended lexemes remain in the reporting remark (adverbs, nouns, pronouns etc.). E.g. – *Добри вечір, Одарко! – до **матері*** [1]; *Іду до воріт не озираючись, **а від хати**: – Куди ж ти, хлопче? Пообідав би. Голодний же, по очах видать. Заверни його, Тетяно!* [1]; *І **знову**: – У-у-у... – жалібно-моторошно так* [1]; “Let her go,” **was the only answer** [5]; “So much?” **was the doubtful answer**; and he prolonged his scrutiny for some minutes [5]; “I am all obedience,” **was the response** [5]; “Here is an absurdity!” **was her morning accost**

[7]; “*Oh, no!*” *with some animation* [6]; *The other*: “*What can you do to alter it?*” [6]. Thus, the author’s words with a zero verb play an significant textual and stylistic role, functionally enriching the literary discourse of writers.

Conclusions. Among the main directions of lexical structuring of a text fragment, linguists distinguish the parameterization of communication subjects, lexical presentation of situationally significant emotional, mental and physical states, lexical signals of establishing (breaking) contact between potential communication subjects, general characteristics of the communicative setting, etc. The function of the reporting clause is traditionally to indicate the persons to whom the utterances belong and to convey certain characteristics of the characters, their appearance, activities, and the setting in which the speaking process occurs. In a prose work of fiction, the author’s words usually occupy a textual zone that combines the author’s language with the statements of the characters, realizing the writer’s orientation towards the reader.

The issue of the grammatical status of the author’s words in the structure of the construction with direct speech is complicated. Most researchers emphasize the specifics of the relationship between the cue and the author’s words, considering such constructions as compound or complex sentences. The peculiarities of the modality between the construction components, the duality of the structure and intonation plan, syntactic relations and connections lead to the idea that the direct cue and the declarative sentence function as independent elements in the Ukrainian and English literary texts.

In a work of art, the methods of conveying someone else’s speech and combining a sentence of the characters’ language with the descriptive clauses carry a distinct stylistic load. While direct speech is a means of individualizing the literary heroes, providing insight into their personalities, education, social background, and emotions, and presenting their natural utterances precisely as they might be spoken, the potential of the author’s words is realized in the transmission of the author’s intention to the reader, adequate describing the context of the communication process, conveying author’s attitude to the characters. This resulted in the author’s words being lexical and

grammatical elements necessary to depict the main parameters of a natural communication situation that do not require verbalization in real communication but accompany the act of speech.

Besides, the interaction of different functions of the author's words manifests differently in the works of various writers. This is due to the peculiarities of the author's style, the genre of the work, and the author's views and preferences regarding using specific methods in creating the artistic text, enriching the narrative by shaping tone, character development, and pacing, providing context and guiding the reader's interpretation of dialogue. While remaining a structurally autonomous element at direct speech, the author's words are always subordinated to a more global author's intention, performing an essential function of literary text composing and making the plot more dynamic. Consequently, the grammatical ways of expressing the author's words at direct speech vary from using verbs of different semantics to the functioning of other parts of speech in this role.

In conclusion, the author's words in a literary text mark the statements of characters and express implicit meaning, providing the author's desired interpretation of the work of art. By providing additional information to the structure with direct speech, they contribute to a much broader context and being characterized by the presence of constitutive elements, such components perform expressive semantic, textual, and stylistic functions. One way or another, the author's words remain one of the most productive lexical and grammatical means of creating artistic texts in the Ukrainian and English languages.

List of literary texts:

1. Tiutiunyk, H. M. (1981). *Vybrani tvory: opovidannia; povisti [Selected works: stories; stories]* (B. Oliinyk, Peredm.). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
2. Tiutiunyk, H. M. (1990). *Vyr: roman [Vyr: a novel]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
3. Tiutiunyk, H. M. (1970). *Tvory: v 2 t. [Novels: in 2 volumes]*. (Vol. 2). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

4. Tiutiunnyk, H. M. (1985). *Tvory: Kn. 2: Povisti [Novels: Vol. 2: Stories* (A. Ya. Shevchenko, Uporiad. ta pisliam.). Kyiv: Molod [in Ukrainian].
5. Brontë, C. (2007). *Jane Eyre*. London: Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/23077>
6. Brontë, C. (2008). *The Professor*. London: Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/1028/pg1028.txt>
7. Brontë, C. (2005). *Villette*. London: Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/9182/pg9182.txt>

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ НАУКИ**Вершигора Юрій**

аспірант Національного університету

«Львівська політехніка»

**ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ
ДОРОЖНЬОГО ГОСПОДАРСТВА**

Одним із можливих напрямів удосконалення діяльності у сфері автомобільних доріг в Україні є інформатизація. Інформатизація - це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки¹. Роль і значення інформації та інформатизації у сучасному процесі управлінської діяльності набувають особливого значення. Практика формування і застосування нормативно-правових актів, які регулюють ці питання в діяльності Укравтодору показує, що сучасні інформаційні технології використовуються для вирішення конкретних завдань контрольно-наглядової діяльності. Разом з тим, потенціал інформатизації дозволяє розглядати питання ширше і розглядати інформатизацію у широкому і у вузькому розумінні. Для виконання цього завдання передбачене формування інформаційної, науково-технічної та нормативно-правової бази. При цьому передбачається внесення змін та

¹ Закон України «Про концепцію Національної програми інформатизації» від 09 лютого 2006 року (чинна редакція 01.01.2022 р.)

доповнень до законодавства, яке регулює порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на проведення робіт із технічного обслуговування та ремонту рухомого складу автомобільного транспорту вітчизняного виробництва за екологічними параметрами, розроблення норм споживання палива транспортними засобами, порядку перевезення небезпечних, великовагових та великогабаритних вантажів автомобільним транспортом тощо. Передбачається закінчити розроблення всього пакета нормативно-правових актів стосовно удосконалення організації дорожнього руху та облаштування вулично-дорожньої мережі. Водночас здійснюватимуться роботи, пов'язані із наповненням банку даних про водіїв, транспортні засоби, дороги і вулиці та інформаційно-аналітичних систем оброблення відомостей про перевезення спеціальних вантажів.

Правові норми мають врегулювати питання побудови інформаційної системи державного управління автомобільних доріг, визначити компетенцію її суб'єктів, взаємозв'язки між ними. Адже, наприклад, вже побудовані інформаційні системи розташування автомобільних доріг у містах та поза їх межами, а саме навігаційні електронні карти, дають змогу оперативно зорієнтуватися у будь-якій місцевості. Тому, досліджуючи питання використання сучасних інформаційних технологій, доцільно ставити проблему інформатизації системи державного управління у широкому розумінні, під кутом зору постійного удосконалення державного механізму та його правового регулювання.

Виокремлюють такі напрямки роботи у цій сфері:

- підготовка чинних правових актів і норм до застосування їх в умовах інформатизації суспільства. Особливості такої підготовки полягають у тому, що її ефективність безпосередньо залежить від забезпечення жорсткої централізації нормативно-правового матеріалу та дотримання єдиної методологічної основи побудування інформаційно-пошукових систем, визначення ступеня формалізації нормативного матеріалу;

- апарат управління має бути готовий до функціонування в умовах інформатизації. Для забезпечення цього слід визначити правовий статус кожного органу, підрозділу, окремого службовця, оновити діючі інструкції, що регламентують діяльність певних державних органів, їхніх підрозділів;

- налагодження мережі організаційних та управлінських відносин, що виникають при плануванні, координації і контролі розробки проектів інформаційних систем органів управління різних ступенів;

- вдосконалення правового регулювання відносин із приводу реєстрації інформації, особливо первинної (вихідної). Це – не лише проблема юридичної сили документа, що знаходиться на інших, крім паперових, носіях інформації. Виникає проблема повноти, вірогідності, терміновості, права на отримання інформації (проблема доступу до інформації, пріоритету використання)².

Сьогодні інформація і інформатизація (в цивілізованому розумінні цього) в управлінському процесі займає супутнє місце. Але, у майбутньому, слід ставити питання про формування інформаційної системи управління, заснованої на засадах найбільш повної реалізації інформаційних потоків як комплексу певних процедур, спрямованих на отримання ефективних управлінських рішень. Особливе значення для побудови становить системний підхід. Він є одним із шляхів наукового пізнання соціальних явищ, дозволяє глибше проникнути у структурно-функціональний зміст управлінських явищ, їхні багатогранні зв'язки між собою та зовнішнім середовищем, дослідити вплив різних чинників на характер і стан державного управління взагалі і державного управління безпекою дорожнього руху зокрема.

При використанні системного підходу для дослідження державно-

² Маслова Я. І. Реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування // Правове життя сучасної України; тези доп. Міжнар. наук. конф. професор.-виклад. та аспірант. складу (м. Одеса, 21 – 22 травня 2017р.)/ Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. Ю.М.Оборотов // Одеська нац. юрид. Академія. О.: Фенікс, 2017. С.324-326.

правових явищ слід враховувати той факт, що існує певний розрив між достатньо розвиненою методологією системного підходу як складовою загально методологічних засад державно-управлінських досліджень та рівнем використання його можливостей для вирішення спеціальних управлінських завдань. Маючи на увазі специфіку системного підходу, слід враховувати, що його адекватне застосування обов'язково передбачає побудування спеціального понятійного апарату, що забезпечує перехід від загальних методологічних принципів до конкретних проблем.

Якщо ставити глобальне завдання формування інформаційної системи державного управління автомобільними дорогами, доцільним буде застосування саме системного підходу, який дозволив би виділити окремі підсистеми у межах системи Укравтодору, а також зв'язати в єдину систему Укравтодор та інші органи виконавчої влади щодо виконання спільного завдання забезпечення належного стану автомобільних доріг. Така інформаційна система має певні рівні: центральний, регіональний, місцевий.

На центральному рівні мають бути вирішені стратегічні завдання: визначення напрямків стратегічного розвитку системи державного управління автомобільних доріг; розробка відповідних нормативних актів – законів, підзаконних актів; контроль на загальнодержавному рівні виконання завдань стратегічного розвитку системи управління. Для вирішення цих завдань має бути сформована єдина інформаційна система, яка зв'язала б у єдине ціле ті державні інституції (на центральному рівні), які мають повноваження щодо розв'язання окреслених стратегічних завдань.

Регіональний рівень інформаційної системи має вирішувати завдання забезпечення належного стану автомобільних доріг на рівні окремих областей і міст обласного підпорядкування, а також здійснювати контроль роботи органів і підрозділів на місцевому рівні. Регіональний рівень – це, “свого роду”, перехідний рівень, на якому управлінські рішення, розроблені на стратегічному рівні, конкретизуються відповідно до специфічних сторін розвитку окремого

регіону. Специфічні сторони – це, насамперед, особливості організації системи управління автомобільними дорогами в окремих областях, містах обласного підпорядкування (наявність або відсутність окремих органів і підрозділів, ефективність їхньої взаємодії з іншими органами і підрозділами внутрішніх справ, оперативність отримання зацікавленими підрозділами необхідної інформації, стан управлінської діяльності тощо).

Місцевий рівень інформаційної системи державного управління автомобільними дорогами є базовим, адже саме через діяльність відповідних структур, окремих посадових осіб реалізується державна політика у сфері розвитку та реформування автомобільних доріг. На цьому рівні інформаційна система об'єднує в єдине ціле місцеві управління (відділи) Укравтодору³.

Таким чином, уповноважені державні органи та їх посадові особи, здійснюючи контрольну діяльність, утворюють певну систему контролюючих органів, яка має діяти на засадах, що відповідали б кінцевій меті їхньої діяльності. Такими засадами є система принципів контролю у сфері державного управління автомобільними дорогами: об'єктивність, дієвість, гласність, систематичність, регулярність, реальність.

Методами наглядової діяльності Укравтодору є:

- а) здійснення нагляду за додержанням вимог законодавства щодо користування та охорони автомобільних доріг загального користування;
- б) проведення розслідування причин аварій і катастроф на автомобільних дорогах, а також проведення службових розслідувань;
- в) здійснення нагляду за станом роботи з попередження правопорушень на підприємствах, в установах та організаціях дорожнього господарства;
- г) проведення моніторингу внутрішнього та зовнішнього ринків будівництва, ремонту й утримання автомобільних доріг.

³ Маслова Я. І. Реформування системи державного управління автомобільними дорогами загального користування // Правове життя сучасної України; тези доп. Міжнар. наук. конф. професор.-виклад. та аспірант. складу (м. Одеса, 21 – 22 травня 2017р.)/ Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. Ю.М.Оборотов // Одеська нац. юрид. Академія. О.: Фенікс, 2017. С.324-326.

Для ефективного функціонування таких інформаційно-аналітичних систем їх доцільно запровадити в інших органах виконавчої влади, які мають повноваження щодо контролю у сфері державного управління безпекою дорожнього руху.

Обґрунтовано необхідність застосування системного підходу для вирішення проблеми інформатизації діяльності підрозділів Державного агентства автомобільних доріг України. Сформульовано рекомендації щодо формування інформаційної системи державного управління у цій сфері, яка передбачатиме центральний, регіональний та місцевий рівні.

МАРКЕТИНГОВІ НАУКИ**BORTNIKOVA Maryana**

PhD in Economics, Assos. Prof.,

Lviv Polytechnic National University

STASYUK Nazar

Sen. Lecturer

Lviv Polytechnic National University

THE DIFFICULTIES OF IMPLEMENTING OMNICHANNEL MARKETING STRATEGIES BY ENTERPRISES ENTERING INTERNATIONAL MARKETS

In the context of the ongoing digitalisation of society, it is imperative for businesses to engage in continuous marketing analysis of the business environment. This is necessary in order to keep pace with the evolving customer base, which is characterised by shifting expectations, preferences and requirements. It is imperative that business entities undergo a fundamental reorientation with regard to their marketing activities, with a view to aligning themselves with the requirements of the omnichannel marketing paradigm. In the contemporary era, consumers engage with businesses through a multitude of channels, including websites, social media platforms, emails, mobile applications, and physical retail outlets. The successful implementation of an omnichannel marketing strategy necessitates a comprehensive understanding of customer behaviour and preferences at each stage of the purchase journey, coupled with the creation of a relevant customer experience that fosters a meaningful relationship between the brand and the consumer. In the contemporary business environment, the implementation of an omnichannel marketing strategy has become a

crucial element for organisations seeking to achieve success and maintain a competitive edge¹.

The issue of determining the efficacy of marketing strategies has consistently been a pivotal concern throughout the evolution of economic theory. In the digital economy, the customer's path to a product is not always straightforward and may, on occasion, resemble a spiral. The evolution of internet marketing has had a direct impact on the construction of distribution marketing policies for the majority of service organisations. One of the most significant trends in development is the increasing personalisation of offers to consumers. In this regard, the strategic directions for the development of global retail chain companies in the near future include the formation and further implementation of omnichannel marketing.

It is evident that there are a multitude of potential combinations of touchpoints that a customer may traverse on their journey towards a purchase. The traditional marketing paradigm is based on the assumption of single-channel sales, whereby a customer can only purchase goods through a single channel. This channel can be either a physical store or an online store. While traditional single-channel marketing can be effective for certain types of businesses, in today's dynamic world, omnichannel marketing, which offers customers flexibility and convenience, is becoming increasingly popular².

In the contemporary era, the principal determinant of success is the capacity of a company to be accessible to customers at any point in the purchasing process. Omnichannel marketing entails the integration of all potential marketing channels for the promotion of goods and services, as well as the formulation of a unified development strategy for the creation of sales channels for an organisation. It replaces multichannel marketing (the use of two or more marketing channels to influence

¹ Божок А. (2021). Тенденції цифрового маркетингу: інструменти залучення споживачів. Проблеми і перспективи економіки та управління, 1, 27–32. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/235944>.

² Виноградова О. В., Дрокіна Н. І., Дарчук В. Г. (2020). Можливості месенджер-маркетингу для просування товарів та послуг в Інтернеті. Економіка. Менеджмент. Бізнес, 1, 11–20

consumers) and aims to create a unified experience across the full range of channels through which the audience interacts with the company³. This involves ensuring that consumers are presented with a consistent set of conditions, regardless of the method of purchase.

Omnichannel marketing represents a sales approach that provides customers with an integrated and simplified shopping experience across multiple channels (website, online advertising, mobile apps, offline stores, outdoor advertising, social media, email campaigns, push notifications, etc.) with the objective of ensuring a seamless customer experience.

The objective of omnichannel marketing is to enhance the interaction between a business and a customer by integrating all communication channels into a unified strategy based on the brand's value proposition to the customer. In other words, omnichannel signifies that all channels operate in a coordinated and integrated manner, with each channel reliant on the others. This coordinated approach enables the provision of up-to-date information about the product to the customer, irrespective of the channel used⁴.

In today's conditions, omnichannel marketing should be flexible, adaptable and responsive to any changes in the market, and it should be part of the marketing subsystem in a commercial organisation, not an independent element. The implementation of omnichannel marketing contributes to⁵:

- increase the company's working capital;
- increase market share by increasing the number of marketing channels and the number of potential consumers reached;

³ Головчук Ю. О., Дибчук Л. В., Середницька Л. П. (2022). Контентмаркетинг як стратегія просування на ринок та поширення послуг. *Економіка та держава*, 4, 69–75. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2022/13.pdf.

⁴ Гриневич Л.В., Смотров Д.В. (2023). Категорійний апарат в омніканальному маркетингу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (9). URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-04-17>.

⁵ Семенда О.В. (2024). Застосування інтегрованої омніканальної стратегії залучення цільової аудиторії у фармацевтичному маркетингу. *Економіка та суспільство*. – 2024. –60. - DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-114>

- increase brand awareness among consumers;
- adapting loyalty programmes;
- obtaining feedback from consumers through the right organisation of call centres;
- create personal accounts for customers.

An omnichannel marketing strategy has been demonstrated to be an effective approach to delivering a coherent and consistent experience across channels and touchpoints. In order to meet the changing expectations of their customers, companies must implement an omnichannel marketing strategy. The benefits of implementing an omnichannel marketing strategy for companies entering foreign markets are illustrated in Fig. 1.

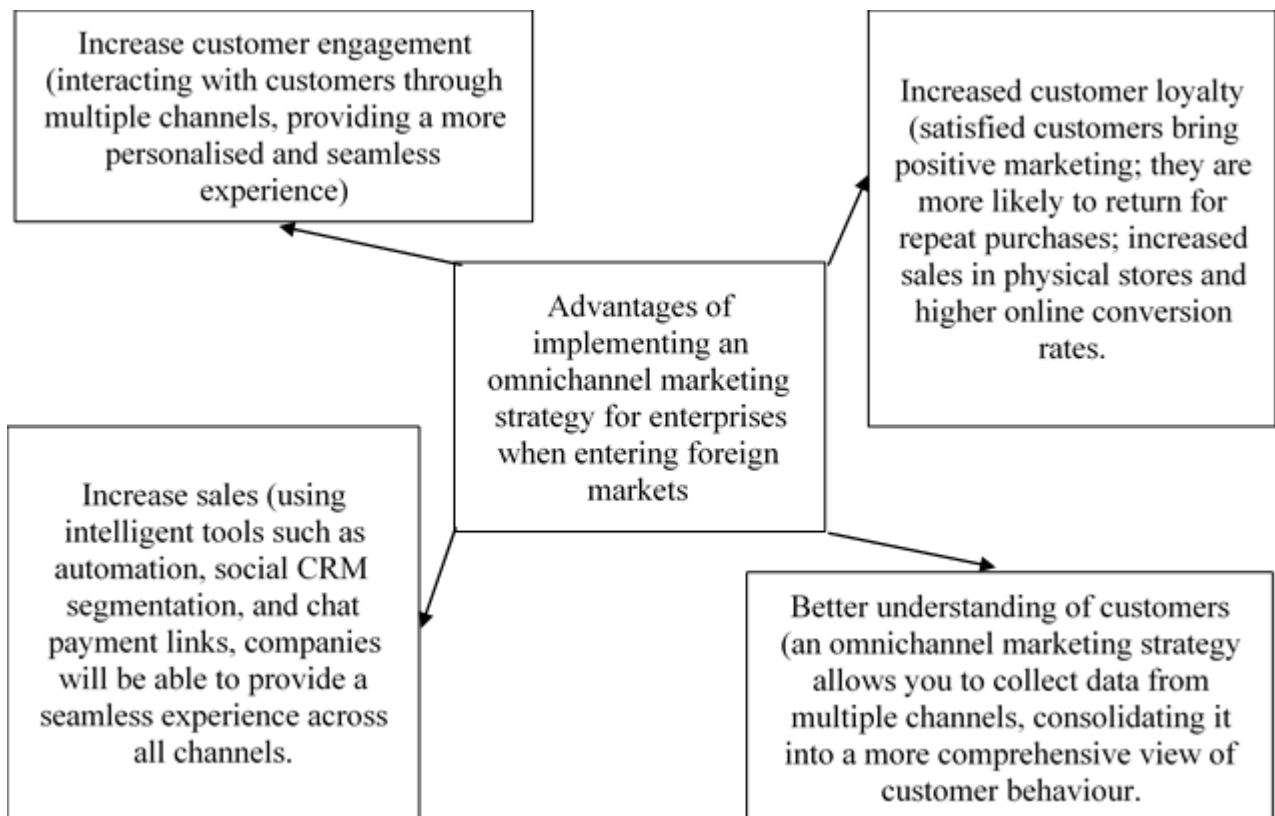

Figure 1. Advantages of implementing an omnichannel marketing strategy for enterprises when entering foreign markets

The implementation of an omnichannel marketing strategy necessitates an integrated approach that prioritises the creation of a seamless and consistent experience across all channels. An omnichannel strategy entails the utilisation of diverse channels

of communication with customers, with the objective of enhancing the quality of sales, service and marketing impact. In order to foster customer loyalty, the company also permits customers to select the channel that best aligns with their preferences.

The process of customer segmentation enables the creation of individualised marketing campaigns for each customer. In order to achieve this, it is essential to identify behavioural patterns based on a number of key parameters, including gender (dividing customers into male or female categories in order to ascertain which group is more likely to purchase the company's products), geolocation (customer location), customer loyalty (brand loyalty and willingness to make repeat purchases), interests (identifying unique interests or customer buying behaviour) and shopping method (purchasing goods online or in physical stores).

The segmentation of consumer behavioural patterns in the context of omnichannel marketing is illustrated in Fig. 2.

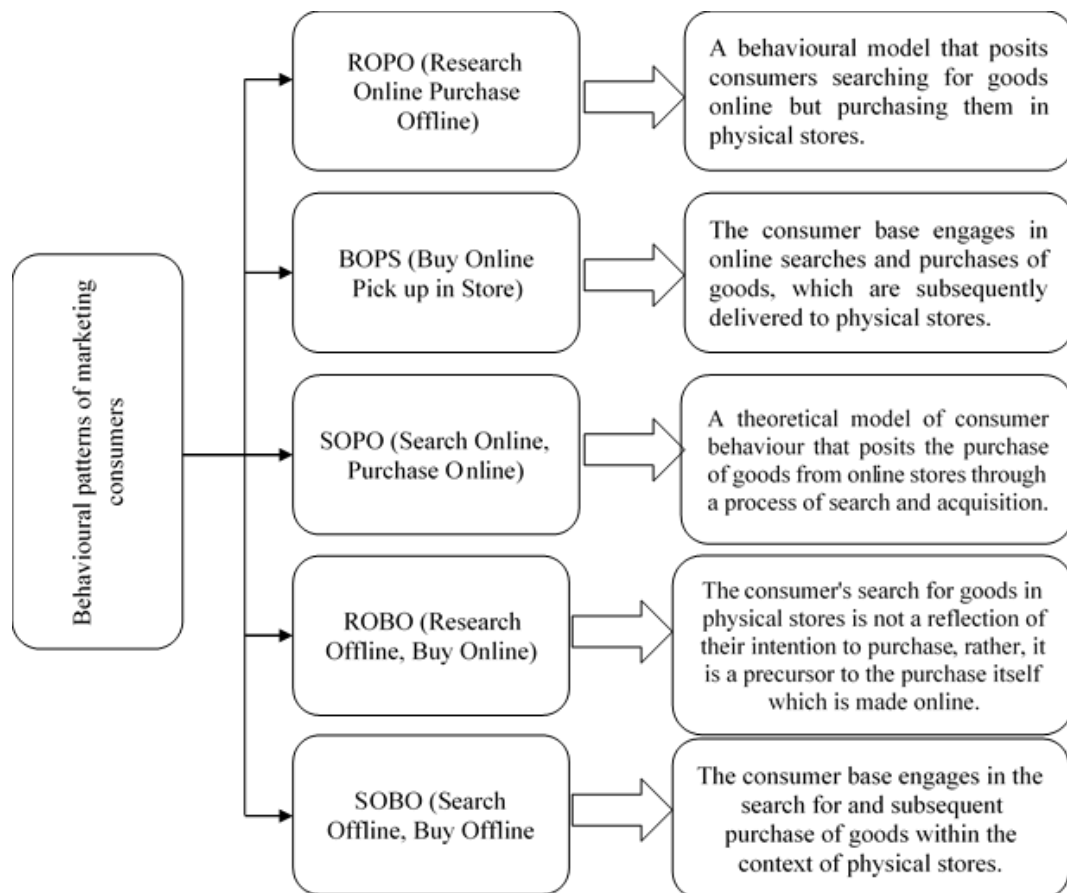

Figure 2. Segmentation of consumer behavioural patterns in the context of omnichannel marketing

In the context of omnichannel marketing, it is essential to provide consumers with the flexibility to order goods in a variety of ways. This may include the option of ordering online by completing an order form indicating the desired product and preferred payment method, or alternatively, by contacting the customer service centre directly. It is also important to track customer interactions with the company across all channels.

The capacity to examine the conduct of customers transitioning between channels is further constrained by the fact that not all customers are inclined to register and furnish personal data. Fig. 3 illustrates the formulated omnichannel marketing strategy of the company when entering foreign markets.

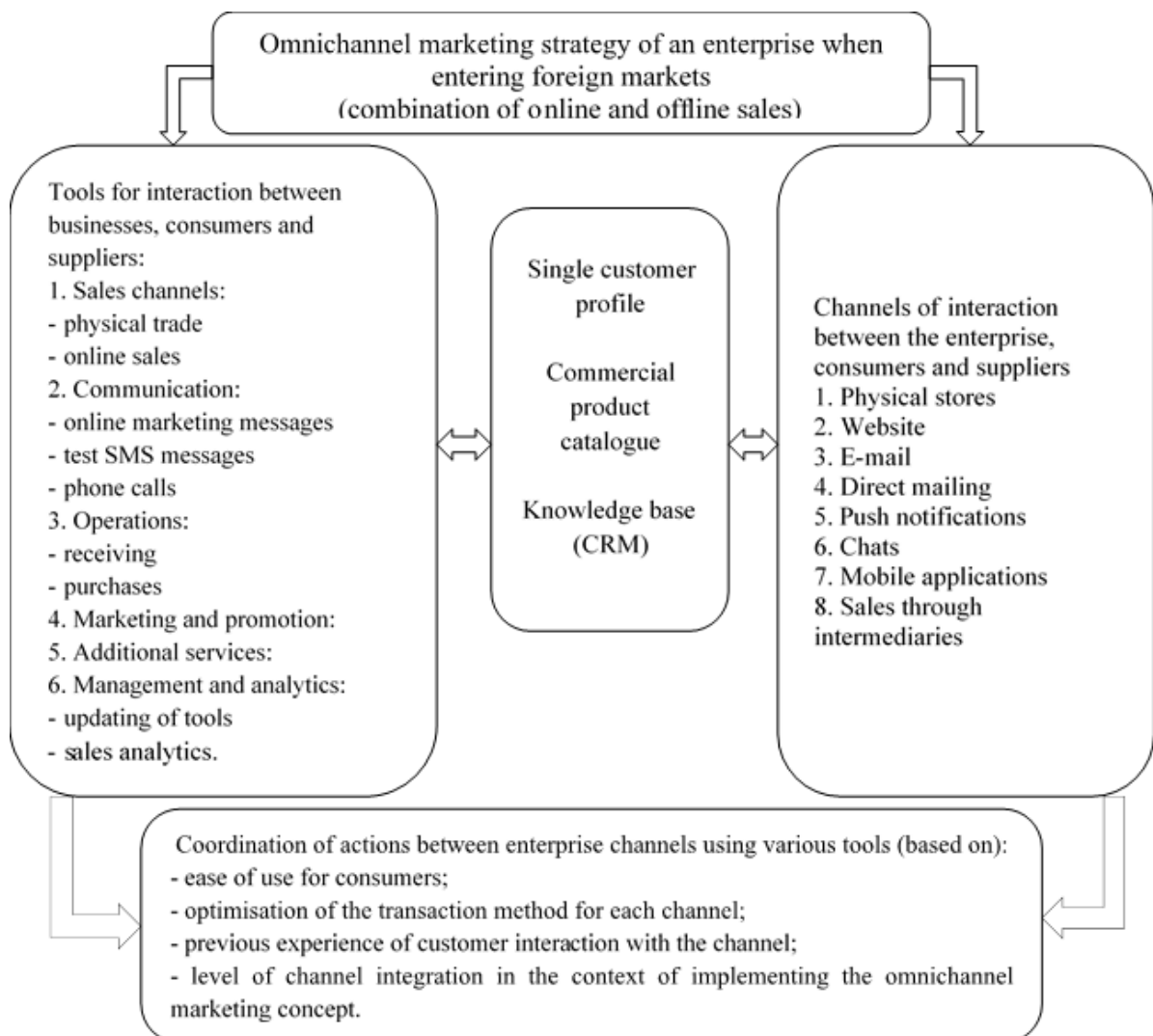

Figure 3. The recommended omnichannel marketing strategy for an enterprise when entering foreign markets

By analysing the data from these interaction channels, the company is able to ascertain which channel is the most convenient for shopping, which is used for searching, and which is used more often for placing an order. The data received by the retailer is used to form outgoing information flows regarding various aspects of the business, including the product range, pricing strategy, communication channels, and promotional offers. The analysis of the time spent on the website and the history of product views by a potential buyer allows the conclusion to be drawn that the individual is interested and thus the feasibility of sending individual messages about price reductions for the viewed product, special payment terms, and offers of related products can be determined.

The systematic accumulation and analysis of data allows the overall effectiveness of omnichannel strategies to be analysed in the process of simultaneously using multiple channels for consumer purchases. In order to evaluate the effectiveness of an omnichannel strategy, it is advisable to compare a number of different indicators. These include turnover, company revenue, average check, number of repeat purchases, purchase completeness index, and number of consumers before and after the implementation of the strategy. In addition to analysing the change in the performance indicators of a retailer, it is also important to determine the ratio of financial results to the costs of implementing an omnichannel strategy.

In the context of the current development of trade enterprises, the implementation of omnichannel strategies is an objective necessity. This is due to the growth of online commerce in Ukraine, the number of Internet users and smartphone users. The integration of information flows from online and offline sales channels is enabled by the implementation of such strategies.

Serbin Vitaly

Ph.D. student, Department of Marketing,
National University "Odesa Polytechnic"

POSSIBILITIES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RECOMMENDER SYSTEMS OF E-COMMERCE PROJECTS

With the development of digital technologies, the sphere of electronic commerce (e-commerce) has lost the ability to scale rapidly, offering goods and services to an endless number of customers. However, to achieve success in a competitive market, it is necessary not only to provide access to products, but also to ensure personalization of information for customers. The very recommendation systems based on piece intelligence (HI) have become the basis for the effective implementation of such personalization. They allow e-commerce platforms to create a unique experience for each client, ensuring targeted propositions that reflect the special characteristics of the client. The purpose of this article is to analyze the significance of recommendation systems for e-commerce, as well as discuss the main advantages, key technologies and practical applications of the strategy.

Recommender systems play an important role in improving user interaction with the platform, encouraging them to purchase goods or use services. They are able to analyze a large amount of data about user behavior, which allows platforms to understand customer needs and adapt offers accordingly¹. For example, studies have shown that recommender systems increase average sales by 10-30% due to personalization of offers and improved user experience². In practice, this means that the user gets access to products that, based on previous activity, may match their interests, which encourages repeat purchases and increases brand loyalty. One

¹ Bulgakova, O. S., Zosimov, V. V., & Vashchilina, E. (2023). An E-Commerce Recommendation Systems Based on Analysis of Consumer Behavior Models. CEUR-WS.

² Valencia-Arias, A., & Uribe-Bedoya, H. (2024). Artificial Intelligence and Recommender Systems in e-commerce. Trends and Research Agenda. ScienceDirect.

prominent example is the use of recommender systems on platforms such as Amazon and Netflix. Both companies are actively using AI to create recommendations that match the interests of users. They use machine learning methods that, based on historical data, predict the interests of customers, thereby increasing their engagement and encouraging them to make purchases³.

The use of AI in recommender systems provides a number of advantages that directly affect the quality of customer service and the financial results of the company. First, AI allows for the analysis of large volumes of data in real time, which provides accurate recommendations adapted to the current needs of the user. According to the research of Bulgakov et al. (2023), by analyzing customer behavior, AI can provide highly accurate personalized offers that increase customer satisfaction and increase the likelihood of making a purchase⁴. Secondly, AI makes it possible to apply algorithms that are constantly self-improving. They automatically adapt to changes in user behavior, improving recommendations over time. Thus, deep learning, one of the methods of machine learning, allows not only to predict what the user may buy, but also to determine which new products may interest him⁵. Thus, even new users can receive relevant recommendations thanks to algorithms based on similar user profiles.

The application of AI in recommender systems includes several main approaches: content filtering, collaborative filtering, and hybrid methods. Content filtering is based on the analysis of product information to compare it with the user's profile. For example, a user browsing products in a certain category is more likely to receive recommendations for similar products⁶. Collaborative filtering, in turn, uses data from other users who have similar interests. This method helps to identify the

³ Bulgakova, O. S., Zosimov, V. V., & Vashchilina, E. (2023). An E-Commerce Recommendation Systems Based on Analysis of Consumer Behavior Models. CEUR-WS.

⁴ Zhang, J., & Cheng, J. (2024). Design of Personalized Recommendation System for E-commerce Based on Artificial Intelligence. IEEE Xplore.

⁵ Valencia-Arias, A., & Uribe-Bedoya, H. (2024). Artificial Intelligence and Recommender Systems in e-commerce. Trends and Research Agenda. ScienceDirect.

⁶ Zhang, J., & Cheng, J. (2024). Design of Personalized Recommendation System for E-commerce Based on Artificial Intelligence. IEEE Xplore.

behavior patterns of users who have previously interacted with similar goods or services and provide recommendations based on them⁷. For example, if two users usually buy the same products, then based on their purchase history, the system can recommend new products that interest one of them. Hybrid methods combine content filtering and collaborative filtering to achieve better results. They consider both approaches to reduce the risk of errors that can occur when using one method. This allows providing recommendations that most accurately reflect the user's interests⁸.

The use of AI in recommender systems for e-commerce has already become a standard in most large companies. For example, Alibaba uses machine learning algorithms that can analyze vast amounts of transaction and behavioral data in real time to provide highly relevant recommendations to users. These algorithms allow the system to quickly adapt to changes in the market and determine which products users may be interested in in the near future⁹. Another example is Netflix, which uses AI to recommend movies and TV shows. Netflix's algorithms take into account not only a user's viewing history, but also data about other users with similar preferences. According to the company, personalized recommendations help to maintain user loyalty, increasing the duration of their stay on the platform¹⁰.

AI continues to develop rapidly, and this opens up new opportunities for improving recommender systems. One of the directions is the use of deep neural networks, which allow creating multilayer models for even more accurate prediction of user behavior. In addition, the development of natural language processing (NLP) makes it possible to analyze user feedback and take it into account in the formation of recommendations, which further increases personalization. Currently, one of the most

⁷ Necula, S. C., & Păvăloaia, V. D. (2023). AI-Driven Recommendations: A Systematic Review of the State of the Art in E-Commerce. MDPI Applied Sciences.

⁸ Song, X., Yang, S., Huang, Z., & Huang, T. (2019). The application of artificial intelligence in electronic commerce. Journal of Physics, IOP Science.

⁹ Valencia-Arias, A., & Uribe-Bedoya, H. (2024). Artificial Intelligence and Recommender Systems in e-commerce. Trends and Research Agenda. ScienceDirect.

¹⁰ Bulgakova, O. S., Zosimov, V. V., & Vashchilina, E. (2023). An E-Commerce Recommendation Systems Based on Analysis of Consumer Behavior Models. CEUR-WS.

promising approaches is the so-called "explained machine learning", which allows the recommender system to explain its actions to users. This contributes to increasing user confidence in the system and makes the product selection process more transparent.

The development of AI in recommender systems for e-commerce raises a number of ethical and social issues that should be considered to ensure the responsible and ethical use of these technologies. One of the main concerns is the privacy of user data. Collected personal data about users' preferences, behavior and purchases is the basis of recommender systems, but it can create privacy risks. Many users do not fully understand what data is collected and how it is used. This can lead to abuse if the platforms do not provide a sufficient level of data protection. Another important problem is the so-called "filter bubble", when users are recommended only those products that correspond to their previous preferences. This can limit their choices and reduce the variety of consumption, especially when users are unable to see alternatives beyond their previous preferences. This practice can not only limit access to new products, but also reduce the chances of smaller sellers to get recommendations, which can have a negative effect on the market as a whole. Also an important issue is responsibility for the results that the use of AI in recommender systems can lead to. For example, algorithms that recommend products to children or vulnerable populations may contribute to unintended or even harmful consequences. Therefore, it is important that developers take into account potential social consequences and introduce restrictions to protect certain categories of users. Finally, it is important to consider the issue of transparency. Many users do not understand exactly how AI-based recommender systems form their recommendations. Transparency in this matter can contribute to users' trust in the platform. Currently, some companies are already working on the implementation of explainable AI, which allows providing users with information about how the recommender system works and why certain products were

suggested¹¹. This promotes better user awareness and gives them more control over exactly what recommendations they want to receive.

Therefore, recommender systems built on the basis of AI are not only a powerful tool for personalizing services in the field of e-commerce, but also a significant factor in increasing the profitability of companies. Thanks to the analysis of large volumes of data and self-learning algorithms, these systems provide the most relevant experience for users, increasing their satisfaction and loyalty. The introduction of the latest technologies, such as deep neural networks and natural language processing, promises an even higher level of personalization, making AI a critical element in the successful functioning of e-commerce in the future.

¹¹ Necula, S. C., & Păvăloaia, V. D. (2023). AI-Driven Recommendations: A Systematic Review of the State of the Art in E-Commerce. MDPI Applied Sciences.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ**Rymar Tetiana**

CScTec., Assoc. prof.

Department of Heat Power Engineering of Thermal and
Nuclear Power Plants,

Lviv Polytechnic National University

**ANALYSIS OF ADVANCED TECHNOLOGIES AND SOLUTIONS IN
TURBINE GENERATOR CONSTRUCTION**

Ensuring the trouble-free operation of turbine generators remains a completely unsolved problem throughout the entire period of operation of electric machines¹. Given that most power plants (HPPs and PSPPs) cover the peak loads of the grid, the failure of a single unit can lead to significant disruptions in the power system as a whole. Papers^{2/3} describe in detail the main structural elements of turbine generators, as well as the principles of their design.

The design of electric generators must meet the requirements of^{4/5}, and the generators' compliance with the requirements for resistance to mechanical external

¹ Підвищення надійності та ефективності експлуатації турбогенераторів електричних станцій / Д. І. Хвалін. – Бостон, США : Primedia eLaunch LLC, 2021. – 152 с.

² Куценко Ю. М., Яковлев В. Ф., Смуригін В. М., Ковальов О. В., Вужицький А. В. Електричні машини і апарати: навч. посібник. – К.: Аграрна освіта, 2013. – 449 с.

³ Мазуренко О.О. Діагностика і управління розвитком теплових дефектів діючого турбогенератора / О.О. Мазуренко, В.В. Самсонов // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2014. – № 3. – С. 157 – 169.

⁴ ДСТУ ІЕС 60034-3:2019 Машини електричні обертові. Частина 3. Спеціальні вимоги до синхронних генераторів з приводом від парових або газових турбін (ІЕС 60034-3:2007, ІДТ)

⁵ ДСТУ 4265:2003 Системи збудження турбогенераторів, гідрогенераторів та синхронних компенсаторів. Загальні технічні умови (ГОСТ 21558-2000, MOD)

factors must be confirmed by calculations according to^{6/7}. In addition, generators should allow short-term operation at critical modes at rated power and loads that exceed the rated power several times. The critical mode time interval can be up to 5 minutes with voltage deviations of $\pm 5\%$ and frequency deviations of $\pm 2\%$ from the rated values. To ensure reliable long-term operation of the generator, the stresses in the stator and rotor structural elements during critical conditions should not exceed the yield strength of the material.

The generators must also be able to withstand an emergency increase in rotational speed of 20% above the rated speed for 2 minutes without damage or residual deformation. At the customer's request, generators can be manufactured that allow for an emergency increase in rotational speed of up to 30% above the rated speed.

As experience shows, as well as the increased requirements for the design of electric generator rotors, components and parts must ensure the strength of the generator shaft for torsional vibrations, which must be confirmed by calculation with subsequent experimental verification. It is worth noting that existing methods for calculating structures at critical modes have a number of drawbacks. First of all, it is inaccuracies in the description of the behavior of the structure itself, and secondly, it is the description of the level of critical loads themselves. The level of loads acting on structures at critical modes is strictly regulated by regulatory documents, but it is necessary to perform a refined analysis of their parameters (maximum value, direction of action, nature of distribution in space and changes in time).

The operation of turbine generators is associated with the occurrence of a complex stress state of their components and parts, but the degree of exposure to various kinds of combined loads differs for each generator element. This makes it difficult to perform

⁶ Мазуренко О.О. Діагностика і управління розвитком теплових дефектів діючого турбогенератора / О.О. Мазуренко, В.В. Самсонов // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2014. – № 3. – С. 157 – 169.

⁷ ДСТУ EN 60068-2-6:2022 Випробування на вплив зовнішніх чинників. Частина 2-6. Випробування. Випробування Fc. Вібрація (синусоїдальна) (EN 60068-2-6:2008, IDT; IEC 60068-2-6:2007, IDT)

calculations in a complex. In order to identify the most vulnerable parts of the power generating machine, a detailed analysis of the damage that occurs to generators during long-term operation was carried out.

Based on the results of the statistical processing of data on the occurrence of typical emergencies observed at power plant generators caused by failures of various kinds, diagrams of typical emergencies were constructed (Fig. 1).

Fig. 1 shows that the most vulnerable parts are the stator, rotor, slip rings, and current leads. In addition, defects in the cooling system are quite common⁸, and the presence of hydrogen as a generator coolant increases the possible negative consequences of an accident. Thus, detailed attention should be paid to the design of turbine generator stators and the cooling system.

The most serious damage to the insulation of the frontal parts is observed as a result of electrodynamic forces, under which the frontal parts⁹ try to approach the stator pressure flanges and move along the rotor field rotation. The resulting electrodynamic forces can destroy the rope ties and deform the frontal part. Quite high displacement occurs in the frontal parts under the influence of temperature movements. The temperature effects and vibrations cause mechanical damage to the insulation, which ultimately leads to insulation breakdown.

⁸ Розвиток наукових засад та розробка засобів підвищення показників безвідмовності потужних турбогідрогенераторів» (Звіт № ДР 0214U005180). – Київ : ІЕД НАН України, 2018. – 245 с.

⁹ Stone, G. C., Gupta, B. K., Lyles, J. F., Sedding, H. G. (1990). Experience with Accelerated Aging Tests on Stator Bars and Coils. IEEE International Symposium on Electrical Insulation. June, Toronto. P. 356 - 360.

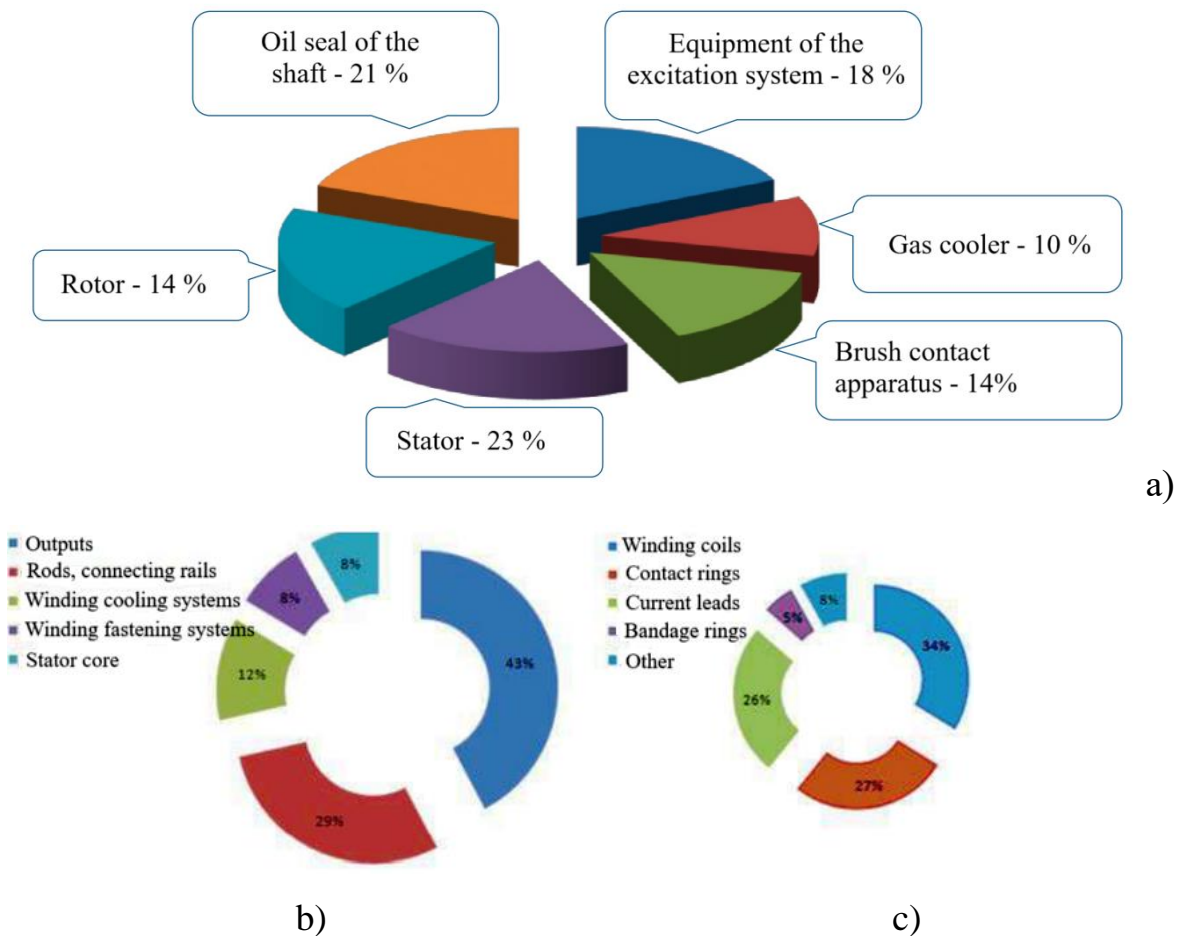

Fig. 1. Diagrams of data on the occurrence of typical emergencies in electric generators: a - general picture of damage; b - stator damage; c - rotor damage

Fig. 2 shows the corona activity observed within the square area during the test from an external source at 31 kV (discharge activity in the area of the 9th rod exit from the slot). The test was performed to determine the characteristics of partial winding discharges and the level of corona activity.

Cracking is also a characteristic damage to electrical insulation^{10/11}. Due to the fact that this defect leads to a short circuit and a possible fire, Western companies pay

¹⁰ Stone G., VanHeeswijk R., Bartnikas R. Investigation of the Effect of Repetitive Voltage Surges on Epoxy Insulation. IEEE Trans. EC. December, 1992. P. 754-759.

¹¹ Cherukupalli S., Holdorson G., Lasko J. Rejuvenation of a 45 Year Old Generator Winding by Resin Injection. IEEE and CIGRE Rotating Electric Machinery Colloquium, September, 1999. P. 195-204.

attention to the problems of core operation¹². Papers^{13/14} show the possibility of partially eliminating this problem. In Fig. 3 shows insulation cracking due to high vibration loads.

One of the derivative causes of stator core defects is a decrease in its pressing over time and the inability to increase the specific pressure on the stator core. In hydroelectric generators, this problem arises due to the impossibility of installing power accumulators similar in design to turbine generators. This results in fretting wear (Fig. 4).

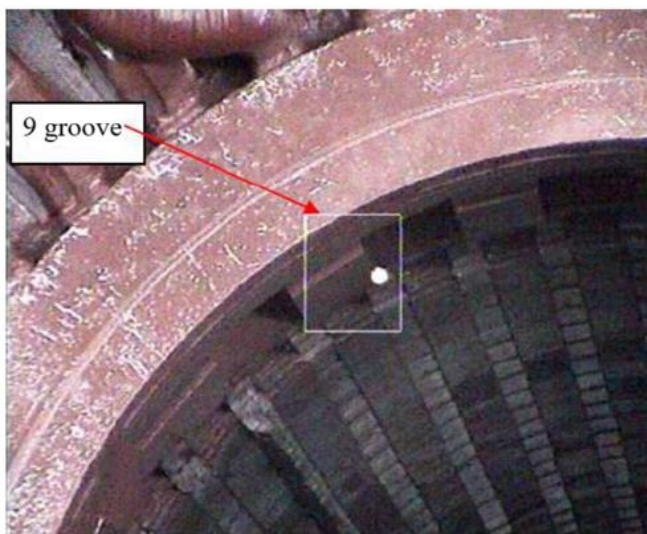
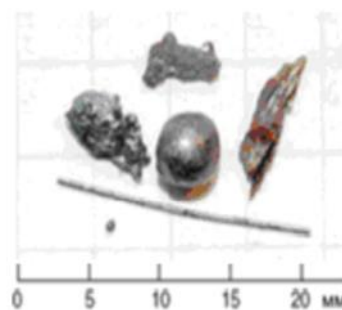
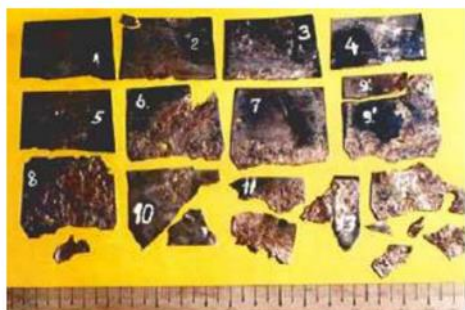

Fig. 2. Short circuit of turbine generator active steel sheets

Fig. 3. Insulation cracking

¹² Stone G., VanHeeswijk R., Bartnikas R. Investigation of the Effect of Repetitive Voltage Surges on Epoxy Insulation. IEEE Trans. EC. December, 1992. P. 754-759.

¹³ Shugg, W. T. (1995). Handbook of Electrical and Electronic Insulation Materials. 2nd ed. 578 p.

¹⁴ Lynn A. L., Gottung W. A., Johnston D. R. Corona Resistant Turn Insulation in AC Rotating Machines. Proceedings of IEEE Electrical Insulation Conference. Chicago : October, 1985. P. 308.

a) b) c)

Fig. 4 Results of physical wear of generator elements: a - fragments with fretting wear; b - fragments of elementary sheet steels, drops of molten metal and pellets of magnetized iron powder formed as a result of vibration-impact interaction in the core mounting units with set prisms; c - abrasion of the banding rings to the bracket.

The housing and winding insulation of the rotor winding, one of the most stressed components, is also subject to electrical and thermal aging. Fig. 5 shows damage to the rotor structure of a General Electric turbine generator after a short circuit. The rotor core failure occurred as a result of damage to the insulation caused by high temperatures. As a result, the rotor had to be completely replaced.

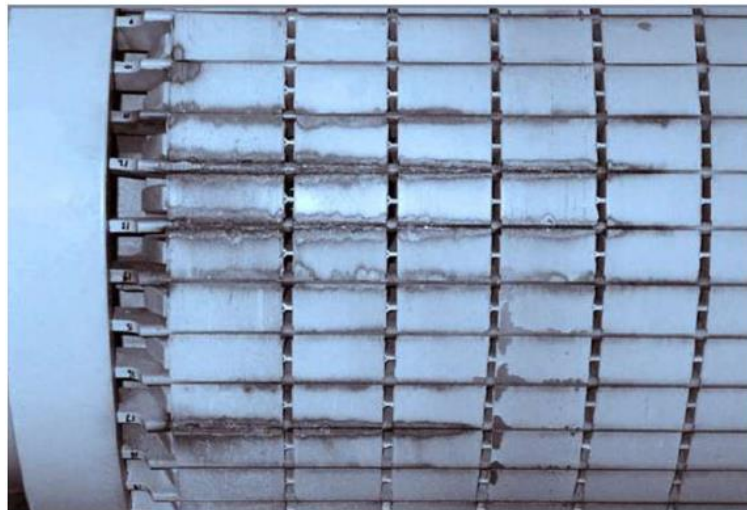

Fig. 5. Damage to the rotor structure of the General Electric turbine generator

Another most critical component in terms of mechanical loads, the rotor banding rings, has tension on the seats due to long-term operation and repeated dismantling at the minimum permissible level or beyond, even based on old standards without taking into account the increased reliability requirements for this component in recent years.

During the operation of turbine generators of the TVV-200-2A series, there were cases of damage to the rotor banding rings. The reasons for the damage were high rotor vibration and an increase in the temperature of the rotor conductive elements (Fig. 6).

During the study of the TGV-200 and TGV-300 turbogenerators, which have exhausted their rated service life, significant wear of such structural parts as liners (inserts) of the bearing and sealing bearings with damage to the babite layer was found, abrasion of the working area of the labyrinth grease seals, damage to the air gap seal and fixing of the stator pressure flanges, leaks in the cooling tubes of gas coolers, wear of the brush holder apparatus parts, etc.

A special place in the design of a turbine generator is occupied by the cooler. During the entire generator operation cycle, the normal technical condition of the cooler guarantees the normal operation of the overall cooling system. As a rule, the cooler is a highly stressed element of a turbine generator. Despite sufficient attention to the design and constant technical inspection, the following defects occur: clogged tubes, cracked cooling surfaces, flange destruction, etc. Therefore, in the design process, an important task to ensure the reliability of the generator is to calculate the thermal fields of the cooler.

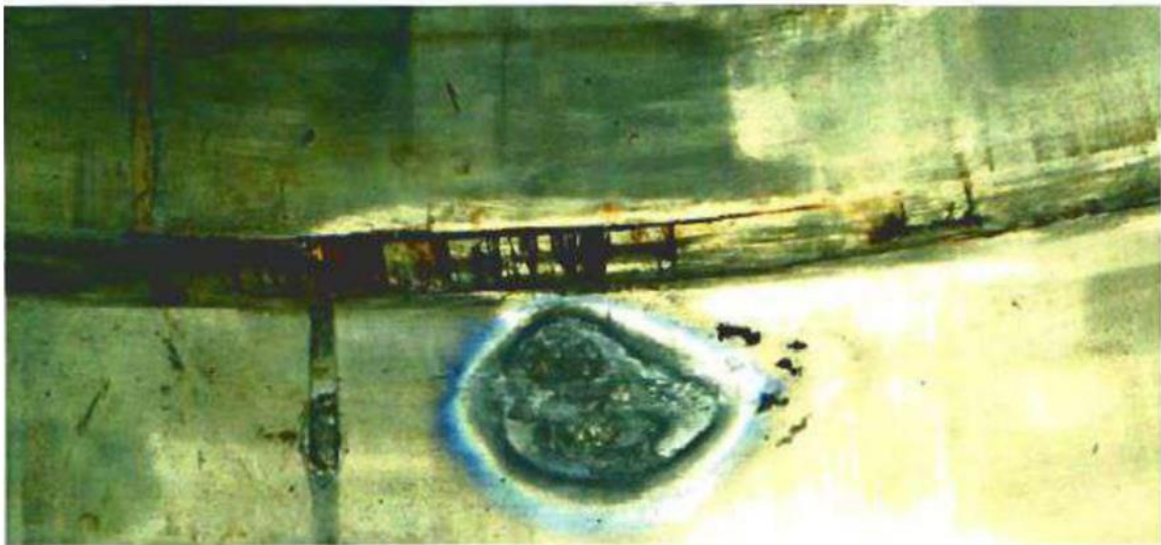

Fig. 6. Color change on the inside of the bandage ring

There are several types of emergencies at power plants:

1. Category I accidents.
2. Category II accidents.
3. Category I failures.

4. Category II failures.

Category I accidents are the most severe. At present, to assess the technical condition of turbine generators, control systems are installed at the stations, which make it possible to assess changes in the main parameters of the turbine unit. The technical condition of individual components and parts is usually assessed by visual inspection and additional tools during scheduled inspections.

The reasons for the destruction of the generator unit could be caused by the following factors: malfunctioning of automation systems, increased duration of operation in short circuit mode. One of the ways to prevent emergencies is to create expert systems to monitor and control generator performance parameters in real time.

Most domestic turbine generators are more reliable than their foreign counterparts, but some are inferior to the new series of turbine generators from Siemens KWU and ABB.

The percentage of unit capacities of turbine generators is observed on the technical side, due to the need to implement complex cooling methods. The electrical engineering industry is capable of creating generators with a capacity of 2000-2500 MW, but the socio-economic consequences of emergencies exclude the relevance of using machines of such a unit capacity due to limitations on rotor mechanical stress and vibrations.

Over the past decade, investments in the construction of power plants have been reduced by installing more powerful generators. As for 1 kW of installed capacity, the cost of installing a turbine generator over 1000 MW is 2.5 times less than for a 50 MW turbine generator. The efficiency of power units with a capacity of more than 1000 MW is 98.9%, with heat losses of up to 12.0 MW, which requires intensive cooling.

Turbine generators are divided into groups based on the cooling principle:

- machines with indirect (surface) cooling;
- direct cooling of stator and rotor winding conductors by different media (Table 1.);
- mixed cooling.

Table 1.

Properties of cooled media relative to air

Environment	Air	Hydrogen 0.2 MPa	Transformer oil	Water
Density	1	0.21	848	1000
Volume heat capacity	1	2.2	1400	3500
Thermal conductivity	1	7.1	5.3	23
Heat dissipation capacity	1	2.7	21	60

In terms of numbers, approximately 65% of the turbogenerator fleet is hydrogen and hydrogen-water cooling. Domestic turbine generators with hydrogen and hydrogen-hydrogen-water cooling are not inferior in quality and performance to the best foreign analogues, and surpass them in a number of indicators.

Over the years, experience in operating hydrogen and hydrogen-water-cooled turbine generators has shown that turbine generators of this series are very expensive to operate. These generators can be replaced by simpler turbine generators with full air cooling. These machines do not require as much sophisticated auxiliary equipment, are not explosive, and are more fireproof.

In recent years, due to changes in the structure of the utility's operations, more than half of the total number of turbine generators in Ukraine have reached the end of their service life. In Ukraine, turbine generators with a capacity of 60 MW or more have served for more than 30 years, accounting for 55%, and those that have served for less than 30 years - 26%. In this situation, the turbine generators that have reached the end of their service life must be replaced with new ones. And machines that require service life extension should be modernized, repaired and continuously monitored.

Domestic plants provide three types of cooling for turbine generators: air, hydrogen, and liquid. There is also a combined cooling system - air and liquid cooling.

Turbogenerators are manufactured in accordance with GOST for individual orders. The scope of delivery includes: a generator of the ordered type, an excitation

system of the type specified in the order, a cooling system, spare parts and mounting accessories.

To reduce the cost of replacing an outdated turbine generator, it is required that the new generator's mounts match the old one for installation on an existing foundation.

All series of air-cooled turbine generators use

- the latest thermosetting insulation of the stator and rotor windings with increased thermal conductivity;

- electrical steel with low specific losses;

- modern constructional materials;

- insulation of the stator winding is of the “Monolith-2” type with dry glass-mica tapes, followed by vacuum-pressure impregnation and baking of the winding enclosed in the stator core.

Advantages of air-cooled turbine generators of modern design:

- increased reliability due to the simplicity of the design and the absence of distillate;

- reduced volume of auxiliary equipment;

- Simplicity and reduction of preventive maintenance (the period between repairs has been increased to 10 years);

- increased maneuverability;

- safety during maintenance;

- high factory availability, up to the shipment of a monoblock unit tested in the factory;

- reduced installation time.

Turbine generators are driven by a steam or gas turbine. The high speed of the turbine is achieved by using steam. The steam turbine, unlike the others, is smaller and cheaper to manufacture.

There are two types of turbine generators by rotation frequency: two-pole and four-pole. Two-pole turbogenerators reach a speed of 3000 rpm, and four-pole turbogenerators reach 1500 rpm¹⁵.

In the operating mode of a turbine generator, the winding and active steel are heated due to power loss. The permissible heating temperature depends on the insulation materials used and the temperature of the cooling medium. For asphalt-bitumen varnishes for class B insulation according to GOST 533-76, the permissible heating temperature of the stator winding should be 105°C and the rotor should be 130°C. When using class F and H insulation, the permissible heating temperature of the stator and rotor windings increases¹⁶.

In the course of generator operation, the winding insulation wears out over time as a result of contamination, moisture, oxidation by oxygen, electrical loads, and the action of an electric field. However, the main cause of insulation wear is heating. A high heating temperature of the insulation accelerates this process and reduces its service life. Class B insulation has a service life of 15 years at a heating temperature of up to 120°C, and 2 years at a heating temperature of up to 140°C. The service life of the insulation increases to 30 years if the heating temperature is maintained in accordance with GOST - 105°C¹⁷. Therefore, it is important to comply with the permissible insulation heating temperature in any turbine generator operating mode. To comply with the permissible heating temperature, generators are manufactured with artificial cooling. There is indirect and direct cooling of the stator and rotor windings.

In the case of indirect cooling, cooling gas (air or hydrogen) is supplied to the generator by fans built into the rotor ends, and it is passed through a non-magnetic gap and ventilation channels. The cooling gas does not come into contact with the stator

¹⁵ Оцінка залишкового ресурсу та подовження експлуатації парових турбін великої потужності (частина 3). Монографія / О. Ю. Черноусенко, Д. В. Риндюк, В. А. Пешко // К.: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2020. – 297 с.

¹⁶ ДСТУ 4265:2003 Системи збудження турбогенераторів, гідрогенераторів та синхронних компенсаторів. Загальні технічні умови (ГОСТ 21558-2000, MOD)

¹⁷ ДСТУ 4265:2003 Системи збудження турбогенераторів, гідрогенераторів та синхронних компенсаторів. Загальні технічні умови (ГОСТ 21558-2000, MOD)

and rotor winding conductors; heat is transferred to the gas through the winding insulation.

Direct cooling - the coolant (gas or liquid) is in direct contact with the generator winding conductors.

НАУКИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЖУРНАЛІСТИКОЮ

Зеленьова Ганна,

студентка магістратури кафедра журналістики та PR
менеджменту Національного університету
“Острозька Академія”

ПРИКЛАДИ ТА АНАЛІЗ АНТИУКРАЇНСЬКИХ НАРАТИВІВ У ФІЛЬМАХ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Україна третій рік бореться за право бути вільною і незалежною державою в російсько-українській війні, яка під собою має підґрунтя перш за все ідеологічної боротьби, яка почалася не в 21 столітті, та навіть не в 20.

Але сто років тому радянський союз як комуністична релігія, що замінила Бога, святкувала свої перші десятиліття, мала на меті остаточно викреслити з мапи Україну і вирішити “українське питання” шляхом комуністичного виховання, нав'язуючи населенню “потрібні” ідеї та стереотипи, використовуючи певні наративи.

Саме кінематограф тоді влада розглядала потужним інструментом агітаційно-пропагандистських засобів. Протягом всього існування срср вожді пролетаріату успішно його використовували.

Наш земляк, відомий і геніальний, зі світовим іменем кінорежисер Олександр Довженко в своїх стрічках “сіяв” антиукраїнські настрої, здебільшого тому, що сам був комуністом і свято вірив в ідеали “нового життя” до Другої світової війни, яка радикально змінила його позицію і відкрила очі на правду про перспективу загибелі України.

1. Історичний контекст життя та творчості Олександра Довженка

Одна політична доктрина, однопартійна система і централізована ідеологія, неминуче створюючи певні світоглядні орієнтири і поширюючи свій вплив на всі без винятку галузі людської діяльності, зробили свій внесок і у мистецтво, сформувавши загальні ідейні, естетичні та формотворчі принципи художньої творчості – т. зв. метод соціалістичного реалізму.

Держава взяла на себе ту суттєву частину роботи, яку будь-який митець має пройти сам – пошук естетичних уподобань, тематики, принципів втілення.

Творчий пошук є особистісним, ба навіть інтимним процесом. Втручання в цю царину з боку офіціозу не тільки спричиняє духовно-емоційний дискомфорт, але, що головне, позбавляє процес індивідуальності.

Найбільш болючою проблемою кіно стало жорстке цензурування та виконання так званих «соціальних замовлень», що, по суті, повністю викоринувало будь-яку авторську ініціативу. Митців намагалися перетворити на поширювачів пропаганди.

2. Постать Олександра Петровича Довженка

Олександр Довженко народився в 1894 році на Чернігівщині. Наприкінці січня 1918 р. він опиняється у війську Української Народної Республіки. Довженко - вояк Куреня чорних гайдамаків. 3 лютого 1918 р. з вулиці Московської (у Києві) вони штурмують стіни "Арсеналу", беруть участь у придушенні більшовицького збройного повстання.

Вже в 1920 року його настрої змінюються, і у Житомирі він вступає до партії боротьбистів, яка влилася в КП(б)У.

На початку 1920-х років він працював в системі Наркомату освіти, на дипломатичній службі. У Берліні вивчав мистецтво малювання. Повернувшись в Україну, працював як карикатурист у харківській газеті "Вісті ВУЦВК".

¹ Володимир Гриневич "Постать О.Довженка крізь призму "Щоденника". Наукова стаття.

Він займався не лише художнім оформленням видання, але створив цикл політичних карикатур. Їх тематика під псевдонімом «Сашко» торкалась як міжнародних політичних, так і внутрішньогосподарських, культурних і релігійних справ.

Остання його карикатура була надрукована 10 червня 1926 р. і присвячена жертві Українським червоним хрестом 15 вагонів ячменю голодуючим Західної України – “Боротьба з голодом”. Цією політизованою карикатурою Довженко однозначно демонстрував свої симпатії. Своїми зображеннями він нещадно критикував М.Грушевського, В.Винниченка, М.Шаповала, С.Петлюру та багатьох інших діячів УНР.

В тому ж 1926 році він приходить у кіно і починає творити кіноміфи про революцію.

3. Приклади і аналіз антиукраїнських наративів в кінострічках О.Довженка

Для дослідження і аналізу обрано три фільми О.Довженка, створені ним до 1930 року. Це були його перші роботи: “Звенигора” (1928), “Арсенал” (1929), “Земля” (1930).

Ці стрічки визнані на світовому рівні як вискокласні і саме вони принесли митцю відомість. В 2015 році “Земля” була занесена до списку шедеврів світового кінематографа, складеного ЮНЕСКО.

“Звенигора” закріпила за Олександром Довженком репутацію провідного українського кінорежисера за використання нових прийомів монтажу, кадрування та символізм.

² Геннадій Єфіменко “Петлюровці», «петлюрці», «петлюрівці», «петлюрівщина» у часі та просторі”, стаття в “Українська правда”, 03.10.2022 р.

Особливість цих стрічок в тому, що вони зняті в жанрі німого кіно та не стосуються періоду, коли автор мусив виконувати “соціальні замовлення” і тому не є відверто агітаційними за радянську владу, тобто антиукраїнськими.

Найантиукраїнським в кожній з цих стрічок є використання російської мови. Разом з тим, в дослідженні обраних стрічок коротко йдеться і про українські настрої автора.

“Звенигора” (1928)

Сюжет фільму охоплює дві тисячі років і розповідає про важливі етапи історії України.

Головний герой фільму вічний дід, який з'являється в кожному історичному періоді, про який розповідає режисер.

В фокусі - скарб скіфів, який кожен, хто зазіхав на Україну в той чи інший історичний час, намагався віднайти за допомогою вічного діда. Але я тільки до рук чергового загарбника потрапляла коштовна знахідка, вона тієї ж миті перетворювалася не бесцінь (наприклад, розбиту пляшку).

В цьому символізмі є щось дуже проукраїнське - тільки самій Україні буде відкрито той скарб, як тільки вона збагне свою ідентичність.

Але сам автор розкриття скарбу - щасливе майбутнє України - вбачав в комуністичному устрої, бо свято вірив в його ідеали.

Любов митця до України в стрічці проявлена в дбайливому показі українських традицій, персонажів в національних костюмів, сцени побуту українського села.

Елементи сатиричного гротеску, характерні для графіки Довженка, який раніше малював шаржі, вплинули на перші його кінострічки, зокрема, у “Звенигорі”.

³ Георгій Черков “Вплив методу соцреалізму на формування авторської концепції митця. До проблеми сучасного аналізу фільмів Олександра Довженка”. Наукова стаття.

“Насамперед у змалюванні образу блазня й істерика Павла, в якому блискуче узагальнено все те потворне і антинародне, що було притаманне загнилій націоналістичній «романтиці» жовтоблакитників. Гостротою класового викриття, дошкульним сарказмом дихають епізоди з лекцією цього запроданця перед білоемігрантським кодлом та кадри його боягузливого самогубства”, - написали автори “Довженко-художник” про одного з онуків вічного діда.

А коли в кадрі з'являється російський генерал, до речі, також в карикатурній поставі, перед зляканим вічним дідом, на екрані представлений текст зі словами вічного діда: “Ваше наисветлейшее, ниймилостивейшее, наисправедливейшее высокоблагородие”. Тут очевидно показано принижений стан України перед тодішньої імперією.

У вічного діда було двоє онуків - Тимоша і Павло. Перший - уособлення оптимізму, робочого класу, в цілому образу більшовика, у якого є надія і майбутнє, бо він - представник нового життя. Образ героя - улюблений прийом радянської пропаганди.

А от Павло, петлюрівець, з першого кадру показаний як недолугий і здається неадекватним, бо видуває мильну бульбашку (образ байдикування) в той час, коли його брат лагодить, тобто робить щось корисне. Павло, відповідно, є негативним персонажем і образом ворога.

В епізоді, коли дід емоційно звертається до онуків, щоб вони хрестилися на захист від нечистого, Тимоша явно відмовляється, вважаючи це старими порядками, що є також частиною антирелігійної кампанії радянського керівництва.

Два брата, які знаходяться в різних ідеологічних таборах, насправді є одним народом - українським, але стали одне одному ворогами: одні зайняли позицію націоналістів, які були проти більшовицького режиму, а інші навпаки - стали більшовиками і пропагували новий устрій. У стрічці очевидно, на чиєму боці режисер.

Довженко висміював український націоналізм та націоналістів, наприклад, у тексті перед появою Павла, який перебував за кордоном: “А в эмиграции - в Праге, шароварами улицу заметая, идет казак...”.

“Арсенал” (1929)

Це революційна епопея, в основі сюжету якої лежить трагедія національної поразки й робітниче повстання на київському заводі «Арсенал» проти Центральної Ради та військ УНР у січні 1918 року.

На екранах України фільм з’явився в лютому 1929 р. Тих, з ким він був у 1918 р., тобто прибічників незалежної України, одягнених у вишиванки, Довженко змальовує шаржовано, з неприхованим сарказмом, показує їх приреченість, що мимоволі викликає зневагу.

В «Арсеналі», – напише сам Довженко в одній із своїх автобіографій (швидше за все 1935 р.), – я переслідував дві мети – як художник-викривач українського шовінізму у і контрреволюції і як поет і співець робітничого класу України, який трощить національну обмеженість в переможній боротьбі за утвердження великих заповітів Маркса-Леніна-Сталіна [...]. Я працював, як боєць, не замислюючись іноді, за нашими правилами рубки треба бити ворога. Результати появи «Арсеналу» були для мене якщо й не несподіваними, то все ж тяжкими. Фільм був прийнятий і народом, і партією. Його не прийняла письменницька громадськість і, треба думати, найвище українське керівництво. «За зраду неньці-Україні», за «наругу української нації, інтелігенції», за зображення українських націоналістів у вигляді провінційних нікчем і авантюристів тощо фільм був облаяний ними у пресі, я був упродовж кількох років бойкотований, і керівництво почало ставитися до мене довгий час з незрозумілою мені прохолодною стриманістю”.

Про фільм схвально відгукнувся особисто Сталін: «Справжня революційна романтика».

В одному з епізодів представник Ревкому ставить запитання арсенальцю (головному герою), який прийшов проситися в добровольці: “Українець?”. А за ним наступне - “Дезертир?”, ніби якщо українець, то обов’язково - дезертир. Сам арсеналець ухилився від відповіді, сказавши, що він робочий.

Головний герой - уособлення образу людини-революціонера, яка прагне кардинальних змін суспільного устрою. Звичайно, йдеться про комунізм.

Фільм закінчується поразкою більшовиків, але головного героя, виявляється, вбити неможливо, що символізує невмирущий робочий клас.

“Земля” (1930)

Фільм зображає перші роки колективізації в Українській РСР, змальовуючи їх крізь конфлікт колгоспників і куркулів. Водночас Довженко наділив «Землю» символізмом містичного зв'язку українського народу зі своєю землею, стверджував про розрив людини й природи внаслідок колективізації.

Багатьма критиками «Земля» вважається найкращим фільмом у всій фільмографії Довженка, деякими — одним з найкращих в історії кіно. “Земля” займає 2 місце із ста в списку найкращих українських фільмів.

В сср «Земля» зазнала осуду за недостатню комуністичну ідеологічність і натуралізм, симпатії противникам колективізації (а по суті українським селянам), внаслідок чого фільм зняли з прокату вже за кілька днів після прем'єри.

Попри відвертого вихваляння колективізації в Україні, Довженко дуже поетично змалював традиційний світ українського селянства, красу природи та сільського буття доіндустріальної доби. За це стрічку розцінили як антирадянську та ту, яка прославляє куркулів. На думку цензорів, у стрічці не вистачало класової боротьби.

⁴ Ольга Трейтяк “Національна проблематика в кіноповістях та щоденниках О.Довженка”. Бакалаврська робота, 2023 р.

⁵ Тетяна Самойленко “Українське кіно в умовах тоталітарного режиму”. Наукова стаття, 2010 р.

Сам Довженко писав, що задумав цей фільм, “як твір, що провіщав початок нового життя на селі. Але знищення куркульства як класу і колективізація – події виняткової політичної ваги, що сталися, коли фільм був вже готовий, перед самим його показом, – зробили мій голос надто слабким і недостатнім. На Україні в ЦК мені було заявлено, що я своєю роботою і поведінкою у Москві осоромив українську культуру, і мене закликали до порядку. Від мене вимагали каяття, “Землю” було знято з показів”.

“Кулакам кінець”. Анитиукраїнський наратив, що з'являється на екрані вже на початку стрічки від головного героя-комсомольця, який уособлює в собі початок нового життя, що тісно пов'язане з колективізацією та знищенням кулацтва і водночас встановленням радянського ладу. Кулаків комсомолець ставить в один ряд з дурнями, відповідаючи на занепокоєння свого батька, який намагається його зупинити.

Кінострічка також піднімає тему антирелігійної кампанії радянської влади. Висміювання віри українців виражається у фільмі в епізодах, де друг померлого діда Семена, сидячи перед його могилою, прикладає вухо до землі, намагаючись почути відповідь від діда, який перед смертю обіцяв сказати “звідти”, куди він потрапив: в пекло чи рай. Таким чином, спростовуючи існування християнської віри, категоріями якої оперували герої стрічки.

В кінці після вбивства головного героя-комсомольця його батько відрікшись від віри, каже через текст на екрані: “Бога нема”. Та просить у молоді по-новому, без батюшки, поховати сина, з новими піснями, що оспівують комуністичний лад.

Поява у фільмі комсомольця на тракторі, як образу нового порядку, супроводжується на екрані словом: “стало!”, що перегукується з біблійним “Звершилося!”, коли Ісус віддав Своє життя на хресті. Тоді дійсно настало нове

життя для всіх, хто повірив у Христа. У фільми ж використано це порівняння, яке в сутності утопічне.

Крадіжка приміщень у куркулів, “плакали межі на кулацких нивах” є нічим іншим, як свавіллям і порушенням прав людини, але у фільми це подається чимось не просто природним, але й похвальним.

Куркулі (кулаки) - сама назва, яка знецінила селянина, який важко і сумлінно працював на своїй землі, сама по собі вже є антиукраїнським наративом.

Коли один із противників колективізації вбиває комсомольця (головного героя), батько вбитого волає: хто вбив мого сина, Василя? і перераховує при цьому саме українські імена: Івани, Степани, Грицки...

Закінчується стрічка возвеличенням героя, який загинув за “нове життя” фразою “проповідника” комуністичного ладу, який приїхав до села, де жив Василь: “Предсмертная вражеская ненависть к бедноте отняла у нее Василя” - фраза, яка вкотре підкреслила класову боротьбу.

У стрічці загалом режисер зображує селян як щасливих людей, які нарешті дочекалися світлого майбутнього. От тепер вони заживуть по-новому і краще - читалося на їхніх обличчях.

Підсумки

Довженко справді вірив Сталіну, дуже схвально про нього відгукувався, надаючи йому в своїх описах майже месіанську роль. На думку Довженка, згадану в «Щоденникових записах», Сталін бореться з усім злом цього світу, на його плечах лежить відповідальність за безпеку ледь не всього світу. Але йому

⁶ Юрій Шаповал “Непрощений Олександр Довженко і комуністичні спецслужби”. Книга, 2022 р.

⁷ Юрій Шаповал “Теоретичний націоналіст”, стаття в “Дзеркало тижня”, 12.09.2014 р.

⁸ StopFake: матеріали з сайту проєкту.

заважають підступний «колективний Захід» та Америка, вигадуючи нові хитрі плани.

Щиро вірив у радянську пропаганду, в сильну й справедливу політику радянських вождів і в псевдоєднання народів для подальшої розбудови тоталітарної системи. Цитата із «Щоденникових записів» за 21.02.1944: «Не буржуазний я і не націоналіст. І нічого, крім добра, щастя і перемоги не бажав і руському народу, і партії, і Сталіну. І братство народів вважав і вважаю своїм ідеалом».

Чи залишився Довженко О. назавжди затуманений ідеалами світлого комунізму? Ні.

Війна докорінно його змінила. Тоді він пригадав все: всі жертви, принесені Україною Молоху більшовицької модернізації. Всі колишні уявлення Довженка про революційний героїзм, здобутки, світлі перспективи під час війни трансформуються у перспективу загибелі України.

Ось так у середині 1943 р. народжується кіноповість “Україна в огні”. Саме за неї у 1944-му розпинали Довженка. Стрічка фактично поставила крапку у долі Довженка-кінорежисера.

Після цього був лише спотворений цензурою “Мічурін” і замовлена Сталіним незавершена безнадійно пропагандистська стрічка “Прощай, Америко”.

З 1944 р. Довженко не мав права нічого видавати без спеціального дозволу. У 1945 році, після п'яти років, його звільнили із посади художнього керівника Київської кіностудії, перевели з режисера 1-ї категорії на режисера 3-ї категорії, приписали до Московської кіностудії. Він більше не зміг повернутися в Україну.

Довженко О. пізнього періоду:

“Комунізм і фашизм - філософські брати, і те й інше - тоталітарні режими... Радянська демократія - найбільша брехня і фальш, що їх колись знало людство”.